

МАНУСКРИПТ

ISSN 1857 – 9868
UDC 7 UDC 8

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА УМЕТНОСТ
DEPARTMENT OF ARTS

МАНУскрипт

MANUscript

година IV

1

СКОПЈЕ – СКОПЈЕ
2018

Уредувачки одбор:

Богомил Ѓузел
Митко Маџунков (извршен уредник)
Газанфер Бајрам
Влада Урошевиќ (главен уредник)

СОДРЖИНА

Влада Урошевиќ	
ПРОСТУВАЊЕ СО ПОЕТОТ	7
Матеја Матевски	
ЗАПИСИ ПО СЕЌАВАЊЕ	13
Георги Старделов	
РАЃАЊЕТО НА ТРАДЕГИЈАТА	69
Лидија Капушевска-Дракулевска	
ПОЕТСКИ ВРЕМЕПЛОВ	89
Елизабета Шелева	
ЦРНИТЕ КОРАБИ НА РЕЧТА	101
Весна Мојсова-Чепишевска	
КОЛЦЕТО НЕГОВО	115
Владимир Мартиновски	
ЕГЗИЛОТ ВО ПОЕЗИЈАТА НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ	125

ОТВОРЕН АРХИВ

Хусто Хорхе Падрон	
МАТЕЈА МАТЕВСКИ: „СВЕТУЛКА“	131
Хусто Хорхе Падрон	
ПОЕЗИЈАТА НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ	135
Збигњев Бјењковски	
ХАСИД И ПОЕТ	149

Влада Урошевиќ

ПРОСТУВАЊЕ СО ПОЕТОТ
(Реч на комеморативниот собир)

Замина од нашите редови академик Матеја Матевски, еден од најголемите поети што македонскиот јазик ги има создадено во полетниот развој во слободната татковина. Уште вчера, уште завчера, тој беше среде нас: и покрај тешката болест која го измачуваше со години, тој најде сили да ги исполнува задачите што му ги наложуваше членството во Македонската академија на науките и уметностите, и со својот веќе ослабен и исцрпен глас да се бори за своите убедувања и да ги брани своите ставови. А, еве, денес стоиме пред празнината на неговото физичко исчезнување, не можејќи сè уште да ги здогледаме размерите на загубата пред која сме исправени.

Матеја Матевски – не можам да речам: беше – е поет што направи огромен исчекор во осовременувањето на македонскиот поетски јазик, во изострувањето на неговиот сензибилитет, во откривањето на неговите скриени можности. Веќе имам напишано, а и денес цврсто стојам на убедувањето, дека Матеја Матевски е поет што во македонската поезија ги напиша првите стихови кои звучат навистина модерно, и чија модерност не изгубила и денес ништо од својата длабочина и свежина. Појавата на триптихот „Дождови“, во еден број на списанието „Млада литература“ пролетта 1955 година, беше еден исклучителен миг на македонската литература: со секавичен блесок на откровение се појави еден поет од прв ред, чии стихови носеа во себе визионерска светлина и изненадувачка силина, и тоа несомнено беше датум кој останува запишан со црвени букви во календарот на македонската поезија. Истоимената збирка, објавена следната година, ги потврди овие веќе широко прифатени најави и Матеја Матевски стана една од централните фигури на тоа време на растежи и триумфални походи на македонската поезија низ светот. Името на нашиот поет набргу стана познато во културните центри на југословенската федерација, а потоа ги мина границите и почна сè почесто да се пов-

торува во поетските кругови на Европа и светот. Отпрво позабавено, оставајќи понекогаш и десетина години меѓу две книги, збирките на Матовски пристигнуваа смирено од поетовата лабораторија за некаде од 1990 година да го забрзаат својот ритам на појавување. Од „Копнеж по целина“, излезена во 2005 година, поетот ќе почне да ги објавува своите книги во една трескавична низа, секоја година по една, како да брза да ги искаже сите темни виденија што беа натрупани во својата вжештена имагинација. Последната од нив, „Темни деноноќија“, ни пристигна во 2017 година: дваесет и четвртата поетска збирка на Матеја Матовски, која ја носеше и на кориците и во содржината својата нагласена темнина. Пред нас се заокружуваше еден импресивен поетски опус, се збогатуваше во теми, се обновуваше низ сè пошироките кругови, се потврдуваше со навраќања кон веќе допреното, се продлабочуваше преку сè пореско кажаните вистини, се кристализираше низ сè почесто обработуваните мотиви. Критиката не успеваше да го следи поетот на тој негов забрзан пат: таа огромна планина од стихови допрва го очекува својот откривач и толкувач.

Поезијата на Матовски е поезија на една изразито трагична визија на светот. Отпрво искажана низ една благо нагласена носталгија по загубеното детство, како по еден вид загубен рај, таа трагична нота ќе добива сè повеќе молски акценти и ќе се засилува низ сè присутните теми на судирот меѓу сонот и суровата реалност, доброто и злото, светлината и темнината. Како и еден друг наш голем поет, Блаже Конески, и Матеја Матовски е творец кој со отворени очи застанува спроти мракот, без друго оружје освен, како што би рекол Бодлер, „свест што опстојува среде злото“. Современите астрономи зборуваат за темната материја, која сè повеќе го освојува космичкиот простор; тој мрак како сè повеќе да го освојува и просторот на оваа поезија. Но, сепак, поетот со еден дел од своето битие верува во светлината, во нејзината моќ да ѝ ја даде на човечкото суштество храброста да опстои во нерамноправната и крајно неизвесната борба, верата неопходна за да продолжи да се противставува. Оваа поезија живее низ едно дијалектичко, динамично единство на верата и очајанието, низ сменувањето на желбата која води кон височините и помислата на ужасот на падот.

Тие свои идеи поетот знаеше да ги искаже низ извонредно впечатливи слики, низ многубројни, мошне внимателно одбрани средства на поетската експресија, низ еден тон кој е секогаш оригинален и

препознатлив. Во јазикот на македонската поезија тој успеа да создаде свој домен, свој регион, во кој поетскиот израз секогаш беше благо обоен со некоја внатрешна певливост, со лесно архаизирана лексика, со свечена процесција од зборови, која се движи со еден само нејзе знаен ритам. Давајќи му нови својства на поетскиот говор, Матевски низ своите стихови успеа да освои нови простори на сензибилитетот, да отвори нови патишта за поетската мисла, да создаде нови созвучја. Тој даде дела од кои некои претставуваат врвови во македонската поезија, и кои денес стануваат сè повидливи.

За своето творештво Матевски доби многубројни признанија. Од националните награди треба да се споменат: „11 Октомври“, Наградата на Друштвото на писателите за 1956 година, „Браќа Миладиновци“ на Струшките вечери на поезијата (двапати), „Кочо Рацин“, „Книга на годината“ на Македонската книжевна фондација, „Книжевно жезло“, „Климент Охридски“, „Македонско слово“, „Гоцева попвелба“. За препев на поезија е добитник на наградите „Григор Прличев“ и „Кирил Пејчиновиќ“. И, се разбира, како круна на неговиот поетски подем – Златниот венец на Струшките вечери на поезијата (2011).

Во странство Матевски беше препознаен како една вистинска поетска големина. Таму тој ги има добиено високите книжевни награди: „Горанов вијенац“, во Луковдол, Хрватска; „Блез Сандрап“ во Ивердон, Швајцарија; „Премиио медитеранео“, во Палермо, Италија; „Фернандо Риело“, светска награда за мистична поезија во Мадрид, Шпанија; „Жупанчичева листина“ на Друштвото на писателите и на ПЕН-центарот на Словенија; Балканска награда за поезија „Ерегуван“ во Чаталца, Истанбул, Турција; „Атлантида“ во Лас Палмас, Шпанија; наградата „Триесте поезија“ во Трст, Италија; „Златен клуч на Смедерево“, Србија; наградата на Академијата „Мајкл Мадхусудан“ во Калкута, Индија.

Матеја Матевски е, секако, најпреведуваниот наш поет во странство. Над четириесет негови одделни книги се преведени на над дваесет јазици – англиски, француски, италијански, шпански, албански, шведски, норвешки дански, полски, чешки, словачки, унгарски, романски, српски, словенечки, бугарски, грчки, турски, влашки, хинду и јапонски.

Еден значаен дел од својата енергија, време и јазична инвенција Матевски ги има, не штедејќи, раздадено на поетите од другите јази-

ци, преведувајќи ги на македонски. Макар што преведуваше од повеќе јазици, тука мора да бидат споменати неговите инжениозни препеви од шпанската поезија, кои зрачат со топлина и љубов, кои ги имаше нашиот поет уште од младоста кон шпанската литература и култура. По својата длабока проникнатост во значењата, по својата звучност блиска до оригиналот, по својата извонредна доближеност до едно наше, македонско сфаќање за поетичноста, тие преводи се вистинска скапоценост во ризницата на македонската јазична култура.

Нема да ги набројувам значајните функции што ги заземаше. Но, сакам да речам само тоа дека тој умееше да го искористи авторитетот на тие функции за да интервенира, во многу случаи, кога власта се обидуваше да ги казни за непослушност одделните творци од разни области на уметноста. Во најголем број случаи тој успеваше, вложувајќи го сето свое влијание, да ги спаси своите колеги од неволите што ги демнеле, понекогаш дури и без тие да знаат. И, не бараше од нив да му речат: „Благодарам.“

Матеја Матевски беше личност, како што порано се велело, „со звезда“. Имаше извонреден усет за комуникација: неговата култура, неговото широко образование, неговата почит кон соговорникот, неговото чувство за такт и за толерантност кон спротивните ставови, правеа од него идеална личност, која ја претставуваше во најдобра можна светлина македонската култура. Кон тоа треба да се придодат благоста на неговиот карактер, рафинираноста на однесувањето, сочувството за неволите на другите.

Животот не го штедеше: ги трпеше ударите на судбината со еден горд стоицизам, имаше секогаш вера во нешто повисоко во животот, кое ги надоместува сите тешкотии и страдања. Поседуваше една благородност што зрачеше. Последните години ги помина врзан за постела, но сепак, успеваше последните сили да ги чува за да пишува и – пишуваше до последен здив, останувајќи им верен на своите идеали.

Дозволете ми на крајот да им се препуштам на сеќавањата на заедничкото пријателство. Во младоста еднаш бевме заедно во Италија, во Тоскана. Во една приквечерина стоевме на една височинка пред благо разбрануваниот пејзаж, во кој лелеавите линии на хоризонтот веќе ги освојуваше вечерното синило, како на позадината од платната на Леонардо да Винчи. Имаше во тој предел некоја благод, некоја смиреност, која мошне му одговараше на внатрешниот, духо-

вен предел на Матеја. „Гледај, ми рече – не без блага иронија кон сопствената сентименталност – каква питомина. Ни трн да те драсне, ни змија да те касне!“

Тоа беше некаков идеален предел на спокојство и на тивка среќа, за каков што тој сонуваше, но каков што животот, се чини, никогаш не му подари. Да се надеваме дека барем сега го има пред себе.

А, ова е, на крајот, првиот „Епитаф“ објавен во „Рамноденица“ пред десет и пет години, а денес толку трагичен актуелен:

*Дојде од моријте далечини на жодинијте
да бара еден сонуван ѝејзаж
малиот осѝров на бесонијте ноќи*

*Преку црни ридијта и мајни реки
ѝреку безонијте на сѝравот
ѝреку мочуријтајта црвојточни
одеше
Пред сѝ ѝреку сѝ над сѝ минеше*

*Волкот на ноќта му го гризеше ѝајот
скршенијте сѝакла на денот
му ги сечеа нозетте
сувијте гранки на немирот
го ѝрегрнуваа неговот од*

Но ѝој го најде сѝак својот мал осѝров

*Зеленото базје ѝрева
синајта грмушка од ѝочинка
ѝод која сонува.*

Матеја Матевски

ЗАПИСИ ПО СЕЌАВАЊЕ

Овие записи ги ставам на хартија во миговите на тихо безделие, при спокојно медитирање по утринското кафе и читање, кога ја одложувам за навечер недочитаната книга. Врз масата ми блескоти светлината на првиот годинешен снег што ни ја покри градината. Во неа игра внукот, трчкајќи, за кого татко му го моделира веселиот мод-ронос Снешко. Црвениот шал на Матеја и русата коса на Мартин ја врежуваат врз белината подвижната графика на зимскиот ден. Гласовите ме домамуваат на тремот, со сеќавањето на дамнешното време, како шлапкам со новите чизмички по подмрзнатата, за мене забранета баричка на плоштадот, препален од ненадејниот поглед на татко ми. Потоа – брзото трчање под покривката и закрилата на мајка ми, тоа спасувачко засолниште во божемниот сон, со растреперено срце пред карањето што ме чека.

Ведрата синевина над дворот ја прелетува јато гаврани. Попусто Матеја сака да ги досегне со подмрзнатите грстови полни снежен прав, кој се развева како и нивните сенки. Се враќаат на високите гранки на багремите спроти нашиот дом. Грачењето нивно како да ја прави целосна сликата на доживеаниот миг, што ги слева во едно убавината на стварноста и далечината на помнежот, како неизбежен поттик да почнам да ги бележам овие редови на прелетно интимно сеќавање. Сеќавање на човек за, во и со своето изминато време, што веќе почнува да ја досега својата деведесетта година.

Записиве не се ниту историско-политички или социолошки, ниту белетристички, бидејќи прозниот исказ не сум го чувствувал како своја вокација, па затоа ми е сосем далечна мислата и потребата за нивно јавно претставување. Тие се израз на пројаснетата потреба да проговорам за себе и со себе, за моето, без некои претенциозни обопштувања, видување на себеси во времето и со него, за моите најблиски како трајно сеќавање на нив, и за тоа што сум бил, што сум,

и како сум живеел и правел. Штом веќе го споменав белетристичкото, познато е дека тоа, на непосреден или на посреден начин, имплицитно, експлицитно или асоцијативно, преку бројни конкретни, нејасни, загатливи или одгатливи видувања и доживувања на авторот на себеси во светот и времето, преку бројни поетички душевни и духовни понирања и меандрирања, се влева и во дел од неговото, па според тоа и на моето поетско творештво. Па, нели преку творештвото, намерно или ненамерно, свесно, несвесно или потсвесно, писателот, говорејќи за друго, за друг или други, говори и за себе, загатнувајќи ги, навестувајќи ги или откривајќи ги душевните искуства и искушенија на своето битие и постоење.

СТАПУВАЊЕ ВО ЖИВОТОТ

Споменатиот детаљ на моето далечно нуркање во времето, зашто одминатите години, како што е дамна напишано, го враќаат помнењето сè подлабоко во свеста, ја објаснува маглината во едно што ја слева сликата на збиднатото, на слушнатото и на поттикнатата имагинација. Плод нејзин се неколку слики – сцени што еве сега, со напор да го совладам зазорот од празниот лист, ги внесувам како мои првични сеќавања на себеси.

Враќањето на моето семејство од Цариград, по речиси над стогодишната печалбарска традиција, започнува во почетокот на дваесеттите години на дваесеттиот век.

Прво доаѓаат и се населуваат во Гостивар дедо ми Матеја и баба ми Марија (Суска), откажувајќи се да останат во својата голема убава куќа во Беличица, во која дедо ми, останат сирак и сам, напуштајќи го родното Нистрово и височините на Кораб и пресечувајќи ја во своето замомчување Радика кон падините на Бистра, го започнува својот нов живот. Но, и Беличица е мало и сиромашко село и тој, следејќи го патот на татка си Стојана, починат во Стамбол, го остава своето новоосновано семејство и заминува во Цариград. Бидејќи татко ми, подоцна, и тој веќе задомен, од новата убава беличка куќа со мајка ми и со мојата тешко болна двегодишна сестра Марија доаѓа, по завршената Голема војна, да го одмени татка си во дуќанот, дедо

ми со баба ми се враќа во родниот крај, но не во Горна Река, туку во Гостивар, за таму, во гратчето што расте и се развива, да се зафати за нова работа. Прво отвора брашнарски дуќан во Гостивар, кој набргу го затвора, потоа зема два чифлика во Скопско (Визбегово, Инциково, Камник...?), а по неуспехот и со нив, отвора трафика во центарот на градот, од која се повлекува со навасаната старост.

Дуќанот на дедо ми и неговиот ортак, соселанец и кум Гаврил Андреевски се наоѓал во кварталот Бејолу (Пера), на Истиклал џадеси (бр ?), главната улица што води од плоштадот Таксим кон кулата на Галата, помеѓу лицејот Галатасарај и католичката црква Сан Антоан, во срцето на модерниот, трговски и конзулски европски дел на Стамбол. Станот во кој живеело семејството се наоѓал во висока пет-шесткатница зад самиот дуќан, во голем двор. Во неа се влегувало од „Ески чичекчи сокаги“, тесно сокаче до дуќанот, кое се спушта од Истиклал џадеси кон Златниот Рог. Во зградата се влегувало од тесен влез, низ кој се дотурал материјалот, се изнесувала зготвената стока и се исфрлал сметот. При моите неколку посети на Цариград, од задниот прозорец на мезанинот на дуќанот („Вардар“), Варнава Лазаревски, поранешен помошник на татко ми, тогаш сопственик на дуќанот, секогаш ми ја покажуваше зградата – веќе напуштена, со жолтозелена фасада што почнала да се лупи и да се рони и која пред петнаесетина години беше урната, а целиот простор беше заграден со висок ѕид. Така, единствена трага за нејзиното постоење сега за мене е само белиот заштитен ѕид, каде што беше привремено откриена една спомен-плоча, која ми ја посветија, како нивно и мое потсетување, колегите од Истанбулскиот поетски фестивал и Синдикатот на турските писатели во пролетта 2006 година (?), на мала свеченост, која беше убаво одбележана од медиумите и која потоа беше крената поради потребата од натамошна административна постапка. Варнава, одамна пензиониран, но витален и бодар, продолжуваше да го држи дуќанот, ме одведе во придружба на Фахри Каја да ги посетам гробиштата на моите предци во Балаклија, уште во 1992 година (?) ми кажуваше дека наскоро, штом ќе се повлече тој, и дуќанот ќе се урива. Варнава не го дочека тоа и денес на Истиклал, место нашата стара слаткарница и акчилница, изграден е дводелен модерен објект („Дилек“) од иста височина, опремен со фино махагони – слаткарница, кафетерија и ресторан. Сведок на изминатото време е само една голе-

ма, долга фотографија на широкиот сид, во сепија, која го забележала Истиклал со стариот трамвај и со големата врвлица пред дуќаните на таа широка улица.

За време на живеењето на семејството во Цариград, се раѓаме брат ми Стево (1927) и јас (1929). Породувањето на мајка ми било во американската болница, од претпазливост поради умирачките на децата во селските услови среде реканските планини, далеку од секаква медицинска помош. Во гореопишаниот амбиент поминуваат првите години од нашиот живот, време за кое знаеме само преку кажувањето на нашите блиски.

По десетина години престој на семејството, сосема завршува нашата цариградска печалбарска традиција. Во текот на 1932 година татко ми Стојан и мајка ми Амалија, мојата десетгодишна сестра Марија, брат ми, петгодишен, и јас, на три години, го напуштаме Цариград и доаѓаме во Гостивар, кај дедо ми и баба ми. Таму се вселуваме кај заможни роднини на југоисточниот дел од градот, чиј голем овоштарник и ливада излегуваа на брегот на Вардар. Во моето магло сеќавање, што се пројасни подоцна, во детските години голем двор разделуваше една градска куќа на кат, со голема тераса, од две подолги штали. Низ дворот се меткаа кокошки, петлиња и по некоја коза, а од пондилата се слушаше мукање на крави и подрзнување на некој коњ. Со растењето сфаќав дека тоа беше едно големо семејство на браќа, доселено во градот, како и други слезени од реканските и од полошките села, кои, продолжувајќи го дотогашниот начин на живеење, бавно се пограѓанчуваа: жените се занимаваа со домаќинлакот, со градините и со нивите, со кравите и со живината, а мажите, пак, со трговија или со гурбет. На нива одеа заедно.

За тој амбиент и време во сеќавањето ми се јавува една матна, но многу впечатлива слика: се гледам себеси како паткам во правот, помеѓу растрчани деца, под високи дрвја што го заградуваат недогледното зеленило со треви и цвеќиња. Над нив летаат некои птици во кричав метеж, од каде што во бавно лелеење паѓаат убави шарени перја, кои ги собираат разврвените деца во правта.

Не знам како се најдов по некое време во една друга, висока дрвена куќа со голем чардак, чии прозорци ги допираа шарени лисја

на лозница. Од прозорецот на собата во која спиев ме разбудува мајка ми и ме тера да јадам, покажувајќи ми низ дрвените решетки на прозорецот: „Ајде бргу, зашто ќе те преваса кукајцата, па нема да пораснеш.“ – „Каде е кукајцата?“, прашувам. Таа покажува во далечината, на високата планина: „Онаму е, на врвот, само што не запеала“ – и ми ја пика лажицата. Голтам и се плашам од нешто темнушкаво во далечината. Подоцна веќе знаев дека раното пиле поради кое не растат децата, се само некои одвај видливи грмушки на билото на Сува Гора.

Другпат – ме крева од постела некоја врева, офкање, трчаница по ходникот. Станувам нерасонет и расплакан викам по мајка ми. Излегувам од собата и ги гледам поднаведнати до чардакот баба ми и некоја жена. Мајка ми офка, како затскриена зад нив. Баба ми ме враќа во собата и ми вели дека мама веднаш ќе дојде да ме земе. Јас лежам на креветот и цимолкам, влегува непознатата жена и ме води на чардакот каде што лежи мајка ми. Таа ми се насмевнува и ми вели дека сега имам уште едно братче, покажувајќи ми едно малечко главче на своите гради. Тука се прекинува сеќавањето. Братчето повеќе не го видов, згина во миговен заборав. По некоја година мајка ми ми кажуваше дека ми умреле две братчиња, Васил, а по него Бранко.

Веќе потпораснат, пет-шестгодишен, со поартикулирано сеќавање, забележувам: од дома излегуваме во широката и долга „дебарска“ улица, која води кон црквата. Се преселуваме во друга куќа. Покрај три воловски коли натоварени со многу работи чекориме јас и брат ми, следејќи го бавното движење на воловите. Напред оди татко ми, во темен костум и шешир, и зборува нешто со арабаците, одзади се мајка ми и сестра ми. Луѓето подзапираат на улицата, од дуќаните се појавуваат трговци, мајстори, калфи да гледаат како се преселува газда Стојан во друга куќа. Ја поминуваме чистинката на малиот плоштад пред црквата. Налево е Саат-кулата, а ние се движиме по калдрмата десно, покрај црковниот двор. Поминуваме покрај една берберница, чевларски и самарциски дуќан, и запираме пред една куќа на кат, спроти која се вишат црковните прозорци и кубиња. Куќата е убава, нова, долу има два дуќана, а горе над нив, на десетина чекори наспроти црковната ограда, има два големи прозорци со зелени рамки, и меѓу нив балкон со украсна железна ограда, како надвиснат над улицата. Дворот е зад куќата и во него се влегува низ голема дрвена двокрилна врата, по тесен премин помеѓу зградата и сидовите од кер-

пич на самарџискиот дуќан. Во големиот двор и во зградата, со трем и две приземни соби, се влегува од неговиот дел поплочен со камен. Влезот во тремот е помеѓу нив, лево е вратата на дневната и отспроти-ва – на собата што служи како остава. При влезот во тремот, десно се внатрешните скали што водат на катот со широк ходник од каде што се излегува на балконот, а на дворната страна завршува со поткренат застаклен чардак. На катот има четири соби, по две од страните. На левата дворна соба се сместивме брат ми и јас, на спротивната родителите, до нив сестра ми, а таа до нас се чуваше за празници, за посети или роднини што доаѓаа од нашите села. Вода црпемме од пумпата во дворот, а понадвор се одеше дури на десниот негов крај, затскриен зад големата шупа, каде што нас децата, штом ќе се стемнеше, нè обземаше страв. Газииените ламби во тремот, во дневната соба во која и се готвеше, и на катот, се палеа штом падне мрак.

Среде дворот, покрај кренатата лозница, се извишуваше над куќата и нè восхитуваше сите разгранетата црница, која го покриваше речиси целиот простор и раѓаше дрочни бели, розови и црни дудинки, по кои се јазевме и ги тресевме, и кои ги береше целото маало. Една студена ноќ нè разбуди и нè исплаши некаков стравотен тресок, како да се урива куќата, но за среќа сè се смири и бргу нè врати во сонштата на зимската вечер. Дури утредента видовме дека, натежната од новиот, влажен снег, големата црница беше спружена преку целиот двор, сè до самоти сид на соседите, со откорнатите корења на подјаденото и изгниено стебло, свртени кон нашите вчудовидени погледи. Но, земјата го стори своето. Откако се исече стеблото сосе гранките и се создаде големо купиште дрва за греење, дворот се отвори за пролетта, за градината со пиперки и патлицани, кромид, лук и магнонос, за краставици, тикви и за по некоја пченка. Развија и зазеленеа пак лозницата и сливата, а набргу кругом до сидовите почнаа да се појавуваат самоници, кои израснуваа во сниски крошности дрвја, како грмушки или снопови високо шибје. Се покажа по некоја година дека во нив продолжува да живее старата црница, секое стебло со своја блажина, боја и големина на плодовите, како на нивниот стар предок.

Сето ова го пишувам за да си ја вратам сликата на домот во кој го поминав детството, замомчувањето и раната младост, сè до нашата преселба во Скопје. Во мене не престануваат да одекнуваат хармоничните звуци на трите црковни камбани, кои катаден ја излеваа врз мене својата чудна и чудесна мелодија. Уште се пред мене камбана-

ријата по која, криејќи се од клисарот, се качувавме во забранетиот обид да ги нишаме тешките свона, и ризичното лазење под лимот на кубинџата, по јајцата на гулабите или чавките. Мислам дека веќе имам говорено дека волшепството на тие свона продолжува да ја озвучува мојата прва песна, од мојата прва книга „Дождови“, одбележувајќи го и денес несвенливото сеќавање на тоа време.

Тремот, кој го споменав при обидот да ја опишам куката каде што најчесто, наместо во дневната соба, седевме до доцна во ноќта, од стоплувањето на пролетта до постудените есенски вечери, за мене стана култно собиралиште на семејството, придружено од некој сосед или гостин. Место на катадневни седења на возрасните со некој сосед или минувач од реканските села, во кои сите се познаваа како роднини, кумови, сватови или пријатели, за мене тремот стануваше, преку нивните разговори за работата, за некој настан или за гурбетчиска судбина, продолжувајќи за општата состојба во земјата и светот, голема и неисцрпна книга на сознанија, што го следеше и го исполнуваше сето мое зреење и созревање. Во него, од разговорите на татко ми и дедо ми меѓу себе или со други, се врежуваа во мојата свест некои непознати поими, далечни градови со нејасно, маглено, мистично и митско звучење: покрај Стамбол, Текирдаг и Солун, понекогаш Влашко, Крајова, Јаши и Кишинев, Одеса или Киев... кои подоцна ми се пројаснуваа како места и краишта на нашата долга реканска печалба.

Бидејќи нашиот дом беше во центарот на градот, до пазарот, стануваше сосема природно да доаѓаат кај нас и во нашиот двор Реканците, слезени од Кораб, Бистра или Шара, некои и со своите коњи, мазги или магариња – на пазар, по лекар, по судии или жандари, за одење или идење од војска или печалба. За удобното пречекување на жените или невестите и за машките роднини се грижеше мајка ми, низ чија благородна крв течеше нејзината вродена добрина и наследеното семејно гостопримство. Полна сестринска и мајчинска љубов, при сиот напор и жртва, и материјална, со кривка, но отстојлива конституција, таа имаше убав збор за секого. Нејзиниот товар и грижа станаа уште поголеми откако татко ми почна сè почесто да отсутува, обезбедувајќи ја семејната егзистенција во Белград, Нови Сад, Суботица или во Вршац, па затоа неговото доаѓање на кратко или на подолго претставуваше за неа поткрепа, а за нас децата вистински празник.

Додека мајка ми беше низичка калеша, на мајка си Хариклија, татко ми беше крупен, плеќест горштак со синкави, питоми очи под бујните руси веѓи, како дедо ми Матеја, кој беше со понизок раст, и двајцата со искуство и однесување на градски човек, кој ги пренесол цариградските чорбациски навики по доаѓањето во Гостивар. По краткотрајното лагодно претседникување на татко ми со градот, и по претходното опаѓање на трговската работа на дедо ми, почнуваат полека да се чувствуваат тешкотиите на сигурната живејачка, па тој, угледникот на југословенската цариградска колонија, претседателот на Гостивар, газда Стојан, почнува да бара егзистенцијални услови по српските градови.

Ако животот на мајка ми беше едноставен, смирен и повлечен, и се движеше од неучено селско чорбациско девојче од Бродец и богата беличка невеста, на која ѝ умираат првите речиси тукуродени деца – до цариградска домаќинка, мајка и граѓанка, сета посветена на нас, тројцата живи од единаесетте родени деца, татко ми беше отворен и еманципиран, скопски гимназист, дојден на школување од Стамбол, рано оженет, краткотраен општински службеник во Трница и седумгодишен српски, бугарски и пак српски војник (кој ја прележал епидемијата на тифус во Књажевац) од 1912 до 1918 година, и по сето тоа пак – цариградски печалбар. Тој имаше обичај да каже дека со воена-та комора, благодарение на познавањето на јазиците, го поминал, при сите премрежија, патот од Скадар до Варна и назад, сè до крајот на војната, кога најпосле се враќа во дуќанот на Истиклал.

Дедо ми Матеја, нешто по смртта на баба Марија, животот си го поминуваше во дневната соба до тремот, лежејќи на миндерот, до шпоретот на кој готвеше мајка ми. Тој речиси постојано беше на својот широк миндер, особено откако си ја скрши ногата на мразот една зима, на излегување од кафеана по разговорот со пријателите, па до крајот на животот одеше на патерици. За него со ќеркинско внимание се грижеа мајка ми и сестра ми, а брат ми и јас го придружувавме на улица. Еднаш дури го придружував на некои избори. Бидејќи тој беше симпатизер на Демократската странка, и јас, на шега прашан: „А, ти, малечок, за кого ќе гласаш“, како и дедо ми, одговорив: „За Љуба Давидовиќ.“ Така и јас „влегов во политиката“. Понекогаш ме праќаше да му купам чоканче ракија, која ја сладеше со сирење или туршија. Тогаш, поднаведнат до мезето или лежејќи, ми раскажуваше

за себе и за својот живот, тихо потпевнувајќи, со блага навлажнетост на неговите синкави примижани очи.

Зборувајќи ми за потеклото, тој се присетуваше дека по кажувањето на постарите, нашите се дојдени (пребегале?) од краиштата околу реката Мат, некаде наспроти Дебар, во средна Албанија, и се населиле под Кораб, во Нистрово. Како православни христијани, подоцна, при принудна исламизација, како и многу други случаи во тие краишта и пошироко, едниот од двајцата браќа од неговите дедовци (предедовци?), Митре и Никола, верски се разделиле, и по договор, Митре станал муслиман, а Никола останал христијанин. Така, семејството станало Митре-Колевци (Митро-Гољас, на албански, според реканското албановство). Отаде е едно од презимињата на дедо ми – Николиќ (од Никола), покрај Стојановиќ, според српската администрација. Но, семејните врски и чувството на роднинство долго продолжиле во колективната меморија, па дури и јас се сеќавам дека пред, во текот, па и набргу по војната, некои селани, муслимани од Горна Река, при наминувањето во Гостивар на татко ми му се обраќаа на албански како на братучед или фис, а мене како на внучко.

Заминал како момче со татка си Стојана на печалба, тој по неговата смрт се враќа во Нистрово, но неприфатен добро во домот на татка си, заминува во Беличица и по некое време станува зет на семејството на попот Ное, женејќи се со баба Марија (Суска). Таму му се раѓаат тетка ми Сара, која се мажи во соседната Волковија, за да остане вдовица во војните, сама, со ќерката Цвета, која ја мажи во Богдево и која умира по некоја година, и со синот Седек (Сергија), кого, кога ќе потпорасне, го праќа кај татка си во Стамбол. Покрај Сара, по раѓањето на татко ми Стојана, дедо ми и баба ми добиваат уште една ќерка, која се мажи во Врбен, но умира млада, набргу по мажачката.

Успешен печалбар, тој изградува куќа во Беличица, во духот на реканскиот и мијачкиот престиж, со пондила долу и остава над нив, и со катот во староградски стил, на кој живее семејството: варосани сидови, мусандри, едноставни розети на таваните, миндер под прозорецот на широкиот ходник свртен преку река кон Јастребец. Лево зад него е Кичиница, а десно е Царева чешма, од која долу, на исток во полето, се слегува во Маврово, а на југозапад, зад планината, покрај

изворот на Стража и полето Тонивода, се оди во Галичник. По обезбедени нужни услови на живеење на семејството, тој заминува во Цариград, но по малку време го известуваат за еден драматичен настан, кој завршил среќно: неговиот единец, осум-деветгодишниот Стојан, додека бил на гости кај сестра си Сара во Волковија, како што си играл со децата, некој познат качак со дружината се обидел да го грабне со себе. Меѓутоа, тетка ми, енергична, почитувана од сите во селото како единствена писмена, успева да му го истргне детето со помош на селаните. Меѓутоа, не минало многу време, според кажувањето на мајка ми, истиот качак го грабнал малиот додека пасел добиток над селото, го однел в планина и преку селаните му пратил абер на дедо ми да дојде бргу со голем откуп ако сака да си го види живо детето. Дедо ми веднаш се враќа, ги носи парите в планина и, не чекајќи, го зема татко ми во Стамбол, го дава на училиште да учи грчко школо, турски и арапско писмо, а едновремено го вработува во дуќанот, да го учи занаетот покрај помошниците. Споменативе збиднувања ја јадат дотогашната добра заработувачка, која тешко се надоместува, нешто што подоцна ќе се одрази на општата состојба на семејството.

Откако го завршува училиштето, каде што ги научува турскиот, арапското писмо и грчкиот јазик, татко ми се запишува во Скопската гимназија, потоа се жени и се враќа да живее в село, покрај своите. Се вработува како деловодител во општина, во Трница и Ростуше, каде што го затечуваат Балканските и Светската војна, и неговото седумгодишно војување од една во друга војска, за да се врати во Беличица, прво во општината во Трница, а потоа пак во Стамбол. Но, известен дека сестра ми Марија е тешко болна, стравувајќи од проклетството на умирањето на децата, се враќа во Беличица и ги поведува мајка ми и девојчето во Цариград, оставајќи ја куќата празна, за да не се вратат повеќе никогаш во Беличица.

По успешното лекување на сестра ми, започнува новиот спокоен живот на семејството во Цариград. Девојчето расте и почнува да оди во грчко школо, го совладува и турскиот, играјќи си со своите грчки, турски, ерменски и еврејски врсничкиња, во широкиот двор на високата куќа во која, покрај нашето, живеат семејства од неколку националности. Таму се раѓаме брат ми Стево (на 9. 1. 1927 г.) и јас (на 13.3.1929 г.).

Големо олеснување било за сите, а посебно за мајка ми, што сосема блиску до нашиот дом и дуќанот, на крајот од Истиклал џаде-си, на стотина чекори од Кулата на Галата, на Јуксек калдрма, улицата што се спушта од крајот на Истиклал кон Заливот, се наоѓал дуќанот и, на катот, живеалиштето на дедо ми Стефан и баба Хариклија, родителите на мајка ми, со мојот веќе возрасен вујко Душан и помладиот Герасим. Стефан бил заможен и многу почитуван печалбар меѓу реканците и мавровците, со фурна и работилница со чиј леб, слатки и млечни производи држел деветнаесет дуќани, според кажувањето на Варнава, помошникот на татко ми. Богат чорбација, на чудење и вџашеност на нашинците, неуки и прости гурбетчи, ги запишува своите синови, одделувајќи ги од работата во дуќанот, на познатиот цариградски Робер колеџ. Потоа Душана, постариот син, го испраќа во Белград да студира медицина, а помладиот Герасима, занесен во францускиот јазик и култура и во англискиот и италијанскиот јазик, се подготвува да го запише на филозофија.

Негов посебен ангажман, пак, покрај водењето на дуќанот, било времето посветено на трчање по адвокати и судови со куп тапии во рацете за да го оствари правото на наследство на своето и на поширокото семејство (на браќата и на другите наследници), за големиот имот на неговиот дедо – предедо Јан Карајан, во Текирдаг, град на морскиот брег, стотина километри јужно од Стамбол. Тој имот и Текирдаг живеат постојано во мислата и разговорите на сето семејство, неостварени и неостварливи поради сложените административни и нерегулирани меѓудржавни имотно-правни односи по повлекувањето на Империјата од Балкан, и со менувањето на државите и едновековната далечина на имотот, која официјално датира од 1827 година. Дедо ми умира не успевајќи да ја заврши работата, на која ѝ го посветува својот живот, и чиј аманет останува во растуреното семејство, сосе тапиите пренесени од баба ми, кои ја преживуваат дури и последната војна, кога таа му ги предава на Душана, како постар син, да ја преземе грижата за нив и да продолжи да го исполнува татковиот завет. Изгубениот имот на нашиот далечен предок Јан Карајан во Текирдаг нè обземаше и уште нè обзема сите, со некоја носталгија и со своето митско и мистично зрачење.

Дедо ми Стефана го знам само по две фотографии. Едната, поголема, е од денот на моето крштавање во храмот Свети Сава во

Цариград. Крупен и светлолик, тој е со баба ми и моите вујковци. На неа се татко ми заедно со Мара и Стево, кој изгледа како повозрасен од своите години, и уште петнаесетина блиски роднини на двете семејства. На средина, во првиот ред сме, покрај другите, стариот и достоинствен поп, Црногорец (Мартиновиќ?) и јас, во рацете на една возрасна жена (бабицата?). Сите се облечени во свечени костуми, според тогашната мода. На втората фотографија, нешто помала, сме двете наши семејства и јас, веќе годиначе, со паричка на косата, во неговиот skut. На неа се и мајка ми и вујко Данило, нејзиниот прв братучед.

Враќањето на нашето семејство во Гостивар започнува со дедо ми Матеја и баба ми Марија, а неколку години подоцна се случува брзото напуштање на сите на Цариград, кој подоцна ќе стане град на моето паметење преку постојаното сеќавање на семејството, град постојано присутен во моето детство, созревање и младост. Но, јас го чувствував Гостивар како мое родно место, толку длабоко врежан во мојата свест, созревана во детството и замомчувањето, што сè што ми се случуваше во соништата, дури и во одминатите години, ми се случуваше таму, а честопати ми се случува и денес. До мојата осумнаесетта година Гостивар, и покрај речиси едногодишниот престој во Тетово, а потоа и во Скопје, беше мојот вистински свет, а од 1947 година, кога целото семејство се пресели во Скопје, тоа го преземаше приматот, иако запрената слика на Гостивар од тогашните години продолжува да се јавува во мене како далечен и убав сон. Оттогаш Скопје стана градот и смислата на моето целосно живеење, на мојата судбина.

По игра на судбината Цариград го посетив дури во 1974 година, на мои четириесет и четири години. Тогаш влегов за првпат во нашиот стар дуќан („Вардар“), одамна сопственост на Варнава, и за првпат ја видов под прозорецот на неговиот мезанин – готвачница, во широкиот двор, мојата родна куќа – една стара пет-шесткатница со речиси излупена фасада, во која се влегуваше од Eski cicekci sokaci (Уличка на стариот цвеќар). Тесната стрмна калдрма се спушташе покрај дуќанот од Истиклал џадеси кон Златниот Рог, а вдесно, на дваесетина чекори, беше влезот во нејзиниот двор.

Значи, на крајот, тука сум пак. Таа миговна средба со таа невидена, а врежана слика во меморијата на другите, наеднаш почна да ми ја довикува носталгијата на моите родители по Стамбол, станувајќи сè повеќе и дел од самиот мене. Така, збунет, зашеметен и вчудовиден, се движев низ него, восхитен со нешто невидено, а познато во маглата на некое далечно сеќавање, што почнува да се препознава во мојата нова стварност на Таксим и во Истиклал џадеси, на Кулата на Галата и покрај Заливот. Кажувања што сега ја потврдуваа својата непобитна верност. Значи, тоа беше градот од чии води се оддели реката на моето постоење и што во ведрината на ова сончево пладне, сега, ме осветлува со својот кружен тек.

Поводот за оваа моја прва средба со Стамбол, која ги оживеа низ маглата на сеќавањето чувствата и носталгијата на моите родители и роднини и на сите Реканци и Мавровци, беше исклучително пријатен и значаен: посетата и договореното запознавање и разговор со Фазил Хусни Дагларџа, бардот на современата турска поезија, во врска со подготовките за неговиот престој во Струга, како добитник на нашиот Златен венец на поезијата. Во нашата егзалтирана и возбудена експедиција бевме Благоја Иванов, како претседател на Друштвото на писателите на Македонија, Неџати Зекирија, наш колега од Скопје и преведувач на Дагларџа, Јован Стрезовски, директор на Струшките вечери, и јас, нивни претседател.

Вториот ден, за време на ручекот што ни го приреди Дагларџа во Кади Кој, на анадолскиот брег на Босфор, во пријатно расположение на разладениот пијалак, се случи едно убаво недоразбирање. Имено, уште првиот ден при нашето пристигање, во разговор за мојот роден град сум го споменал и Кади Кој, каде што оделе моите на излети, тој, пак, помислил дека е тоа местото каде што сум роден, што било причината за да ме изненади и срадува, да не доведе таму.

Големо беше неговото изненадување дека родната куќа не ми е таму, туку во квартот Бејоглу, на Истиклал џадеси. Кога појдовме сите во дуќанот, тој радосно извика дека е тоа локал во кој често доаѓал. Во срдечниот разговор со Варнава двајцата се сеќаваа дека Дагларџа во претпладнињата доаѓал на топла чорба да си го блажи мамурлакот од мастиката. Варнава му ја исполни желбата да може од прозорецот на готвачницата, долу, да ја види мојата родна куќа и дворот, а потоа и уличката од која се влегува. Имав чувство дека возбудата и радоста

негова се поголеми од моите. Мислам дека тие мигови на изненада и радост станаа главната причина, покрај книжевната близост, на нашата присност и долгогодишното пријателствување. Потоа, на враќање во Скопје, им ја раскажував на другарите, по сеќавањето на моите најблиски, историјата на семејството и дуќанот, животот на нашиот препредедо Јан Карајан во Текирдаг и во Река, приказна на која и денес понекогаш со задоволство се сеќаваат Благоја и Јован.

Српски ученик и воспитаник, и седумгодишен војник, со кратко службување во Трница и Ростуше меѓу трите војни, угледен печалбар и член на Југословенскиот клуб во Цариград, по враќањето во Гостивар, како приврзаник на југословенската Демократска странка, татко ми станува претседател на Општината. Почитуван во градот, во Горна Река и во полошките села, по завршениот мандат тој ја одбива понудената привилегија да премине во веќе владејачката Југословенската радикална заедница (ЈРЗ) на претседателот на кралската влада Милан Стојадиновиќ и да биде нивни кандидат за сенатор, туку прифаќа да се кандидира како претставник на Демократската странка. Поткрепуван и сметан за фаворит во горнореканскиот крај, деновите спроти изборите почнува да добива пораки од пријатели и роднини, и самите веќе исплашени, за започнатиот терор на жандармите по селата, со поединечни закани и физичко насилство, дури и со приведувања во самата Општина во Трница, дека не смее да се гласа за опозицискиот кандидат, туку за ЈРЗ. Татко ми ја сфати ситуацијата и дома веќе се шушкаше дека е сè однапред изгубено и дека не постојат никакви изгледи. Врвот на цинизмот на силата и на лажната демократија на Кралството, триумфално, при соопштувањето на резултатите, го обелодени Радио Белград, доцна ноќе по изборите, подвлекувајќи дека во Горна Река кандидатот на опозицијата добил само еден единствен глас. Во Гостивар и пред тоа се знаеше дека тој единствен глас е на младиот напреден учител од Битуше, Лазар Лазаревски, кој, и покрај сиот котек и закани во Општината, си останал на својата определба. А, татко ми, разочаран и резигниран, но не и лут, туку со сочувство за своите несреќни, натепани и исплашени земјаци, чинам дека таа ноќ реши да ја заврши својата граѓанска и политичка активност, кога во нашата куќа кај него доаѓаа во посети и разговори напредните гостиварски студенти и службеници. По завршената политичка изборна фарса, свесен за својата лоша гостиварска перспектива, по неколку

дена го облече своето црно палто, си го кладе шеширот и замина за Белград, за да ѝ се врати на својата печалбарска работа по големите градови на Србија.

Чувствувам дека нешто се менува во нашиот живот. Пари од татко ми почнуваат поретко да пристигаат, а неговиот ортак од Цариград оддолжува со обврските, со парите што ги чекавме со голема надеж. Забележувам дека мајка ми станува сè позагрижена, но прави сè тоа да не се гледа. Дедо ми речиси постојано е на креветот со цигарата в рака, треба да му се прави измет. Мара учи за шивачка во вечерното школо, брат ми е веќе во граѓанското училиште, бидејќи во Гостивар нема гимназија, јас го завршувам основното.

Најпосле мајка ми ја отвора својата невестинска касела и го праќа Стево со една златна паричка кај сарачот и лихвар Ипо (Ејуп), пријател на татко ми, во неговото мало дуќанче во старата чаршија. „Само девет динари?!“ збунета е мајка ми, но и тоа е добро, додека стасаат другите пари од Белград и Стамбол. Потоа почнувам и јас да одам кај Ејупа, кој веќе следниот пат се поднасмевнува. Галиба на газда Стојана не му оди работата, си вели, затоа неговата домаќинка веќе ги праќа децата кај мене. Гледам дека каселата се празни, нејзиниот богат чеиз, и паричките стануваат сè поголеми, додека еден ден не го однесовме и првиот наполеон. Подоцна, кога почнав да ги читам романите за опаѓањето на семејствата, го препознав тоа во нас, во нашето бавно осиромашување. Но, како што се вели дека злото не доаѓа само, таквото пропаѓање го зафати и цариградското семејство на мајка ми, набргу по смртта на дедо ми Стефана.

Во забавиште одевме во старото училиште, кое се наоѓаше во „српското“, а подоцна „македонско маало“. Пред него, покрај старата пошта, скршнуваше кон Вардар тесна уличка со бавчи и со две-три убави куќи на кат, со жолтеникави фасади и балкони со железни огради. Тоа беа куќи на имашливи Цинцари (Власи), какви што ги имаа многу во градот: трговци, лимари, калајџии и еден фотограф, чија куќа беше погоре на запад, пред мостот, на патот што водеше за Кичево. Отспротива се наоѓаа Соколаната, која беше на привршување, и нашето убаво основно школо, со приземје и кат, со зелено бојосани врати и рамки на прозорците на широките училници. Зад Домот и училиштето се протегаа, покрај левиот брег на реката, сè до касар-

ната, градскиот парк. По завршувањето на основното, се вратив пак во старата жолта зграда на граѓанското училиште, каде што одев во забавиште. Подоцна, кога во 1950 година појдов по семестрален потпис во кабинетот на професор Харалампие Поленаковиќ, тој, распрашувајќи се за Гостивар, и самиот гостиварец во младоста, жител на една од споменатите влашки куќи, ме изненади со своето укажување дека приземната стара жолта зграда на граѓанското училиште била најстарата во градот, и дека во неа работел и предавал Јордан Хаџи Константинов Џинот. Гостивар, со училиште во деветнаесеттиот век!

Во тоа училиште нè затече војната, мене во втори, а Стево во четврти клас, кога на сите ни беше признаен незавршениот клас, а на брат ми и полуматурата.

Го споменав и наглото опаѓање и растурање и на семејството на мајка ми, неговата долга печалбарска реканска традиција, која досегнува до почетокот на деветнаесеттиот век, можеби и поназад. Некаде во 1935/1936 година умира дедо Стефан, постариот вујко – Душан е во Белград, а баба ми, неука и невешта домаќинка да ја води работата, останата сама и без вистинска поткрепа, му ги префрла дуќанот и фурната, со договор, на својот девер Ѓорѓе, брат на Стефана, чекајќи Герасим да го заврши колеџот, па да го напуштат Цариград. Пред нивното заминување настапуваат искушителни и драматични денови за семејството, за чие брзо надминување и постариот син накратко му се придружува. Имено, вљубеник во францускиот јазик и литература и сиот обземен од Париз и Франција, Герасим се согласува со намерата на учителите мисионери и на директорот, како одличен и надарен ученик на колеџот, да замине таму на студии како нивен стипендист. Баба ми, сама, во очаеност и ужас дека ќе го изгуби синот, а според Реканците ќе си ја мени и верата, со помош на Душана, постариот и на роднините, со убедување, со преколнување и солзи, успева да го одврати момчето од намерата и заедно да заминат во Југославија. Душко заминува во Белград да ги заврши студиите, а Герасим се запишува на филозофија во Скопје. При суштински изменетите услови, со неостварени мечти и скршени илузии, Герасим сосема како да се повлекува во себе и се отуѓува, резигниран во својата зла судбина, во која, до крајот на својот краток живот, не наоѓа во себе ни оправдување ниту проштевање за мајка си и за постариот брат.

ВОЈНАТА

Првите гласови за војната допреа до мене како некоја виртуелна, но далечна реалност, според разговорите на возрасните дека Италија ја нападнала Албанија, која попусто, и покрај покажаната храброст, се обидува да ѝ се спротивстави на надмоќната војска на Мусолини. Кога се појави во Гостивар една група албански офицери во униформа и без оружје, која се повлекла преку границата кај Дебар, се разбра дека Албанија е веќе освоена и дека кралот Ахмед Зогу пребежал во Европа. Ние, децата, кои пред тоа, незаинтересирано и како низ магла слушавме за претходното освојување на Абисинија, таму далеку, во Африка, за царот Хајле Селасие и за некакво Друштво на народите што го заштитува, сега сфаќавме дека војната е и станува реалност, дека е тука до нас и, како што се зборуваше, не ќе може ни нас да не одбегне. Ние сè уште не бевме во состојба да ја сфатиме опасноста на таквите предвидувања. При сè, тоа што нам, на децата, ни оставаше посебен впечаток, беа неколкуте албански офицери во нивните впечатливи униформи со ширити, кои ги сиркавме низ стаклената врата како се забавуваат со жените, придружувани со музика, во една од трите јавни куќи, „Русија“, на северниот излез од градот, кон железничката станица. Тоа нам ни беше чудно, интересно, на некој начин соблазнувачко и привлечно. Зарем е ваква војната, гледавме еден во друг, смеејќи се, додека не нè спотераше чуварот. Потоа се слушна на Радио Белград и се прочита во „Политика“ дека е веќе нападната и Грција, каде што се водат големи борби и дека и нашата земја, Кралството Југославија, е под ултиматум и закана од Хитлерова Германија. Не знаев што е тоа ултиматум, но според вознемиреноста на чаршијата се чувствуваше дека претстојат некакви сериозни збиднувања. Сè почна да се случува толку брзо, мешајќи се со нашите катадневни игри. Се споменуваа некакви демонстрации во Белград и други градови, со извикувања: „Боље рат него пакт.“ Почнаа да се враќаат во градот учениците и студентите. Тие не пееја веќе серенади по градот, туку, собрани овде-онде по два-тројца, си разговараа и си потшепнуваа нешто од коешто го држеа настрана нашето љубопитство. Градските власти наредуваа да се копаат ровови по дворовите и да се криеме по подрумите од можното бомбардирање. Во општата вчудовиденост и метеж што го зафати градот, ние се прибравме во земјениот подрум на комшијата Тодор, како на побезбедно место: по-

пот Видое, нашиот учител по веронаука со попадијата, нашиот прв комшија, градскиот архивар Кондрат Павлович Нејман со тетка Боца и синовите Кољо, мојот врсник и школски другар и Сашо, помалиот, и ние. Додека возрасните беа загрижени и исплашени, нам, на децата, тоа ни беше интересно и забавно, па и покрај постојаните прекори истрчувавме во дворот или на улица да си го задоволиме нашето љубопитство.

Во таквата атмосфера во градот по ден-два кон нас, кои игравме на улица, зазбивтан се втурна еден наш врсник, извикувајќи: „Војна, војна“, и дека Југославија е нападната од Германија, дека Белград и големите градови се бомбардирани и дека Кралот ја напуштил земјата. Единици на војската под полно вооружување почнаа да ја напуштаат касарната, едни кон Дебар, други кон Скопје, но набргу се разбра дека Скопје и Белград се веќе заземени и дека државата капитулирала. Пред вчудовидените граѓани помина една германска моторизирана единица, доаѓајќи од тетовскиот пат до плоштадот, продолжи кон испразнетата касарна, прокрстари по некои улици како да го потврдува освоениот и мирен град и – си замина.

Во настанатото безвластие, сфаќајќи ја новонастанатата состојба, маса граѓани се втурнаа во касарната во општа пљачка на напуштените магацини, преполни со воени резерви. Се грабаше сè и сешто: вреќи со брашно, ориз, сол и шеќер; канти со свинска маст, со зејтин, со газија; лопати, копачи, секири и различен алат; пушки, митралези, пиштоли, сандаци со фишеци или овошје. Се разнесуваше во трескавична брзина сè: на раце, на грб, по еден, по двајца, цели семејства, се товареа колички и коли, се влечеа со раце, со коњи и волови и се разнесуваа на сите страни по градот, во куќи, во дворови, во штали, по селата. Во таа општа пљачка се втурнавме и ние, децата, некое од љубопитство и забава, друго од вистинска потреба на семејството исправено пред неизвесната иднина. Така, брат ми, сам или со помош на некој другар, довлечка дома една вреќа брашно и канта маст. Јас, пак, без сила да понесам нешто потешко, колку да учествувам и јас во големиот грабеж, откако се пометкав низ настанатиот метеж, се добрав некако до една лесна помала вреќа, која трчајќи ја скрив во темната шупа зад некои стари црковни книги и разна старудија. Дури по ден-два, за да ја изненадам и срадувам мајка ми, го одврзав вреќулчето, но на мое разочарување во него немаше

никаква храна, туку еден огромен куп од пакетчиња со прости војнички цигари. Откако подоцна со другарите, скришум, од љубопитство отворивме едно пакетче и ќе се задушевме од кашлање, вреќулчето пак го скрив, зашто подоцна и тоа ја покажа својата корисна, дури и благородна намена. Имено, кога тешко се набавуваше „качак тутун“, а цигарите беа скапи, јас одделував пакетче по пакетче за баба ми, веќе дојдена кај нас, која благодарение на испразнетото вреќиче ја помина со цигари речиси целата окупација. Додека го бележам ова мое лично доживување, ми доаѓа во сеќавање расказот за иста ваква пљачка и во исто време, во Прилеп, на мојот другар Ѓоре Напески, кој со вистинска белетристичка дарба и сугестивност ги раскажа овие настани, кои заслужуваат свое антологиско место во нашата современа проза.

Тогаш вознемиреноста и стравот од тоа што доаѓа – дека по германската окупација на земјата на градот му претстои пристигање на италијанската војска од Албанија или на бугарската војска од Скопје, се создаде вистински метеж и поделба меѓу граѓаните. Едниот дел од чаршијата и населението – турските трговци и занаетчи, и турската и албанска сиромаштија, ги чекаа Италијанците, а другиот, македонскиот – бугарската војска. Поделбата на чаршијата, која беше главно македонска и турска, со помал број албанско, торбешко и ѓупско (муслиманско и христијанско) население, имаше свои верски причини, но без верско и политичко спротивставување или судир, не засегајќи ја мирната заедничка еснафска и комшииска живејачка. Само се собираа групи граѓани со италијански и албански знамиња да тргнат по дебарскиот пат или, пак, со германски и бугарски знамиња упатени кон северниот крај на градот. Стравот на муслиманите беше поради Бугарите паметени по зло, а дел од Македонците, во новонастанатата ситуација, ги доближуваше до Бугарите словенската и религиозна еднородност. Семејствата, пак, на српската администрација и војска, и добар дел од населението, беа пасивни, збунети и загрижени, како препуштени на судбината, додека македонските, албанските, и турските села, и покрај паметењето на премрежјата од изминатите војни и во очекување на тоа што мора да се случи, продолжуваа со катадневната на својата живејачка: се обработуваше полето, се напапуваше добитокот, се одеше на пазар под екот на црковните камбани и продорните гласови на оците од минарињата.

Како и црквата, извишена пред плоштадот, впечатлива и нова, среде градот беше и џамијата, една од неколкуте во маалата. Стара и убава, со сино напишани букви од Куранот, со по некој орнамент на белите ѕидови и со чешма пред влезот, таа се наоѓаше на јужниот крај од плоштадот, со неколку надгробни нишани во дворот. Опколена од трапезестата сниска стара чаршија, со својата челна страна и со влезот во дворот таа беше свртена кон ширинката на плоштадот. Во дуќаните беше сместена по некоја бакалница, трафика, железара или, пак, сарачи, кожувари, опинчари, чевлари и лимари, и по една фурна, слаткарница и меана. Отспротива, на северната и на западната страна од старите дуќани, и по другите улици, веќе се креваа убави нови згради на кат, со продавници за штофови, за различен текстил и стока, и некој нов берберски, шивачки, столарски или бочварски дуќан. За градот беше вистински и невиден настан, кога на плоштадот, на три-четири згради од нашата, трговецот Веап Ќор, со своите четири сина, ја изгради тогаш најголемата зграда во градот: висока двокатница со голема тераса, горе, на задниот семеен дел, со пространа продавница во приземјето и магацин со секаква стока во широкиот подрум. Зад џамијата, од запад кон исток, течеше еден од градските јазови, пред кој се наоѓаше старата зграда на Општината, а преку дрвеното мовче беше другиот заграден пазар, понов, пред кого на чистинката имаше една книжарница, кафеана, аптека, понатаму беше големиот амам и зградата на Жандармеријата, а на патот за Кичево, пред мостот на Вардар, нашето училиште и Соколаната. Како и претходното прикажување на куќата, и овој опис, како и по некој друг што следува, се мој доцен обид да се зачува во мене нешто од сеќавањето на градот, што во својот дотогашен делничен мир беше зафатен со сите премрежја од виорот на годините на војната и окупацијата.

Во градот дојдоа Италијанците.

Откако ја расчисти касарната од трагите на повлечената југослованска војска и од големото пљачкосување и демолирање од налетот на граѓанската луѓа, италијанската војска се смести во неа, го крена своето знаме, постави стражи и почна да си ги врши своите редовни должности. Карабиниерите, пак, се сместија во зградата на Жандармеријата на аголот од паркот, во улицата што водеше до касарната и дебарските маала. Првото што го стори, како израз на авторитетот на својата власт, по прошетувањето на првите патроли,

беше тоа, кога од касарната, по дебарската улица, преку плоштадот до Саат-кулата и назад, продефилира во параден марш една единица, сета во воени одличја, следена од воена блех-музика, чии френетични маршеви го исполнија градот. Изненадени, љубопитни, зашеметени, луѓето излегуваа пред дуќаните, меаните и домовите, а во улиците се слеваше река љубопитни луѓе од страничните маала.

Расположени поради мирното население, војниците во слободните часови почнуваа со пантомима и со по некој невешто изговорен збор да комуницираат и да се разбираат со луѓето, а посебно со нас децата, потпевнувајќи или гласно пеејќи во групи во паркот некои пријатни, непознати и неразбирливи песни и, со тага во очите, ни покажуваа фотографии на своите деца, жени, девојки и родители. Тоа беа корави војници на некоја единица што, како што кажуваа, од Абисинија, а подоцна и од окупираната Албанија, стасале тука, далеку од своите семејства. Ние сочувствувавме со нив, кога ни ги споменуваа со љубов и носталгија своите блиски и за нас непознатите имиња на Бреша, Парма, Удине, од села на северна Италија, за кои ги обземаше тага поради долги години на воените премрежија. Мирни, непосредни и дружељубиви, тие се чувствуваа како да се на заслужен одмор пред некоја нова неизвесност, дури внесуваа и некаква живост со времените крстосувања на градот со својата блех-музика, спектакуларно демонстрирајќи го величието на Мусолиниевата Италија. Навикнавме, по првата вчудовиденост, да ги гледаме и како ловат жаби преку Вардар, во мочуриштето покрај патот за Бањица, поради што почнавме подбивно да ги наречуваме „жабари“.

Со или веднаш по италијанската војска, во градот стаса албанската окупациска администрација, на чело со префекторот на Општината. Така завладеа во градот, во „новоослободените краишта“, новата власт, кај која веднаш појдоа да ја поздрават и да ѝ ја изразат својата лојалност повеќе видни граѓани – богати трговци, чорбации и личности од дотогашните општински служби. Потоа една официјална комисија тргна по куќите да го прибира оружјето и некои поважни предмети и, формално, резервите храна од пљачкосаната касарна.

Во градот се прибраа, за да бидат со своите семејства, учениците, студентите и некои печалбари и работници, а некои српски и македонски фамилии си заминаа преку новата албанско-бугарска граница кај Групчин, во Србија или во Скопје. Нам, на учениците, ни се

призна недовршениот клас или полуматура, и сите ние од Граѓанското школо останавме сосема слободни, на улица, додека помалите деца беа запишани во новооснованото албанско училиште, во коешто дојде поголема група млади учители од Тирана за да ја започнат наставата на албански јазик. Сите тие беа срдечни, со стекнато учителско образование, млади луѓе од разни места на Албанија, кои се вклопија набргу во нашиот градски живот, спријателувајќи се со семејствата каде што беа сместени. Голем дел од нив живееја во македонски куќи, носејќи ги своите навик и начин на живеење блиски на нашите, дури и приспособувајќи се на нив. Со своето свежо искуство на нивната окупирана земја, тие, во разговори со домаќините и со своите македонски врсници, не се воздржуваа да ги изразат своите антифашистички чувства, што подоцна ќе ги манифестираат и во заедничките илегални активности.

Останати на улица, не согледувајќи никакви изгледи во неизвесноста на претстојните воени години, некои од студентите и повозрасните ученици заминаа да го продолжат школувањето во Скопје, Софија или некаде во Србија. Ние, пак, слободни и егзистенциски несигурни, барем привремено побаравме засолниште во занаетите. Дуќаните се полнеа со помошници, занаетчиите прибраа чираци и калфи – качари, столари, кондурации, бојации, а кафеаните зедоа помагачи во вршењето на услугите. Брат ми појде да учи за качар во дуќанот на еден негов другар, мене, пак, ме прими еден наш роднина, чичко Миче, во својата импровизирана кантина во паркот, заедно со неговите синови, мои врсници, да ги послужувам со лимонада, локум, бонбони или сладолед во корнети ретките граѓани и групите италијански војници, кои, испоседнати на клупите или во тревата, го минуваа слободното време во разговори, шеги и пеење. Покрај тоа што брзо ги совладувавме пријатните мелодии на италијанските канцони, не знаејќи им го текстот, ние, не само децата туку и постарите, сметавме дека италијанскиот е лесен јазик, па во разговорите, за да се разбереме, на секој наш збор е доволно да му се додаде едно аре, ере, ире (даваре, јадере, купире), што предизвикуваше општа смеа и подбивање. Но, набргу, во зачестените средби со војниците, некој повеќе, друг помалку, почнувавме да ги разбираме, па дури по троа и да разговараме со нив. Благодарение на таквото искуството, тоа скудно знаење и чувствувањето на јазикот многу подоцна ми помогна при

моите патувања во Италија и во натамошното користење и совладување на италијанскиот. Една-две тогашни и во самата Италија веќе подзаборавени мелодии, живеат уште во моето сеќавање.

Тогаш, со почетокот на окупацијата, кај нас дојдоа, напуштајќи го Скопје, баба ми Хариклија и вујко ми Герасим. Со себе донесоа нешто од своите ствари и постелнина, баба ми, пак, и еден голем врзоп, речиси бовчиче, од кој не се делеше, полн со тапии и документи за имотот на дедо-предедо Јан Карајан во Текирдаг, кој таа љубоморно го чуваше како аманет од дедо Стефана, а Герасим куп книги и лексикони. Новата власт, дознавајќи дека е тој познавач на францускиот и италијанскиот, како и на албанскиот, српскиот и англискиот јазик, Герасим набргу го мобилизира како официјален преведувач, а по малку време тој беше назначен и за претседател на мавровската општина. Аполитичен по природа и занесен само во својата вокација на полиглот и вљубеник во литературата, тој набргу ја напушта новата должност и, не враќајќи се во Гостивар, заминува во непозната насока. Ние слушнавме само дека е жив и дека го виделе во Тирана како вработен во некоја банка, а во Гостивар се појави дури по ослободувањето, како демобилизиран припадник на албанската партизанска војска. Знаејќи го него, обземен со својот свет и своите занеси, сосема надвор од политиката, сите бевме изненадени и зачудени како можел тој активно да се вклучи во виорот на партизанското војување. Се виде со мајка си и со нас дома – со мајка ми, татко ми и со мене, и по некој ден замина во Скопје, каде што сакале да го задржат на некоја должност како познавач на јазици, но тој со препорака отиде во Радио Белград, кое бргу го напушти за некоја државна служба за надворешна трговија. Меѓутоа, и од неа се откажува, посветувајќи се на приватно давање часови на дипломати, трговци, студенти и воени лица, кои се подготвуваат или се на работа во странство. Брат ми Стево, кој, одејќи службено во Белград се имаше среќавано со него во „Мажестик“ или во „Руски цар“, ме упати каде можам да го сретнам.

Тогаш, првите денови на моите студии во Белград, во 1948 година, го побарав и го најдов во кафеаната „Руски цар“ (подоцна „Загреб“) на „Кнез Михајлова“, седнат во аголот кон улицата со филцан кафе и со неговите книги и речници, занесен над тетратката со некакви записи. Потоа го посетував три-четири пати и во неговото приземно студио, во дворот на една голема зграда на булеварот „Књаз

Милош“ (тогаш „Генерал Жданов“?), каде што живееше и држеше часови, издржувајќи се со прекини од еден циклус предавања до друг. Со несмирена мечта по Париз, за да биде барем поблиску до Франција, велеше дека ќе се префрли во Опатија, што набргу и го стори. При една средба, на моето прашање како се нашол меѓу партизаните, тој, кој бегаше од политика, идеологија и војување – како што беше интровертен и скржав на зборови, само бегло спомена дека, од своето работно место, при некој случај (провала?) им помогнал на некои свои познајници, припадници на Отпорот, па бил принуден и самиот да избега со нив од Тирана. Тој не мислеше ниту сакаше да дојде во Скопје, ниту да ѝ се јавува на баба, која беше уште со нас, ниту, пак, на брата си, вујко Душан, кој, со групата македонски интелектуалци вратени во Македонија од Белград, Загреб и други места, беше испратен во Крива Паланка да основа болница. Горчината и повреденоста на Герасима поради случувањето во Цариград и речиси принудното враќање во Скопје беа толку големи и болни, што во еден миг рече дека никогаш нема да им прости на мајка си и брат му што го оневозможиле да го оствари својот животен сон и да ја прифати предложената стипендија за Париз.

Ова задржување на Герасима, што ќе треба подоцна, барем накратко, да го продолжам, ме потсетува дека треба да се вратам на годините на војната и окупацијата со неколку збиднувања, кои вака, макар скудно прикажани, трајно живеат и во мојата и во колективната меморија.

Во јуни почина дедо ми Матеја. Трите повторувани биења на црковните свона разгласија дека починал стариот дедо Матеја, татко му на Стојана. Кај нас почнаа да доаѓаат роднини и пријатели за да се поклонат пред неговиот одар и да ѝ изразат сочувство на мајка ми, бидејќи татко ми беше останат во Белград поради војната.

Кога се собраа жените Реканки, Мавровки и некои од сосетките околу ковчегот во кој беше ставено неговото мртво тело, спокојно и со некоја смирена насмевка, покриено со китки цвеќе, со бастунот, патерицата и кожената шубара покрај него, почнаа со тажењето и редењето, поземајќи ја една од друга приказната за него, за неговата и за судбината на семејството што го остава. Од таа тивка, а потресна, продолжителна и унисона тажачка со прекини и длабоки воздишки, јас избегав од дома, стегав го липањето в грло од жал и очај, од

неприфаќање на сознанието дека тие со тоа ја потврдуваат неговата смрт, што засекогаш ме одделува од него, покрај чијашто љубов растев и го поминав моето детство. Избегав до мостот покрај реката, каде што се замешав во играта на другарите, иако во тоа изнасилено заборавање, во сето мое битие одекнуваше мелодијата на бесконечната тажачка. Дури во примрак ме одвлечка брат ми, со прекор дека играм со другарите додека дома лежи мртов нашиот дедо. Искаран, засрамен и навреден се вратив дома. Тогаш мајка ми, сестра ми и некоја од жените, кои трчаа од речењето до подготовките за утрешниот закоп, ме поведоа барем малку да поседам покрај саканиот дедо. Го гледав неговото кротко лице, русите потсечени мустаци и бујната коса, и сета таа негова неподвижна смиреност ги понесов во себе, стуткан долго во ноќта во едно коше под лозницата, стрепејќи како ќе го поминам утредента долгиот пат до гробиштата на старата црква Свети Димитрија.

Во тажна и тиха провинциска поворка го испративме дедо ми до неговото вечно почивалиште. По нашата улица, по калдрмата кон источниот излез од градот, напред едно дете го носеше крстот, а по него попот со кадилницата и она: „Свјати Боже, свјати крепкиј, свјати Бесмертниј...“ што ме враќа секогаш во она болно јунско гостиварско претпладне. Еден севгар ја влечеше колата со ковчегот, а по неа одевме ние – мајка ми, тетка ми Сара, сестра ми, брат ми и јас, а потоа роднини и пријатели во тих разговор за покојниот, или за војната, или за градското секојдневие. Селскиот пат, меѓу бавчи и пченки, ја помина железничката линија и нè доведе до гробиштата. По опелото, проследено со плачот на блиските, го положивме дедо ми покрај баба Марија и малите гробчиња на рано починатите братчиња, покрај високата јужна ограда, каде што се наоѓаше делот на умрените од реканските села.

Времето минува, но во мене уште одекнува она ритмично тропане на дедовата патерица во дворот, кога си доаѓаше дома од чаршијата.

Кон крајот на јуни Стево замина во Белград кај татко ми, да му се придружи во работата, а Марија, благодарение на нејзиното знаење на албанскиот и на турскиот јазик, по извесно време (есента?) беше примена во новоотворената амбуланта, по заминувањето во Скопје на омилениот доктор Иванович, Русин, кој ги лекуваше и ги познаваше

сите деца и семејства во градот и во околните села. Амбулантата ја отвори крушевчанецот доктор Киро Манојловиќ, кој почна приватно да ординира и во најмен приватен стан. Нему му беше потребен помошник да ја води администрацијата и картотеката, некоја жена што ќе може да посредува при прегледите и лекувањето на албанските и турските пациентки. Во работата таа бргу се вклучи и, во отсуство на медицинска сестра во градот, Мара почна да му помага на лекарот во преврски, по потреба да дава инјекции и на пациентите да им ги толкува препораките на лекарот за употреба на лековите.

Амбулантата се наоѓаше во една од трите нови згради на кат, зад плоштадот и чаршијата, во уличката што скршнуваше покрај источниот тек на јазот кон воденицата. Ординацијата, поголема просторија, и чекалната, двете со бело бојосани прозорци, беа на уличната страна, а двете задни соби служеа – едната како прирачна аптека и за преврски и ставање инјекции, а другата како картотека и друга административна документација. Амбулантата беше неприкосновена, што овозможуваше во третата соба да се кријат – кога зеде замав организираниот антифашистички отпор – техниката на илегалниот печат и лековите што, со знаење на докторот, сестра ми по посебна врска ги испраќаше во одредот.

Со заминувањето на Стево, бидејќи јас се врткав постојано кај качарот, а еден од неговите синови беше мој врсник, татко му ме прифати и мене да се подучувам во занаетот што ми беше интересен и привлечен. Таму, газејќи по струготините и правта, покрај мајсторот и синовите Коле, Методија и третиот, на чие име не се сеќавам, ја научив употребата на стругот, плањата, јаторникот и обрачите, за видовите штици и како се избираат и се виткаат тие за бочви, каци или качиња – од даб, од бука, од јасен, од чам, и за што служат шамакот и туткалот, по што, откако следната година најстариот син отвори свој дуќан, по негова покана поминав кај него. Но, синот, скороевец, прекуноќ од калфа станат мајстор и газда, постојано нешто ме повелаше, што беше далеку од подучувањето, па еден ден кога ми заповеда и чорапите да му ги исперам, јас му ги фрлив в лице и си заминав. Така пак останав на улица, како и други другари што не успеаја да се доберат до некаква работичка или заработувачка, принуден да се откажам од старата мудрост: „Бадијала работи, бадијала не седи.“

Некаде во текот на есента, кога целото семејство на мајсторот се пресели во Скопје, мене ми го оставија нивното куче, Париз, да се грижам за него. За мене беше тоа голема среќа, бидејќи кучето, кое беше од оние домашни питоми и мирни кучиња, веќе беше многу приврзано за мене, па веднаш по нивното заминување се вдоми кај нас. Убаво куче со чоколадно крзно и паметни и интелигентни очи на човек, толку се сроди со мене и со сите домашни, што ги познаваше сите наши навики и барања, слушајќи го секого и галејќи се со него. Постојано беше со мене, потскокнуваше и се умилкуваше со извици на дете, но не даваше никој, па ни јас да го кренеме на раце или во skut, како што не примаше ни храна од никого, освен од домашните, станувајќи дел од семејството. Во дружењето со него ги поминав сите воени години: дома, на улица со другарите, на сончање и капење во Вардар додека ни ја чуваше облеката, за потоа сам да влезе да се разлади во водата, или во трчање по мене по снегот, кога одевме на лизгање или скијање на Планинче, со грубо изделкани скии, како „купечките“. Во еден пазарен ден од последната воена пролет одненадеж го снеса од градот, што нè нажали сите, а мене тоа негово исчезнување и празнината што ја почувствувавме без него ме направи вистински несреќен. Но, по еден месец, како што го снеса, така одненадеж и се појави, со весели восклицанија скокајќи насекаде, врз секого, горе, долу, низ куќата, во дворот, чиниш се уверува дека е пак дома. Не разбравме ништо за неговото отсуство, па си велевме дека можеби се затрчал по некоја избраничка што била со некој пазарџија и која го завела во некое село, каде што можеби уште трчкаат неговите кутриња. Париз толку многу беше сроден со мене и оддалеку ми ги познаваше чекорите, што по ослободувањето, кога почнав да одам во гимназија во Тетово, секој петок навечер, доаѓајќи со вовчето дома на преслека и најадување, ме чекаше потскокнувајќи и лавкајќи околу мене од радост дека сум пак со него. По моето заминување подоцна во Скопје, многу ми недостигаше Париз, а посебно ме растажи веста дека некој во меѓувреме го отепал. Така го изгубив верниот другар на моето детство и замомчување, и овие неколку реда ги доживувам како сеќавање и задоцнет некролог за тоа благородно куче, за тоа убаво суштество на верност и питомина.

Во ноември се вратија дома татко ми и брат ми, кои, откако по престојувањето во Нови Сад, Вршац и Раковица ги виделе на свој

ужас и општо вчудовидување во Белград, на Теразије, првите бесилки со телата на егзекутирани родољуби, набрзина решиле да се приберат дома, во Гостивар. Дојде зимата, студена, со снег и мраз насекаде. Во тешкотиите со снабдувањето со леб во големата оскудица, таа прва студена воена зима Стево и јас појдовме еден ден со две празни врекулиња, по силна снежна виулица, да побараме брашно кај еден пријател на татко ми во Чегране, отаде замрзнатиот Вардар под Сува Гора, преку Чајле и Форино, бидејќи тој самиот не можеше да се појави таму поради муслиманските жени. Се вративме со празни раце, веќе сосема изсеменати, зашто жените, веројатно исплашени од тропањето, од зад големата селска порта ни рекоа дека домаќинот не им е дома и дека заминал за Тетово. Но, со позајмувања од пријателите и со речиси допразнетата касела на мајка ми, во која остана само нејзината раскошна невестинска долама од која двајцата никако не сакаа да се разделат, зимата некако се протурка, ние дома, а татко ми со пријателите на партија табла, табланет и бистрење политика во речиси празната „Јужна Сибирија“, на плоштадот спроти „Северна“, како што ги нарекувавме тие две кафеани поради големиот студ. Во друштвото на татко ми беше и еден пензиониран армиски капетан, Кузман, родум од блиското село Чајле (?), кој во патриотски занес и тогаш и подоцна зборуваше за некој свој четнички комитет и за генерал Дража Михајловиќ, кој, во отсуство на пребеганиот крал, ќе ја спаси државата од Германците. Татко ми, пак, иако и самиот приврзаник на српството, тврдеше дека никој друг, туку „Дедо Иван“ и големата Русија, сепак, ќе ги вратат, како и Наполеон, таму каде што им е местото. Тие препирки продолжија во текот на целата окупација, додека еден ден не завршија со непомирлива караница. Следната пролет, до есента, татко ми го надзираше блискиот голем овоштарник на еден свој стар пријател од богатите турски аги и бегови, а откако се вработи Мара, со нејзината плата и со плодовите од бавчата што ја одржуваше мајка ми, можеше некако да се живее.

Со доаѓањето на италијанската војска и албанската администрација, во Гостивар се основа Бали комбетар (Balli Kombetar – Национален фронт), нешто како вооружена паравоена фашистичка организација, по углед на Мусолиниевите слични единици, на чело со Џемо Хаса од гостиварското село Симница, кој, по некој судир пред војната со жандармите, пребегал во Албанија. Сите беа облечени

во црни кошули и пантолони и, според хиерархијата, со соодветно оружје – автоматски пушки, револвери или пушки. Комитетот на организацијата се смести во една нова куќа на кат, на аголот од тетовската улица, која беше странично отворена кон црковниот двор. Но, освен нивното парадирање и надзор на сигурноста на новиот поредок, освен по некој мал кабадахиски инцидент на село или во градот, првите месеци беше мирно, чаршијата се раздвижи и од Тирана почна да пристига разна италијанска стока – од облека и текстил до домашен, занаетчиски и земјоделски прибор и алати. Тогаш го видов Џемо, снажен, широкоплекест маж со голема глава врз краткиот врат. Неговото строго и самоуверено движење низ градот стануваше кротко и расположено кога доаѓаше во дуќанот на неговиот вујко (така му се обраќаше) Алит кондурацијата, кој се наоѓаше на три врати од нашата, на влезот кон плоштадот. Таму го гледав неколкупати, а два-три пати и го сретнав. Тој веќе ме знаеше како комшија на Алит и син на татко ми Стојана, кого го знаеше и кон кого се однесуваше коректно, можеби токму поради Алит...

Сите во градот знаеја и чувствуваа дека се води голема војна, но таа беше далеку, таму некаде во Русија, при што окупаторската пропаганда постојано ги истакнуваше триумфалните победи на Германија, која по освоената Европа ќе завладее со целиот свет. Сето тоа внесуваше немир и неизвесност кај луѓето. Но, при сето тоа расположение, кај постарите, особено кај Македонците, живееше надежта дека со зимата го чека и Хитлер судбината на Наполеоновата војска. Имаше некои сопственици кои и покрај запечатените радиоапарати скришум го слушаа Радио Лондон, кое, покрај сè положите вести од Рускиот фронт, известуваше и за тоа дека во Србија еден кралски полковник, Дража Михајловиќ, се бори против окупаторот. Немаше ни збор за тоа дека партизаните – што можеше да се потслушне или да се прочита во некој таен текст – се тие што под водството на Тито се борат и дека Дража соработува со Германците против нив.

Во пролетта 1942 година ме прибраа во амбулантата, нешто како курир. На докторот му требаше некој да тркне до аптеката по некој лек за амбулантата, или до куќата на некој тешко болен, некој што ќе му ја носи чантата со инструменти при домашни посети, и за други потреби. Еднаш во неделата, некогаш и почесто, одев кај биологот Лав Лозински, кој имаше дома мала лабораторија со микроскоп, да му

го однесам или да му вратам материјалот што му го праќаше докторот за преглед. Подоцна сфатив дека докторот Ќиро, всушност, со платен ангажман, со тоа, покрај службената потреба, му помага на Лав и на неговото руско емигрантско семејство. Во градот сите го знаеја неговиот татко – шумарски инженер, кој, секогаш педантно облечен во зелен костум, авторитетно ја носеше својата бујна разделена брада, поради која го викавме „Човекот со две бради“. Во амбулантата во определен ден доаѓаа жените од јавните куќи на задолжителен преглед. Ги имаше млади, тукушто замоени, повозрасни и подзастарени, дури и мајка и ќерка – калеша, русокоси, блондинки, тенки, дебели, затечени пречанки и Србинки и нови, по некоја Италијанка, Албанка, Еѓупка, чиј состав постојано се менуваше. По лекарскиот преглед и резултатите земени од Лозински, заверените книшки ги носев кај газдите на локалите, понекогаш и по некој лек. Подоцна, моите другари, пак, врсници и некои од поголемите, ме тераа да гребнам малку од бојата на прозорецот, за да можат од љубопитство, поткренати, од улицата да сирнат во амбулантата за време на прегледот на жените. Набргу сфатив што мислеше докторот, кога ми забележа да внимавам на сувата боја на прозорецот, која може да се одлушне.

Ние, пак, веќе бевме Скоевци почетници, што покрај споменатите палавости веќе си разговаравме за политика и за состојбата на Рускиот фронт, но продолжувавме да се дружиме со италијанските војници, ги слушавме и ги потпевнувавме нивните песни. Нашата пробудена машкост, пак, ја искушувавме крај или под мостот на теснолинејката, кога одеа на пазар селанките или се враќаа од него.

Така почнувавме и нашето вклучување во активностите на антифашистичкиот отпор, во НОБ и Револуцијата. Мојот најдобар другар Соте (Сотир Сотировски), што ќе го видеа понекогаш со некој повозрасен, главно гимназист, откако ми се довери, ми предложи да избереме неколкумина другари од доверба, во група, што би извршувала некои тајни задачи од интерес за ослободување на земјата. Тринаесет, четиринаесет и петнаесетгодишници, почнавме тогаш да се собираме во бавчи, покрај железничката линија или на песокот покрај Вардар, строго почитувајќи го новослушнатиот збор „конспирација“. Тогаш зборувавме за Рускиот фронт, за омразените Хитлер и Мусолини, потоа за Сталин и сојузниците, цртајќи ја врз песокот линијата на фронтот, среќавајќи се со дотогаш непознатите руски градови, со вера во

победата, иако беа поминати првата и втората зима, а по одбранетата Москва и понатаму опседнатиот Ленинград, продолжуваа жестоките битки кај Сталинград. Едновременно, почесто почна да се слуша за големите борби на Тито и партизаните против Германците и нивните сојузници, како и за разгорувањето на отпорот во Мавровско и цела Западна Македонија. Името на Тито, кое сè почесто почна тихум да се споменува, за нас стануваше симбол на борбата, но остануваше само апстракција, бидејќи ништо одредено не знаевме за него. Во нашата скоевска група, која го менуваше својот состав, беше Соте, како по-искусен, јас како секретар, Трпе (Софрониевски, „Циганчето“), Бандо Колачески, Владо Јаневски, Бранко од Гора, Раде Јовановски, Кољо Нејман и други.

Мојот другар Бандо по прекинатото школо почна да му помага на татка си, чичко Силјан Колачески, кој ја држеше кафеаната и неколку соби за ноќевање – „Горна Сибирија“. Мој вреник и соученик, Банде беше светлокосо момче, со жив интеллигентен поглед на неговите синкави, секогаш насмеани очи, полни со добрина. За да појдам кај него требаше само да го поминам плоштадот. Станувајќи рано, пред да појдам во амбуланта, ќе го затечев како го заметува патосот и ги брише масите и шанкот, чекајќи да дојдат на кафе првите немногубројни гости. Додека почнат тие да доаѓаат, ние двајцата игравме билјард на кеглици, што ни стана главна занимација од првите недели на окупацијата. Билјардот беше сместен во продолжена и отворена просторија спроти влезната врата, така што играта, која знаеше да трае и подолго, ние одлично ја совладавме. Но, веќе следната година требаше да внесеме нешто многу важно во веќе установениот ред. Имено, во кафеаната имаше радиоапарат, кој Бандо вешто ќе го дотераше за да ги слушаме на српски јазик, во шест часот изутрина, вестите на Радио Лондон. Така ги знаевме најновите збиднувања, кои им ги пренесувавме на семејството и на другарите. Тој радиоапарат беше еден од ретките преку кој луѓето скришум се информираа за текот на војната.

Семејството на Бандо живееше во убава приземна куќа, во едно сокаче што скршнуваше од дебарската улица, каде што беа групирани неколку слични или повисоки куќи на доселеници од мијачките села. Брат му Деспот се дружеше со брат ми, а сестра му Арсена, која се занимаваше со шиенење дома, беше другарка на сестра ми Мара,

па честопати ме праќаа кај нив, но најмногу одев во кафеаната. Нашето другарување од школото и војната продолжи, но накратко и по ослободувањето, кога бевме ученици во тетовската гимназија, само првата година, по што заминав во Скопје. По некое време, при средба со Арсена на скопскиот плоштад, на моето прашање за Бандо, тешко ме потресе нејзиниот тажен одговор дека починал, мислам дека рече од менингитис. Долго не можев да се соземам од таа страшна вест. Бандо, со кого толку многу се дружев како со еден од најблиските другари, чинам дека уште ме гледа од тоа наше изминато време со своите благи, насмевнати очи.

Тајната група во која членував и што се сметаше час воспитна час скоевска, стана ова второво откако ни беше пренесено да привлекуваме во нашата дејност и други наши врсници, па и од помалите. Дека повозрасните се занимаваат со нешто многу сериозно и строго конспиративно ми потврдуваше тоа што почнав да пренесувам некакви тајни хартии и материјали од еден до друг, а подоцна почнав да придружувам и по некој непознат младич, дојден од некаде, од една куќа до друга. Се сметаше дека јас и другите сме само деца на 13, 14, 15 години, и дека не можеме да предизвикуваме никакво сомнение кај италијанските карабинери и нивните помагачи.

Така, еден ден, 1942 година, во почетокот на септември, ако добро се сеќавам, Филип Брајковски, кој доаѓаше и порано како ученик на тетовската гимназија, бидејќи неговата мајка, која живееше во Беличица, беше блиска пријателка со мајка ми, дојде дома кај нас. Тој, иако малку постар, беше другар со брат ми, па откако нешто си кажаа, ме тргна настрана и ми нарача да појдам на плоштадот каде што се чистачите на чевли, дека на првото сандаче ќе ме чека еден негов другар, висок, со лузна на лицето, кого како свој пријател треба да го придружам по дебарската улица и спокојно да го изведам покрај стражарот пред касарната, надвор од градот, на патот кон Вруток, а дека тој ќе нè стаса штом малку се оддалечиме. Така постапив, одејќи по улицата и по патот покрај касарната, додека непознатиот, како да ја чувствуваше мојата нервна напнатост, спокојно ме прашуваше што сум учел и што правам сега, и во таков разговор ја поминавме стражарницата и излеговме од градот. Така и продолживме по патот, меѓутоа Филипа уште го немаше, што почна да ме загрижува, но мојот

придружник се однесуваше како да не е тоа ништо. Ги поминавме Здуње и Равен и дури на патот за Влаиница, покрај Вруток, стаса Филип со својот точак. Ни олекна на двајцата. Тие продолжија угоре, а јас, речиси со трчаница, задоволен што сум исполнил нешто важно, стасав до првите гостиварски куќи.

Подоцна, кога слегуваа Филип или мајка му, која остануваше на два-три дена кај нас, секогаш ме поздравуваа од Полком. Многу подоцна разбрав дека тој во Беличица работел на обновување на Мавровскиот одред, распуштен есента, и на неговото подготвување за нови пролетни активности. Во април пролетта, пак, повторно собраниот одред при една акција е опколен и нападнат во Ново Село од страна на поголема единица на Џемо Хаса, при што единаесетмина партизани се заробени, а другите, со командирот Том Ѓелај (Томо Шумски) успеваат да се извлечат. Заробените по најавуваната (или подготвуваната), но неостварена акција за нивно ослободување, која била планирана да биде изведена при нивното пренесување во Тирана, предадени им се на Италијанците и од нив осуммина се осудени на смрт, а тројца на временски казни, како малолетни. Меѓу обесените во тиранскиот затвор бил и политкомот Иљо Смок, мој познаник од Гостивар.

Таа пролет во Гостивар се појави епидемија на пегав тифус, која однесе неколку жртви. Меѓу починатите беа и двата од тројцата синови на Русе анџијата, доселен од горнореканското село Рибница. Со најмладиот, Бранко, многу се дружевме во тие месеци, бидејќи нивниот ан и живеалиште беа сосема блиску, во улицата што водеше кон Саат-кулата. Потресен од неговата толку брза и ненадејна смрт, јас паднав во длабока жал, депресија и повлекување во себеси поради загубата, празнината и болката, обземен од мислата на неговиот ведар и благ, но некако замислен и срамежлив поглед. Светлокос и височок, го замислував и го гледав неподвижен во гробот, со земјата што не престанува да ги нарасува и да ги покрива неговите отворени сини очи. Тоа стана моја вистинска мора, мој постојан кошмар, и таа длабока жал попусто се обидуваа моите да ја ублажат. Во тоа не успеваше дури ни брат ми, чие влијание врз мене беше многу големо. И еден ден, среќавајќи ме на улица, Панче Поповски, кај кого понекогаш ме праќаа да пренесам или да земам нешто и кој беше за мене голем авторитет, ме повлече настрана и ми кажа за загриженоста на

Стево. Многу е тешко да изгубиш другар, ми зборуваше тој, но сето ова е поради војната, гладот и болеста. Не мисли на тоа, велеше, туку на тоа што нè чека – новото време, време без сиромаштија и болести, а ти и твоите врсници сте ни за тоа многу потребни. Тој продолжи по улицата, а јас – прекорен, засрамен и утешуван од него, се трудев да ја потиснувам, со голем напор, постојаната жал за изгубениот другар.

Панче Поповски потоа го снеса од градот, но веќе есента разбравме дека загинал како политички комесар на Народноослободителната бригада при повлекувањето од ослободениот Дебар. Тоа беше болна и неочекувана вест за омилениот матурант на скопското Учителско школо, кој од кревок светлоок младич се формира во еден од најзначајните организатори на отпорот и ценет партизански раководител. По ослободувањето тој беше прогласен за народен херој. Некаде во 1946/1947 година, при мојот првичен завлек за поезијата, му ја посветив нему мојата прва балада (мислам дека беше насловот „На загинатиот другар“), што им ја предадов на ужалените, но и возбудени и радосни негови најблиски. Потоа следуваше нејзиното читање во гимназиското литературно друштво, а потоа и на школските екскурзии во Крагујевац и Краљево, пред трогнатите, во црнина облечени слушатели на тие два града, стравотно настрадани од германскиот окупатор. Тие стихови посветени на добриот и храбар Панче, веќе подзаборавени, беа можеби оној поттик што подоцна сè повеќе ме врзуваше за поезијата.

За да може и понатаму илегално да дејствува како еден од организаторите на отпорот во Гостивар, брат ми Стево, со оглед на тоа што зборуваше албански, по предлог на Организацијата (Месниот комитет?) заминува на тримесечен курс за учители во Приштина, заедно со уште еден другар, исто така по потекло од реканските села. По завршувањето на обуката, тој беше испратен за учител во албанското село под Сува Гора, Турчане, блиску до градот. Тоа му овозможуваше секој ден по наставата да биде дома и да си ги врши своите активности. Меѓутоа, подоцна, по една провала во Тетово, тој беше затворен, но поради недостиг на докази и интервенција на татко ми преку негови пријатели, влијателни луѓе, по неколку дена беше ослободен, за да си продолжи понатаму и со учителствувањето и со активностите.

Во јуни 1943 година Соте и јас бевме задолжени (мислам преку Деспот и Вукан) да заминеме за Никифорово за да му однесеме едно доверливо писмо на Крсте Марковски. Пладнето тргнавме, пеша, по дебарскиот пат, преку Влаиница за Никифорово. Патот беше долг (околу 25 километри?), а задачата и душевниот мотив големи, и така, одејќи по правливата угорница меѓу костени, дабови и буки, ја искачивме Влаиница, и пред нас се откри убавината на мавровското поле, со разбранетите високи треви, прошарани со цвеќиња, а најмногу со коленец (колениш, по народски, и нарцис). Бидејќи ни претстоеше уште пат по дел од полето, па да се помине или одмине Леуново за да се стаса до целта на нашето патување, размислувавме некаде малку да починеме и да го продолжиме нашиот зазбивтан разговор и восхитувањето со чудесната глетка, но одненадеж, затскриени во шумата, истрчаа пред нас пет-шест момчиња постари од нас. Двајца меѓу нив беа во црни кошули и револвери на појасот, а другите во секојдневна селска облека, бездруго сите од Речане или Орчуше, селата што се наоѓаа во долот под Влаиница. Веројатно еден вид селска стража. Најголемиот, секако, водачот, намуртен и со строг израз на лицето почна да нè испрашува кои сме, каде и зошто одиме. Соте, божем рамнодушен и спокоен, молчеше, а кога започнав јас да им објаснувам на албански дека одиме во Беличица во посета, тој изненаден и зачуден веднаш омекна и само праша да не носиме некакво оружје, па откако му реков дека може да нè претресе, нè пушти да продолжиме, дури и пријателски ни пожелала добар пат. Ние заминавме, и зад првиот свикок ја спраштивме по патот и по тревите, ослободени од стравот дека можеа да го најдат писмото, свиткано во весник во Сотевниот качкет. Поминавме покрај Леуново и, стасувајќи во Никифорово во примрак, појдовме кај тетка ми Сирма Голубица, на која ѝ рековме дека итно го бараме Крстета. По малку време тој се појави, нè поздрави како стари познаници, го зеде писмото и ни рече дека рано утредента ќе ни даде одговор. Сирма ни испече зелник и изгладнети од долгиот пат добро се навечеравме и се изнаспавме, а утредента дојде Крсте да ни посака добар пат и рече да ги поздравиме другарите, на кои ќе им се јави подоцна. Ние имавме потслушнато за некое чудно име Кременчук, и се прашувавме да не оди тој таму, за да ни даде утрото одговор, и дури подоцна разбравме дека горе, засолнета во шумата, се наоѓала базата на одредот.

Пресреќни што ја извршивме успешно првата потешка задача, на враќање не поминавме по патот, да не би да се сретнеме со вечерашната група, со што, веќе сомнителни, би влегле во опасна незгода, туку се стрчавме удолу прекугрупа низ шумата на Влаиница, речиси без здив. Дури на вруточкиот пат се опуштивме, па сè до Гостивар час одевме, час поттрчнувавме, божем се бркаме во некоја игра.

Мајка ми, преплашена поради мојата ноќна отсутност, не можеше да дојде на себеси од радост, татко ми, пак, кој нè сретна на плоштадот при нашето пристигање, насетуваше што можело да значи нашето исчезнување и само тивко нè прекори: „Магариња, барем да кажевте да не ве чекаме. Војна е.“ Брат ми молчеше и само еднаш рече дека за таа работа биле други одредени. Така заврши нашето „боречко“ искушение, во кое со стрептеж поминавме едно деноноќие и речиси педесет километри.

По трагедијата во Ново Село, веќе во текот на 1943 година движењето сосема се соземаше и почнуваше да зема нов замав. Во Мавровскиот, Горнореканскиот, Дебарскиот Крај и во други, дејствуваа партизански чети, се чувствувааше сè поголемото ослободително расположение и раздвижување на селата, раздвижување што внесуваше сè повеќе немир и несигурност кај италијанската воена власт во тие краишта. И самата во длабока криза и претсмртна агонија, фашистичка Италија пристапи кон репресалии врз населението. Дури и ведрите и симпатични војници веќе ги обземаше немир и загриженост, и тие стануваа воздржани и претпазливи во комуницирањето, дури и со нас децата. Во така настанатата ситуација италијанската војска со топовско бомбардирање и со помош на Џемо и неговите балисти, ноќта на 20 и 21 август ги запали селата Леуново и Никифорово, чие разбегано население најде засолниште во Гостивар. Некако во тоа време балистите од положките села го запалија и опљачкаа Тумчевиште, село помеѓу Гостивар и Тетово. Не помина долго време, веќе на 10 септември капитулира Италија, нејзината војска се повлече од Западна Македонија, заменета од германската војска и команда, со подредените на неа – балисти. Гостивар се исполни со бегалци од селата, и додека повеќе млади луѓе и мажи појдоа со партизаните, нам ни се придружија нови врсници – другари што се вклучија активно во нашите групи и дејности.

Пролетта 1944 година во Жандармеријата беше спроведена сестра ми Марија со неколку гостиварски жени, но по кратко сослушување и предупредување, сите беа пуштени дома. Значи, властите имаа некои сознанија, но не и конкретни докази, дека жените се вклучени во конспиративните дејности на народноослободителното движење, па се чинеше дека се задоволија само со заканување. Но, за жал, не остана само на тоа.

Едно јунско утро се втурнаа кај нас дома неколкумина есесовци и нивниот командир го праша под смртна закана татко ми дали има некакво оружје. Откако доби одречен одговор, ги распореди на германски своите војници да ја претресат целата куќа. Настана вистински метеж: едни се стрчаа во долните простории, други горе, а пред влезот чекаа и набљудуваа двајца војници. Едната долна соба беше речиси празна, а во другата, во кујната, гледајќи ја баба ми како се поткрева од креветот, војниците мавнаа со рацете и продолжија на горниот кат. Мене наеднаш ме фати паника. Се сетив дека на рафтоот во кујната, Стево, кој беше отсутен, крие во една лимена кутија за бонбони, еден мал, завиткан во една валкана крпа, револвер, бомба и неколку куршуми. Го грабнав врзопот и набрзина ѝ го тутнав на баба ми да го скрие. Во мигот влезе мајка ми расплакана, но гледајќи ја баба збунета среде собата, на мое покажување кон нејзиниот скут, ѝ го грабна врзопот сосе престилката, излезе надвор, помина меѓу војниците, и божем ги довикува и храни кокошките, појде зад шупата и го спушти под една штица во нужникот.

Завршен претресот, само што ни олекна, Германецот ѝ нареди на сестра ми да појде со него. Ослободени од претрпениот стрес со претресот, мислевме дека како и претходниот пат со жените, нејзиното апсење е само една рутинска работа. Но, откако чувме дека Германците собрале дваесетина луѓе од градот – чиновници, учители, трговски синови, разбравме дека е во прашање нешто многу сериозно. Се расчу дека ги однеле во текот на попладнето во Тетово, а потоа во Приштина, во некаков прифатен центар. Меѓу нив беше сестра ми Мара, единствено женско и единствена жена од Западна Македонија одведена во германски логор. Повеќе не се дозна ништо. Дома, во настанатата штама, се слушаше само придушениот плач на мајка ми, која со својата храброст го спаси семејството од сигурна погибел. Дури по една година, по завршувањето на војната, разбравме дека е

жива, дека е спасена со другите од логорот во Виена од страна на Црвената армија и дека е на пат за дома.

Ситуацијата во градот и селата стануваше сè понапната. Германската команда се грижеше за состојбите опасни за нејзините позиции, а градот, и покрај официјалната албанска градска администрација, речиси сосема му го препушташе на самоволието на паравоените групации на балистите, кои покрај тероризирањето на македонското население, како што беа некои беспричински, кабадахиски тепања, убиства или горењето и пљачкосувањето на полошкото село Тумчевиште, и самите меѓу себе почнуваа, дали од лична нетрпеливост или ривалство и некаква борба за престиж, да се пресметуваат со тепачки и судири, при што се посегаше и по оружје. Така, едно пладне од уличката што се одделуваше десно од плоштадот, наеднаш одекнаа силни пукотници на пушки, револвери, шмајзери и истрчаа вооружени луѓе, водејќи со себе некои ранети. Вчудовидената и исплашена чаршија веднаш разбра дека на еден собир на вооружени чети во градското кино се испотепале гостиварските и дебарските балисти околу престижот во заедничката жандармерија и дека имало и неколкумина мртви.

Откако се смири сè, утредента дојде некој од жандармеријата и го повика докторот со зборовите: „Докторе, овие нашиве се испотепале меѓу себе, па треба да дојдеш во дворот на џамијата кај Саат-кулата, да видиш и да утврдиш.“ Бидејќи веќе бевме само ние двајцата, доктор Киро ме поведе и мене, да му ја носам чантата со лекови и инструменти. Појдовме веднаш во дворот на џамијата. Тогаш видов што се случило и во тој час го доживеав дотогаш најголемиот ужас на војната: на две арабациски коли беа натрупани еден врз друг десетина, или помалку загинати, со прострелани глави, гради и стомаци. Сè беше во крв, а од продупчените црева уште се седеше нивната зеленикава внатрешност. За мене, првпат исправен пред глетката на насилна смрт, сето тоа беше потресно и жално, и докторот, забележувајќи, благо ме истави од себе. Потоа, од ташната што речиси вкочанет ја држев, извади некаков формулар со кој ја потврди смртта, го пополни и му го предаде на одговорниот, па откако рече дека тука веќе нема работа за него, се вративме во амбулантата. Луѓето не можеа да ја сфатат причината на тоа апсурдно меѓусебно убивање на две поделени групи луѓе што претставуваа власт и што до тој миг биле и

пријатели и соработници, а јас, пак, долго бев измачуван од страшната слика на нафрлените трупови врз колите, која ја правеше уште подраматична атмосферата и сликата на градот во тие дни.

Додека едни од балистите, покрај теророт над населението меѓусебно се напаѓаа и се убиваа, некои Албанци од градот и нивните сонародници – учителите Албанци, се вклучија активно во антифашистичката и ослободителна борба, во нејзините раководства и комитети на Комунистичката партија. Меѓу нив, по сеќавање на брат ми, кој се дружеше и соработуваше со нив, беа Сали Лиси, Аливеби, Шукрија и други од Гостивар, а од Албанија – Муртеза Пеза, Шули, Саит Пера, Риза Хоџа, Селмани и други, како и Том Ѓелај (Томо Шумски – шумар), кој стана еден од раководителите на Мавровскиот партизански одред.

Како раководители на скоевски и воспитни групи, ние средбите ги одржувавме зад железничката пруга, на селскиот пат за Балиндол. Таму имаше неколку куќи на православни Цигани. Во првата, скромно градена куќа на кат, со надворешни скали, живееше нашиот другар Трпе Софрониевски со мајка си, тетка Ќипра, кротка и умна жена, која опслужуваше во нашето основно школо, а по потреба и во некои семејства. Горната соба беше над самиот пат а преку него имаше високи пченки на една нива. Едно летно пладне таму бевме собрани Соте, Трпе и јас, а беше дојдена и една наша повозрасна другарка (Звезда?) на која ѝ ги предававме, со соодветни објаснувања, на мали ливчиња, нашите извештаи за работата на групите, за собраната помош – топли плетени чорапи, шалови и џемпери подготвени од нашите другарки – врснички, и по некоја пара, за потребите на организацијата и на одредот. Наеднаш, преку отворениот прозорец, го забележав како сирка од пченките Исмаил, кој се кажуваше внук на Џемо, и од кого, без некоја причина, често добивавме по некоја шлаканица или клоца. Гледајќи дека го забележав, тој скокна на патот викајќи дека нè фатил, но прозорецот беше висок за да се искачи, па се стрча околу, по скалите и се втурна во собата, викајќи: „Комунисти, ве фатив“, и со по неколку шлаканици почна да нè претресува. Но, ние, додека влезе тој, имавме доволно време набрзина да ги пикнеме ливчињата во отворените вреќи со жито и грав. Бесен што не најде ништо, тој нè поведе кон Жандармеријата нас тројцата, а девојката со

две-три шлаканици ја пушти, заканувајќи ѝ се да не се дружи повеќе со нас. Во црна кошула и пантолони, и со револвер на стегнатиот ремен, терајќи нè пред себе пред дуќанчето на неговата пријателка од мавровските села, што попусто го молеше да нè пушти, тој продолжи, со клоци и шлаканици, кон станицата, каде што бевме затворени во една мала, темна просторија покрај скалите. По два-три часа нè одведеа горе кај командирот (или иследник?), пред кого Исмаил на несмасен албански почна да нè обвинува дека нè фатил во заговорничка комунистичка средба. Додека, по договор, моите другари молчеа, јас почнав да зборувам на поточен албански од нашиот прогонувач, дека ништо не правиме, само се дружиме, а Исмаил без основа нè обвинува и насекаде нè прогонува и мрази и нè тепа од бес, без никаква причина. Командирот, изненаден што му се обраќам на албански и слободно, почна да нè гледа поблаго, дури и со некаква симпатија, и нè пушти да си одиме, а на нашиот бесен гонител му рече да ги остави раат „овие мирни деца“. Така заврши тоа наше „апсење“, но не и повремениот котек од Исмаила, сè до крајот на окупацијата.

Еден месец по интернирањето на Марија, во јули, едно попладне Стево беше земен од есесовци и одведен во касарната. Бидејќи не беше пуштен до вечерта, за нас настапи најстрашната ноќ на окупациските години.

Високо над градот прелетуваа кон север сојузничките бомбардери, што го истураа својот разурнувачки товар врз германските градови. Покрај Вардар и во подмрзнатата вода уште од зимата наоѓавме летоци со пораки до населението дека се ближи крајот на војната и дека набргу ќе дојде слободата. Германците и нивните помагачи сè повеќе ги фаќаше нервоза и вознемиреност, па затоа и репресалиите, кабадалаците, дури и по некое убиство пред куќен праг, на улица, на нива, стануваа сè почести. Вистинска страховлада. Полициски час. Страв, замандалени врати, стрептеж од секаков шум или чукање на портите.

Во таква состојба и психоза нè погоди апсењето на Стево. Ноќ на напнат слух при секој шум и душевен кошмар што го обземаше секого од нас. Првпат во животот татко ми – кршен маж што ги преживеал двете Балкански и Светската војна, го видов обземен од страв и очај кога ноќта на два-три пати ја пронижаа пукотници од автоматски пушки, и кога предзори не издржа и крикна: „Ни отиде детето!“, а

мајка ми, болешлива и кривка, и самата преплашена и очајна, смогна сили да го храбри него, дека не е така и дека пукотниците се туку-така, од бес. Тогаш вџашен видов дека преку ноќ му побелела косата. Престана да се туфка по собата и седна на креветот со главата во рацете, во предаденост и молкнато чекање на вистината.

Рано изутрина истрчав во веќе пробудената и зашеметена чаршија и веднаш се втурнав дома, викајќи: „Жив е, жив!“ Реков дека Шукур – другарот на Стево и мој, кој со оглед на својата трафика на плоштадот најрано се информира за сè, ми кажал дека немало никакво стрелање и дека ноќта есесовците забрале и одвеле во касарна триесетина граѓани – видни луѓе од чаршијата, синови на богати трговци, луѓе од старата администрација, интелектуалци, дури и попот Видое, и дека меѓу нив е и Стево, затворен уште вчерашното попладне.

Тоа нè смири. Не се случило најлошото. Остануваше, иако истанчена, надежта, зашто ништо повеќе не можеше да се дознае. Но, наеднаш, додека бев кај Бандо во кафеаната, надвор се слушнаа викотници: „Ги носат! Ги носат!“ Се стрчав до сокакот, кој водеше од дебарска улица, преку Ново Маало кон тетовскиот пат. По улицата, опколени од есесовци со машински пушки, одеа по тројца или четворица, како подвижен правоаголник, спроведуваните затворници. Некаде во средината се извишуваше главата на Стево, кој ме забележа како трчам покрај стражарите, меѓу насобраните и вознемирени луѓе. Тој само успокојувачки ми се насмевна, пред да се изгуби со стројот, зашто под закана од стражарите сите бевме вратени назад. Сите помисливме дека е тоа уште едно интернирање, но зошто во таков состав? На тоа прашање никој не беше во состојба да одговори. Важно е само дека се живи.

Другото ми го раскажуваше самиот Стево.

Ги натовариле на два камиони и ги одвеле во тетовската касарна. Ги оставиле без збор, без испрашување, гладни, во тишина. Не знаел никој да каже за намерите на Германците. Дури околу полноќ ги построиле и ги однеле надвор од градот. Ги довеле во темнината пред некои ископани ровови. Си рекол: готово е, ќе нè стрелаат. Очекување, стрептеж, кај некои паничен страв и очај. Стоеле така, додека офицерот и СС-војниците нешто се договарале меѓу себе. Наеднаш ги тргнале од рововите и ги повеле назад во касарната. Се прашувале дали е психичко измачување и залажување пред одлагање на егзеку-

цијата можеби за утре. Тихо ја поминале ноќта, во несоница, во страв и неизвесност за утрешниот ден.

Утредента напладне дошол офицерот и, на големо нивно изне-
надување, им рекол дека се слободни и дека можат да си одат. Стапи-
саност, неверување, радост. Се прашувале дали помогнале влијателни
личности од Гостивар и од Тетово, со помош на балистичкиот коми-
тет, зашто меѓу затворените имало и нивни многу блиски луѓе. И како
тоа – сите. Секој се обидуваше да си го објасни тој среќен пресврт.
Подоцна Стево ми кажуваше дека братот на еден од затворените, како
влијателен местен есесовец, со поткрепа на други влијателни луѓе из-
дејствувал сите до еден да бидат ослободени.

За нас, пак, беше најважно што заврши среќно и неочекувано
нашето кошмарно премреже .

Стево остана во Гостивар речиси еден месец, но кога Облас-
ниот комитет оцени дека е за него опасно тој повеќе да остане таму,
најпосле му се исполни желбата и му се обезбеди врска преку Скопје
да замине во партизани. Од Скопје, заедно со Крсте Марковски, преку
Количани и Македонски Брод, стасува во базата на слободна терито-
рија во Дебарца, од каде што со Марче (Аризан Несторовски) замину-
ва по задача во Беличица.

Неколку дена по неговото заминување пристига наредба од
Судот во Тирана веднаш да се јави Стево на судење поради поранеш-
ниот уште сосема неразјаснет случај со провалата и апсењето во Те-
тово. Откако татко ми одговори дека Стево заминал во Бугарија и дека
не знае каде се наоѓа, веднаш беше уапсен и одведен во тетовскиот
затвор. Таму одлежа речиси еден месец и мајка ми секоја сабота со
редовното вовче одеше да го посети, да му однесе премена и нешто
месено, колку да се залеби. Кога најпосле го пуштија и се врати, осла-
бен и брадосан, како да се враќа од гурбет, донесе една канта со мед,
што во тогашната оскудица беше вистински божји благослов. Мајка
ми се крстеше за двојната среќа, а татко ми раскажа дека еден од стра-
жарите со кого често разговарал, му донел во затворот една канта од
пљачкосаните работи по селата за да ја провери течноста што фатила
еден прст бел густ слој да не е, недалбог, нешто свинско. Тој, пак, бр-
цнувајќи подлабоко со прстот, откако го лизнал, му рекол дека е тоа

здрвена свинска маст, што стражарот за некоја пара и со гнасење му ја оставил да си ја однесе дома кога ќе биде пуштен.

Едно пладне се договоривме со Бранко Арсовски (Бранко од Гора) да се најдеме дома кај Соте, во малиот двор на неговата голема куќа на кат, спроти јазот над воденицата на Јанко, на самиот агол што водеше десно кон вакуфскиот имот, покрај едно сокаче со сниски куќи во кои живееше некои наши другари. Бранко живееше со мајка си и помалата сестричка во едно сокаче наспроти чистинката во која излегуваше нашата улица, а десно од чистинката, покрај една фурна, се одеше кон јазот и воденицата и кон неколкуте цигански куќи, кои се протегаа речиси до железничката пруга. Куќата на Бранко беше приземна турска зграда со мал двор во кој се влегуваше низ широка порта. Задниот дел на куќата претставуваше широк трем со лозница пред него и голема бавча, сета во цвеќиња и овошни стебла (цреши, праски, јаболкница, црница и еден висок орев), низ чија висока ограда се излегуваше на патчето што водеше до старата црква. Во тој трем и во бавчата, далеку од очите на луѓето, често се собираше нашата група, на скришни состаноци или, пак, на обично дружење. Значи, тројцата – Бранко, Соте и јас, живеевме во еден триаголник што може да се помине за десетина минути и што беше убава можност речиси катаден да бидеме заедно.

Тој пат средбата се одржа кај Соте, на која му дадовме на Бранко еден леток да го прочита со групата наши помлади другари, симпатизери на Движењето. Мислам дека летокот, што се однесуваше за борбата против окупаторот, беше потпишан од дотогаш непознати и чудни имиња за нас: Милован Ѓилас и Иво Лола Рибар. На разделба му рековме, ако се случи да му го најдат, само да повторува дека го нашол на улица и дека го зел да го погледне дома, од чисто љубопитство. За несреќа, тоа и се случи. Одејќи накај дома, го запреле и му го нашле летокот, му ја претресле сета куќа пред преплашената тетка Гора и го затвориле во полициската станица. Кошмар за мајка му, за нас и за тие што му го дале на Соте летокот. Бевме во стапица. Да се бега некаде или да се крие, ќе се потврди неговата врска со нас, да се остане – зависеше од неговото држење. Сепак, во нашиот младешки занес и фанатизам цврсто убедени во молчењето и издржливоста на нашиот другар, изложени на голема опасност, решивме да се однесуваме сосема природно и речиси незаинтересирано. Ние цврсто веру-

вавме во нашиот другар. Бранко беше височко, црномурно момче со костенливи очи и нагласени црни веѓи, со поглед во кој се насетуваше некаква замисленост и тага, можеби поради отсуството на таткото, за кого се зборуваше дека е некаде во Влашко на печалба. Збитак, сигурен во постапките и скржав во зборови, оддаваше цврстина и постојаност на карактерот. За среќа на сите нас, таков и се покажа во тоа свое и наше големо судбинско премрежје. Несреќната тетка Гора, избезумено трчајќи по пријатели и луѓе од влијание, со многу рушвет за нив и за полицијата, успеа да го ослободи претепаниот Бранко, си го прибра и го затвори дома преку летото и есента, без да можеме ни да го видиме и да го сретнеме. Го пушти дури на денот на ослободувањето на Гостивар, кога ние другарите, во општата воодушевеност, радосни и горди со него, појдовме да го поздравиме и да го поведеме со нас пред среќната и расплакана тетка Гора. Набргу, по првите заеднички младински активности, се разделивме. По претрпеното животното искушение негово и на Гора, нивното мало семејство засекогаш го напушти градот, можеби бегајќи подалеку од грдото сеќавање на збиднатото. Слушнавме дека заминале во Белград или во Земун, но не можевме никако да се поврземе со него. Ни во почетокот на моите краткотрајни белградски студии, ни подоцна, не можев да дојдам до трагата на тој мој драг, добар и храбар другар.

Минуваше времето. Дури во деведесеттите години од Земун ми се јави по телефон неговата сестра да ме извести дека Бранко починал, како вработен во некоја од тамошните фабрики, дека многу често го спомнувал нашето дружење во детството, во војната и во заедничките активности во текот на окупацијата. Потоа ме замоли, ако можам да ѝ издиктирам по телефон нешто што утредента би го прочитала во мое име за да се знае и да се памети кој и каков бил нејзиниот брат. Така, тој мој усно пренесен некролог на жал, љубов и почит, во духот на запишаново сеќавање, беше мојата последна средба со Бранко, Бранко на Гора.

Целата 1944 година, по палењето на Леуново и Никифорово, по капитулацијата на Италија и враќањето на Германците и со одврзаните раце на балистите со германски благослов, беше најтешкиот и најцрн период на окупацијата во Гостивар и Гостиварско. Него го обележа палењето на Маврово во август, на Тумчевиште во септември и веднаш потоа на Беличица од страна на тајфата на Аќиф Речани, во

која загинаа, опколени, голем број партизани на Тетовскиот шарски одред на чело со Тодор Циповски – Мерџан, командант и секретар на окружниот комитет на КПМ. Во нападот на селото загинаа и многу селани, од кои многумина изгорени во запалените куќи. Меѓу нив имаше наши роднини, и мојот врсник Дамче, со кого се дружевме пред војната, за време на моите летни престои во селото. Впрочем, за ова е пишувано од очевидци, а посебно и целосно од мојот колега и пријател Јован Павловски.

При сè, и покрај сиот ризик пред и по апсењето на Бранко, Соте и јас ќе грабневме малку време понекогаш да излеземе кришум од градот и во некоја безбедна ливада, легнати во високата детелина и меѓу цвеќиња, загледани во чудесната игра на просирните облаци на небесната синевина, да им се оддадеме на нашите младешки соништа и на нејасните, маглести мечти за идните дни и за убавата иднина, што приближува со претстојната слобода во која цврсто верувавме. Во таа наша неразделност и блискост во сè, го сакав него како втор брат, тој мој другар, Соте, поради неговата отвореност, добрина и етичка цврстина. Но, некое време, по настанот со Бранко од Гора, кога појдов кај него дома, мајка му ме извести дека татко му прекуноќ го забрал речиси со сила Сотета со другите двајца синови и избегал со нив во Скопје. Татко му Саранде беше ценет човек од чаршијата, сопственик на убава книжарница, најмногу со школски прибор и канцелариски материјал, кој, согледувајќи ја состојбата во градот и посебно загрижен за Сотета, дента ја затворил продавницата и утредента веќе се нашле во Скопје, далеку од претстојната опасност. Веста на Сотевото исчезнување тешко ме погоди и ме изненади. Една година постар од мене, тој бараше да биде пратен во одредот, но поради младоста тоа му беше одбивано. Најден под наврапит притисок на татка си, надевајќи се дека во Скопје ќе успее да ја оствари својата желба, тој заминува, порачувајќи ми преку мајка му дека пак ќе се видиме.

Цврст во својата решеност, успева во Скопје да ја воспостави потребната врска и во почетокот на есента заминува во партизани, со кои потоа влегува во ослободениот град. Се видовме дури во јануари, во Офицерскиот дом, тој како делегат на Вториот конгрес на НОМС, во партизанска облека, а јас како делегат на гостиварската младинска организација. Во разговорите низ градот, ми ги изложуваше своите планови да ѝ се посвети на воената служба, но пролетта, поради исцр-

пеност и младост, беше демобилизиран и вратен на политичка работа во Гостивар. Тој мој голем другар, темнолик, корав и строг во постапките, а едновременно нежен, крајно етичен и човечен, кого го сретнав во Скопје изгладнет и ослабен, повторно во својот роден град си ја поврати силата и работната енергија, посветен со истата предаденост на остварувањето на идеалите на нашата младост.

Тој им се посвети на своите нови обврски, а јас продолжив со школото и студиите. Така се одделија нашите животни патишта, но со истото другарство и братска приврзаност. Тогаш тој се зеде со убавата наша другарка од војната, Лена, која ни се придружи во активностите по палењето на нејзиното Никифорово. Таа беше ниско, нежно и добродушно девојче, кое живееше со мајка си, вдовица, и со помалата сестричка, бидејќи нејзиниот единствен брат Тоде беше во партизани. Вестите дека храбро загинал како пушкомитралезец во некоја борба, за несреќа се потврдија, што го обви во црнина малото семејство.

Морам да ги направам следниве дигресији за да ја потврдам и на ваков начин мојата љубов, приврзаност и трајно сеќавање на овие мои најдобри другари.

Здравјето на Соте попушташе, како што се пројаснуваше соочувањето со сознанието за времето и неговите промени. Почнаа да настапуваат нови, школувани и амбициозни генерации и тој, при сета нивна почит и разбирање за него, сфаќајќи го императивот на времето на кое му ја посвети младоста, доследен на својот карактер, реши целосно да го следи и со своето образование. Со жена и две мали деца тој, и понатаму работејќи, заврши гимназија, а потоа и економски факултет, за да може без никаков психички товар да се движи низ градот што значеше негов живот. Сето тоа се одрази пак на неговото здравје и со обновена туберкулоза во 1951 година се најде на лекување во санаториумот Голник во Словенија. Тоа лето, и јас со искуството на тоа место, летото 1951 година го посетив со Зага, тогаш мојата девојка, радосни што лекарите ни рекоа дека е добра неговата состојба и дека наскоро ќе си оди дома. Таа средба со мојот драг Соте, колку што беше радосна, беше и тажна поради Лена, останата сама со двете деца, нестрпливо чекајќи го да ѝ се врати. По дваесетина години, излекуван од туберкулозата, пак почнува да снемоштува, но решава со својот постар брат да појде во Истанбул, во врска со некои семејни работи, каде што добива полесен мозочен удар. Наместо веднаш да побараат лекарска помош, сметајќи дека е некоја настинка што

за ден-два ќе помине, го минуваат напорниот пат до дома, каде што состојбата повторно сериозно се влошила. Дознавајќи за тоа, веднаш појдов кај него. Тој лежеше сосема свесен, но одби да дојде со мене во Скопје, барајќи само да биде оставен да спие. На заминување и реков на Лена да се обиде да го натера да се согласи, и при најмала промена, да го пренесат во Скопје, и веднаш да ми јави. По еден ден ми се јави дека е со него веќе во болница. Веднаш го замолив доктор Петар Тофовиќ да го погледа и да помогне, но тој кога појдов кај него ми рече дека е состојбата многу лоша и дека е сè веќе доцна. Добил нов мозочен удар и веќе се бори за животот. Во ходникот на Ургентна медицина ја затеков очајната Лена, обидувајќи се да ја смирам и да ја охрабрам, на што таа кривка, нежна и беспомошна жена ми рече, свесна и помирена веќе со судбината: „Матеја, зар не гледаш дека ми умира човекот. Ми умира Соте.“ Откако го видов во собата, веќе во коматозна состојба, на умирање, појдов во Нерези во мојот кабинет во РТВ, да се обезбеди сè што треба – сандак и венец, и наредив да се земе едно наше комбе и починатиот Соте со Лена да го пренесат во Гостивар.

Закопот беше утредента. Во ноќта на бдеењето, сосема скршена, но прибрана, Лена помагаше во подготовките. Влеговме заедно во собата во која, штом нè видеоа, десетина-дванаесетте жени Мавровки и Реканки, седнати покрај одарот, ја започнаа тажачката. Наеднаш тоа ми го врати, по толку време, за миг, оплакувањето на дедо ми, но тогашната смирена медитативност, со повремени извици, сега во собата ја натсилуваше една драматична тажачка, во грч, на границата на липање, болно до длабочината на битието. Се оплакуваше Соте, млад човек во цутот на зрелоста, што ја напушта несреќната Лена и двете мали деца, се меморираа мртвите родители и двајцата браќа, се тажеше живиот брат и внуците, блиските роднини и другарите. Тоа беше продолжена мелодија во хармонично многугласие, со трогливоста на некаква исконска сила и чемерна неземска убавина. Потресен од тоа долго оплакување, во повремени синкопи при преземањето на тажачката сред која лежеше Соте, мојот другар, со некаква смирена, разделбена насмевка, и од таа болка за присутноста на неповратната загуба и апсурдното чувствување на убавината на пеењето, излегов, оставајќи ги жените да ја изболуваат таа непрекинлива симфонија на болката и смртта.

Враќајќи се пак во метежното летно време на 1944 година, кога веќе се војуваше во планините јужно од Гостивар, во овие записи бележам еден настан, кој по својата таговност и драматичност не го напушта моето сеќавање. Имено, еден ден два-тројца вооружени припадници на балистите доведоа во амбулантата две млади партизанки. Ги заробиле двете, едната тешко ранета, а другата неповредена, но останата покрај својата другарка, и двете предадени на судбината. Надвор, на улицата, стоеше камионот со кои беа донесени. Двете беа на околу осумнаесет-деветнаесет години, речиси девојчиња. Ранетата изгледаше помлада, малечка убава калеша со темнокостенливи очи на воздржувана болка, со некаква тажна надеж загледана во докторот и со згасната насмевка во мене, како да ме познава. Другата беше здрава и неповредена, со црвени образи на селско девојче, полна со жалување за другачката и со зачуден, насмевнат поглед на загрижена неизвесност. Девојчето беше понижано со куршум во стомакот и немоќно при прегледот гледаше во лекарот како во спасител. Откако ја погледа раната, ја забриша крвта и стави некаков лек, доктор Киро им рече на придружниците дека треба веднаш преку Групчин да ја пренесат во Скопје, во болница. Со истата болна, тажна надеж, ранетото девојче со другачката беа качени на камионот што ги одвезе во Скопје. Едната од нив, неповредената, подоцна ја сретнав како делегат на Конгресот на младината во Скопје, во јануари 1945 година, кога на моето прашање за другарка ѝ, нажалено ми кажа дека починала од добиената рана. Неа ја сретнав еднаш и во Куманово, на некаков собир, и тогаш со тага се сетивме двајцата на рано згаснатото девојче.

Сега, за да ги продолжам записиве, треба да се вратам на уште три настани од последните месеци на 1944 година, од кои два, како веќе споменатото апсење на Стево со групата гостиварци, можеа да бидат кобни за нашето семејство.

Летото пред заминувањето на Стево во Скопје, едно утро влезе во амбулантата Музафер, во црно СС-палто и револвер на ременот, и му се обрати на доктор Киро со зборовите: „Оној мој роднина Салија синоќа го претепаале Германците во касарната. Ене го дома. Дојди со мене, да го прегледаш.“ Докторот почна веднаш да прибира што ќе зatreба и му рече дека и јас морам да појдам со него за да му помогнам за евентуална преврска и за доставување или набавка на потребни-

те лекови. Музафер ме погледна сомничаво, но се согласи. Појдовме тројцата. Јас ја носев чантата и врзопот со завои.

Сали Лиси му беше нешто како чичко или вујко на Музафера и живееја еден до друг во едно мало ќор-сокаче, преку јазот. Ја знаев куќата на Салија, кој се дружеше со брат ми, па понекогаш одев кај него со некоја порака, а и порано, кога во соседната куќичка одев да купувам качак тутун за дедо ми. Куќата на Салија беше убава приземна градска куќа на позаможно семејство, во која живееше сам, откако му починале родителите, па единствен роднински контакт му беше Музафер, градски мангуп, пијаница и кабадахија, кој стана есесовец и целосно се стави во служба на Германците.

Влеговме во собата во која лежеше Салија, сиот со модрици и траги од крв на лицето, кој само одвај му мавна на докторот со болна насмевка на очите. Докторот го отскри и полека му ја одлепуваше долгата кошула од изрануваната снага, со грба и однапред и одзади (Салија ја имаше таа природна деформација), ги забриша раните и лесно му ги преврза премодрените раце и нозе. Потоа одреди начин на лекување и му пропиша потребни лекови. Тогаш му се сврти на Музафер кој, вцашен од виденото, молчеше: „Многу е повреден, крајно исцрпен и има бронхитис. Неопходна е нега. Лековиве нека му ги носи момчево од аптека.“ Музафер се согласи и излезе со нас. Докторот појде во амбулантата, а јас се стрчав во аптеката. Кога се вратив со лековите, радосен дека сум сам, на моето прашање дали има некаква порака да пренесам, ми рече уште денеска да ја известам Роса (Арсена) за сè и дека уште утре ќе замине во Добридол кај сестра си (или тетка си), да се залечи и да се засолни. Тогаш речиси засипнато ми раскажа дека го тепале цела ноќ, до бесознание, и дека таков, како некој предмет, в зори го фрлиле во Вардар, каде што го забележале некои овчари од Дутлок, кои го извлекле од водата и го донеле дома кај него.

Уште пладно ја известив Роса, а утредента веќе разбравме дека Салија, тешко болен, исчезнал од градот.

Многу години подоцна, во пролетта 1949-тата, Салија, како владин функционер, беше затворен во рамките на познатите апсења во врска со Информбирото, а во текот на есента беше јавно суден, дури со директен радио-пренос, како народен непријател и соработник, како партиски функционер во Гостивар, со окупаторот. Јас бев вчудовиден, зашто и покрај тогашната моја лојалност како член на

КПЈ, со неверување ја доживеав дури и неговата едноставна изјава: „Признавам“, зашто бев сведок на неговата гостиварска трагедија, помислувајќи дека не можело да не бидам следен кога, по одењето по лекови, појдов да ја известам Роса и да му ја вратам пораката на Салија. Но, со таквиот сомнеж во себе, дека се работи за изнудено признание, поради „повисоки цели“, како што подоцна можело да се слушне од самиот него, останав докрај, што натамошните настани можеа да го потврдат. Но, јас Салија не го видов повеќе ни по неговиот Голи Оток и робија ни по неговото враќање во Гостивар, во повлеченост, сè до неговата смрт, на тој напреден ученик на скопската медреса, кој израсна во заслужен учесник и раководител во Народно-ослободителната борба.

За следниве две збиднувања есента на 1944 година објави во печатот еден краток запис мојот сега покоен другар Душко Апостоловски. Едниот е поврзан со премрежето низ кое поминавме двајцата. Јас сега го обновувам тоа сеќавање.

Душко слезе во Гостивар со семејството по палењето на неговото Леуново – со татко му, мајка му и три или четири помали сестри. Семејство се всели во една стара турска куќа на кат, со мал двор, каде што татко му Поте ја извршуваше својата шивачка работа. Куќата се наоѓаше зад јазот, веднаш зад чаршијата, во близина на нашата, што ни овозможуваше речиси катадневно дружење. Кроток, отворен и добродушен, и притоа, храбар, Душко ми стана еден од најдобрите другари и соучесник во нашите конспиративни активности.

Стаса есента. Пред тоа, летото беше изгорено Маврово, но веќе на 19 септември и Беличица, за која, како учесник во трагичниот настан, во првиот или вториот број на „Млад борец“ објавува запис, како прво сведоштво, брат ми Стево Матевски, со потпис Филип Беличанец.

Засилените репресивни мерки и страховладата што најжестокото се истури врз околијата и градот, беа одмазничка последица од тревогата на германската команда и балистите, и од нивното соочување со реалноста дека Германија забрзано ја губи војната, и посебно од засилениот налет на партизанските единици преку Буковик и Сува Гора, поткрепувани од заднинските активности.

Така, еден ден околу десетти ноември Урош (Андреевски) ни закажа итна средба во дворот на Душко. Дојде Урош со еден младич

на осумнаесет-деветнаесет години, од Долна Бањица. Водеше со себе едно магаре, кое требаше да се товари со некои работи што беа скриени кај Душко. Почнавме да го товариме магарето, а Урош го упатуваше момчето како да излезе од градот и да стаса на одреденото место. Младичот, со видлива загриженост и несигурност, забележа дека е веќе многу опасно и дека може да го фатат по патот, но Урош, слезен од Маврово, со искуство на активен организатор, беше решителен: итно е и треба да се замине по секоја цена. Младичот, дисциплиниран и верен скоевец, тргна со натовареното магаре. Ние останавме во дворот со надеж, но и со стрептеж и страв од најлошото.

Истата приквечерина дојде возбуден Урош, рече дека момчето е фатено од паравоена група кај Вруток, и дека тој самиот мора веднаш да исчезне од градот, а ние како знаеме да се скриеме, ако курирот во кого веруваше, сепак, каже каде и со кого бил, и чие е магарето. Душко и јас останавме стаписани, не знаевме како и каде да се засолниме и да се спасиме. Ни остануваше само надежта и вербата во издржливоста и молчењето на затворениот другар, и во чудото. Сега се најдовме во положба полоша и поопасна отколку Соте и јас при апсењето на Бранко, замислени и беспомошно вгледани еден во другиот. Секој во својата куќа, без искуството на вистински илегалци, ние во својата наивна надеж ја поминавме кошмарната ноќ на стрептеж и неизвесност. Но, изутрината чувме дека курирот, при сето мачење, не кажал ништо, што Душко и мене нè подослободи од стравот и од неизвесноста. Не кажал ни чие е и од кого го зел магарето. Дознавме дека е затворен во балистичкиот комитет во Гостивар со уште неколкумина. Меѓу некои за нас непознати беше и Сократ, братучед на мајка ми, кој работеше тогаш во централата во Вруток, по враќањето спроти војната од печалба во Влашко, со жената Влаинка и двете мали деца. Не можејќи ништо да дознаат од момчето, знаејќи дека е од Долна Бањица, го пуштиле магарето на патот и тоа самото дошло во селото, во дворот на својот стопан Маренко, млад, висок и впечатлив селанец, активист на движењето, кој го дал магарето за споменатата потреба. Го забрале и него и го затвориле со другите во подрумот на комитетот, крај црковниот двор. Градот се вознемири, а семејствата почнаа да ги бараат своите луѓе во комитетот. Никаков одговор. Страв од најлошото.

Вториот или третиот ден, доцна во ноќта, седевме сами во темнина со татко ми во собата спроти црквата, кога наеднаш сосем

блиску одекнаа зачестени истрели на машински пушки, а потоа настапи тишина. Ме полазија морници. Веднаш си помислив дека ги стрелаа затворените токму ноќе, за да се сокрие убиството, и тоа му го реков на татко ми, зашто истрелите, ноќе, толку блиску, речиси во црковниот двор, можат само така да се објаснат. Тој ме погледа изненаден, а по малку, со извесно неверување, рече: „Можеби е ова, сепак, уште еден нивни азганлак.“ Утредента, иако стражарите од комитетот ги бркаа од влезот загрижените и исплашени луѓе обземени од најцрно претчувство, велејќи им дека нивните луѓе не се таму, стрелањето го потврдуваше издупчениот и невешто замачкан сид на комитетот, во самиот црковен двор. Ја гледав мајка му на Сократа, смалена и подведена сета, како чепка и поткопува тихо тажејќи низ дворот на комитетот, барајќи некаква трага од изгубениот син. Нејзе ѝ се придружуваа и други. Но, попусто. И покрај големата тревога што ги обзеде луѓето, во комитетот молчеа, како да не се случило ништо.

Тие денови мајка ми беше појдена во Тетово, на закопот на една наша роднина. Чекајќи ја да се врати со ноќниот воз, со татко ми и еден наш роднина избеган од Маврово, седевме при мижуркава свеќа во собата, наслушнувајќи да го чуеме нејзиното тропане на вратата за да ѝ отвориме. Одеднаш во глумата тишина се слушнаа на улицата тркала на две воловски коли. Колите почнаа да се движат побавно и некој силно затропа на нашата врата. Мислејќи дека се вратила мајка ми, татко ми не појде веднаш кон тропането, туку скришум подсирна од зад прозорецот да види дали е таа. За нас стана чудно совпаѓањето на тие удари со подзабавувањето на колите, кои запреа штом ја одминаа нашата куќа, па татко ми веднаш се повлече назад, забележувајќи долу вооружени луѓе. Само што се повлече, некој машински глас почна да вика: „Стојан, Стојан!“ Се притаивме. „Те видов, – одекна гласот – слези да се видиме.“ Го познавме гласот на Музафера. „Зошто, комшија?“ – „Сакам малку да си помуабетиме.“ – „Каков е тоа муабет на полноќ? Повели утре на кафе, па да се видиме како комшии.“ Музафер збесна. „Отвори веднаш, кога ти велам!“ И, попусто почна да ја турка залостената врата што беше однатре потпрена со еден голем камен, кој можевме да го поттргнеме само ние домашните. Тој беснееше и се закани дека ќе влезе отстрана преку сидот, од сокачето спроти вратата на нашиот комшија Идриз Анџија. Излетавме од собата на чардакот над лозницата. Две сенки веќе се обидуваа

да го прескокнат високиот дворен сид. Сфативме дека тие можат да провалат дома, па по внатрешните скали да нè фатат. Тогаш татко ми свика: „Бргу секирата, секирата!“ и почна со сиот глас да вика: „Комшија, комшија, бргу!“ Наеднаш видов дека сенките, веќе искачени на сидот, се повлекоа и се слушна викање, карање и заканување во со-качето, а потоа гласот на Идриз Анџија, кој нè викаше слободно да слеземе долу. Помеѓу нашата странична и спротивната негова врата беа Идриз и синовите Аливеби и Шабан, во сиври, со пушки во рацете. Тие стоеја наспроти три-четворица вооружени млади луѓе, од кои се одвои Музафер, во црното кожено палто опашано со револвер: „А бре, Стојане, што ти требаше да го креваш од сон ефенди Идриз? Дојди со мене да си направиме муабет како комшии и мажи.“ Идриз го прекина: „Тој нема што да муабети со тебе, пезевенк еден, ни вечерва, ни утре. Тој е сега мој мусафир – му заповеда на Шабан, мојот врсник, да се приберат жените што подсирнуваа од зад порти – а ти веднаш да си одиш каде си тргнал. Вие, пак, комшија, влезете внатре кај мене.“ Музафер ги поведе своите луѓе бесен и посрамотен, продолжувајќи да вика и да се заканува. Така заврши среќно, благодарение на нашиот добар комшија Идриз Анџија и неговите синови, ноќта на нашата сигурна погибел.

Комшијата нè смести во нивната голема гостинска соба, чиста, со дрвени решетки и прозирни пердиња на прозорците свртени кон улицата, послана со скапи ориентални килими, сета со покриени миндери и перници наоколу, и со мусандри на сидовите. Врз килимите – мали масички украсени со седеф, а среде собата убав голем бакарен мангал врз лежиште од убаво обработено дрво. Спасени од сигурната смрт, полека се опуштивме во убавиот и безбеден комшиски дом. Послужени со пилав, јагнешко и вруќа алва во тепсија, во сите денови на војната, окупацијата и големата немаштија, тоа беше единственото наше вистинско гоштавање, кое продолжи и следните денови, до ослободувањето.

Потсмирени од страшниот шок, спасени, се почувствувавме безбедни и, бидејќи нашиот роднина, преплашен од слученото од кое не можеше да се соझे, уште утредента избега некаде, ние останавме сами во големата соба, настојувајќи да си ја објасниме причината за тоа што се случи токму во тоа време. Му ја кажав на татко ми мојата претпоставка дека двете воловски коли со вооружените луѓе, како што се случи ноќе стрелањето, исто така ноќе, но сега во тишина ги

изнесувале загинатите да ги закопаат некаде надвор од градот, а Музафер, мислејќи дека татко ми – бидејќи нашето семејство веќе беше бележано – тоа го видел од прозорецот, решил и нас да не забере за да не се дознае ништо. Таа претпоставка, за која двајцата се сложивме дека е најверојатна, подоцна се покажа вистинска, зашто веднаш по ослободувањето, некој од фатените стражари рекол дека Музафер наредил да подзастанат колите за да не забераат и нас, па сета работа со тоа да се заврши. По неуспешниот напад на нас, поради заштитата на Идриз Анџија, продолжиле надвор од градот и ги закопале на брегот покрај Вардар, но набрзина и плитко, така што злосторот веднаш беше потврден.

Безбедноста кај комшијата толку ме ослободи што во шесте наутро почнував да го слушам Радио Лондон од апаратот што се наоѓаше во собата, а што, и покрај мерењето на татко ми, Идриз благонаклоно ми го одобруваше. Така бевме во тек и со промената на Лондон кон Тито и кон југословенското партизанско војување.

Домаќинот одеше во својот голем дуќан полн со секаква железарија, но секогаш го оставаше дома едниот од синовите. Наминуваше да не види, а навечер разговараа со татко ми, при што многу сакаше да слуша за Стамбол. Него посебно го радуваше учениот турски јазик на татко ми, што го слушаше со љубов, почит и некаква неостварена мечта.

Веќе вториот ден влегов дома, каде што мајка ми, вратена од Тетово, откако не посети, и преплашена и среќна ни ја переше премената, потоа разговараше со комшиките, бидејќи по малку подзборувааше турски. Јас ќе поминев пред дуќанот на Идриз (пумпацијата, како што го викаа, бидејќи само кај него можеа да се добијат пумпи за вода и по потреба да се поставуваат и да се поправаат), ќе го сирнев Бандо во кафеаната, зашто никој не ме гибаше, и веднаш ќе се вратев. Но, по ден-два, здогледувајќи ме, ме викна Шукур, нашиот другар, во трафиката. Ми рече дека знае сè, но дека тешко ќе може да издржи Идриз со нашата заштита, зашто се врши голем притисок на него да не предаде. Да бараме чаре и да бегаме што побргу, зашто ни средниот син на Идриз – Нијази, кој е вклучен во комитетот, тешко ќе може уште да се спротивставува. Додаде дека треба и јас сосема да престанам да излегувам. Го известив за ова татко ми, кој сериозно се загрижи, а забележавме дека и домаќинот, покрај покажаното спокојство, сè повеќе е задуман. Ги разгледавме сите можности со татко ми и оце-

нивме дека немаме никакви изгледи да се извлечеме од градот: секаде наоколу е балистичката одмазничка паравојска на Џемо и Аќиф Речани, на југ тие војуваа со партизаните што веќе се ближат кон градот; на југоисток, пак, кон Порече, се четниците, пред кои не смееме да се појавиме, зашто Кузман Капетанот барал од татко ми да го натера Стево да се извини, зашто во разговор (преговори?) со него, тешко го навредил кралот и Дража Михајловиќ, а татко ми се солидаризирал со сина си, по што и нему овој му се заканил со смртна одмазда. Му ја изложивме нашата положба на домаќинот, кажувајќи му дека и тој самиот е загрозен од Музафер и балистите, па дека ние ќе мораме да се вратиме дома и колку-толку да се обидеме да го избегнеме заедничкото зло. Тој се трудеше да биде спокоен и решително одби: „Комшија, овие пезевенци ќе си одат, но гледаат да им ја затворат куќата на чесни домаќини. Нема оттука да си одите.“ Бездруго тој се обидуваше да добие во време и да не заштити до последниот момент, упатен во настанатата ситуација, во која Германците се сосема заминати и партизанските единици само што не го нападнале градот, а влијателната чаршија го тера Џемо мирно да си замине со своите луѓе каде што знае, за да не страдаат и тој со своите, и сиот град и населението. Се покажа дека е во право.

По ден-два, во текот на ноќта и в зори, една партизанска бригада влезе во небранетиот град. Утрото осамна со восклиции и општа одушевеност. Под прозорците на собата каде што се наоѓавме, маса граѓани викаа: „Стојане, излегувај, слобода!“ Слеговме со татко ми и масата го повлече кон Општината, именувајќи го за прв претседател на Народноослободителниот одбор на ослободениот град.

Среќните граѓани се прегрнуваа со партизаните. Насекаде ечеа нашите восклиции: „Да живее слободата, да живее Тито, да живее македонската војска! Братство – единство!“

Така заврши четиригодишната голгота на сите, и нашата.

Почнуваше едно ново време.

(Фрагмент од ѝдолга ѝроза, која во шеќој на следнаџа година ќе биде објавена во издание на МАНУ.)

Георги Старделов

РАЃАЊЕТО НА ТРАГЕДИЈАТА¹

I

ГОЛЕМОТО ПОЕТСКО ДЕЛО НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ²

Денес му се посветуваме на големиот творечки опус на Матеја Матевски, по повод издавањето на неговото избрано дело во десет тома од „Матица Македонска“.

Што ни кажува овој обемен поетски опус за неговиот автор и како јас лично го доживеав овој виден македонски творец низ целината на неговото избрано творештво, како копнеж за дофат и опфат на неговата целина?

Ако човек повте да каже нешто што досега не го рекол, тогаш ви ги предлагам на расудување следниве мои зборови.

Матеја Матевски е најпознатиот македонски поет во светот. Тој во меридавниот свет на поезијата на светот и во нејзините актуелни текови се наметна како светска поетска фигура. Тоа се знае, за тоа се говори во угледните книжевни средини, тоа се почитува во нив, но тоа, сепак, не се чувствува кај нас, бидејќи малата средина не трпи голема искреност и од нашите стегнати срца (и поради познатите балкански комплекси) не се изговоруваат големи зборови. А, тоа е неоспорен факт. Неговата поезија на ниво на одделни книги (не на ниво на одделни песни) е објавена на англиски, француски и италијански јазик во две книги; на шпански во три; на албански во две; на шведски, норвешки, дански во две; на полски, чешки, словачки, унгарски, романски во две; на српски во четири; на словенечки во две и на бугарски, грчки, турски, влашки, хинду и јапонски во по една

¹ Фрагмент од мојата идна книга посветена на поетското творештво на Матеја Матевски.

² Промотивна беседа за собраните дела на Матеја Матевски одржана во МАНУ на 12.12.2005 година.

одделна книга. Од друга страна, негови одделни песни или циклуси од неговата поезија објавени се на сите други европски јазици, како и на јазиците на другите континенти. Притоа, Матевски е добитник на бројни странски книжевни награди. Меѓу нив и на специјалната награда за литература *Премиио медитеранео* во Палермо, Италија (1983); на наградата *Блез Сандрар* на меѓународниот поетски собир во Ивердон, Швајцарија (1986); на светската награда *Фернандо Рило* за мистична поезија во Мадрид, Шпанија (1990); на *Жујанчичева лисџина* (Словенија), 1987; на *Горанов вијенац*, Хрватска (1987); на Балканската награда за поетски опус на меѓународниот собир во Турција (1966); на *Айланџида*, на Меѓународниот фестивал на поезијата во Лас Палмас, Шпанија (1998); на Премиио интернационале, Триесте, Италија (2001); на Наградата на Меѓународната академија Ориент-Оксидент, Романија (2003); на Меѓународната награда Златен клуч, на Смедеревска песничка јесен (2003); на Меѓународната награда *Мајкл Магхусудан Академи*, Калкута, Индија (2004); на Медитеранската награда за литература на Академиа медитеранеа, Неапол, Италија (2005), или, како што е случај со најновото признание што му е укажано годинава, кога во Перу на литературната манифестација и меѓународна награда за поезија „Марко Антонио, Коркуера“ (2005) е избран од Европа за претседател на меѓународната жири-комисија, при што е прогласен за почесен странски член на научниот институт „Сесар Ваљехо“ и за почесен граѓанин на Сантијаго де Чука.

Издавањето на неговите книги и почестите што неговата поезија ги доби во светот се единствен случај во нашата литература и култура. Тоа е и на светски историски план реткост, особено кога станува збор за една мала литература, сè уште малку позната во светот.

Меѓутоа, мондијалната димензија на неговата поезија ни ја открива во прв ред самата негова поезија. Во неа на големи порти влегол и оживеал речиси целиот свет. Треба тука секако да се спомене античката трагедија и античката митологија како еден од можеби судбинските поттици и поетски пластови во неговата поезија. Би ни требале цели страници да ги наведеме сите негови песни инспирирани од овие тематски светови. Но, сепак, вдахнати од овие поетски теми треба, сепак, да се споменат барем некои песни, кои влегуваат во неговите најубави и најрелевантни поетски творби, како што се, на пример: „Враќање во Троја“, „Епидариус“, „Геба“, „Уликс“, „Орфеј“, „Враќање во Атлантида“, „Сократовиот трем“, „Децата на Крон“,

„Хектор“, потоа познатата „Раѓањето на трагедијата“ итн. Треба да се фрли макар и бегол поглед на песните во една од последните негови книги, „Завевање“, која е речиси целата со трансмондијална инспирација, па да дојдеме до фрапантните поетски и метафизички вредности на песните од циклусите, на пример: „Поглед кон Троја“, „Делфи“, на тема на Есхил, па „Копнеж по целина“, па на темата Александар и „Филипиките“, до заумната „Не ќе има тројанска војна“, во која за Троја се збори, а на нас се мисли, во која дамнешното се отвора како сегашно. Матеја Матевски ги возобновува, всушност, исконските протатнети светови, оние што имаат архетипска, односно трансисториска вредност, бидејќи ги возобновува и ги доживува нив во своите песни како наши современи светови. Тоа, пак, значи дека е тој модерен поет на начин како што е модерна класиката, во духот на Хорациевата максима *Sapere Aude*, односно служи се единствено со својот ум, со својата поетска волја и биди секогаш подготвен за исповед на вистината. Но, во поезијата на Матеја Матевски трансмондијалноста на неговата поезија не се гледа само од нејзината длабока опседнатост од вечните теми на античката трагедија и митологија. Спомнете си, на пример, на познатиот циклус „Откривање на пустината“ од „Круг“, пишуван во непосредно соочување со неа на Арабискиот Полуостров, во Ел-Ејн; или на Вавилон, па на „Раѓањето на трагедијата“, на темата Шекспир, на „Полскиот триптихон“, на песните *Торуњ* (Во домот на Коперник), на *Освјенцим*, на Варшава; на Циклусот „Календар на Ацтеките“, на духот на Јужна Америка, на песните за Маите и Инките, за Антрополошкиот музеј во Мексико Сити. Спомнете си на песните од циклусот песни „Шведска зима“, на другиот циклус во неа, „Ноќ над Њујорк“, на „Влегување во Арафат“, потоа на извонредниот циклус „Леќата на Галилеј“, на длабоката метафизичка драма што се одвива во песната „Прашината на светот“, со онаа хамлетовска одредница на човекот како квинтесенција на правта – „Прашина сè е, сепак е прашина сè“, вели поетот, или на „Надоаѓање на калта“, на темата на Арион; на пловењето по Либурија. Сетете се на циклусот песни „Сончева прашина“ и на „Штамата на светот“, па на „Работилницата на албастер“ со песните: „На гробот на Рилке“, на „Бела ноќ во Молде“, на „Витезот од Маича“, на „Во домот на Росалио де Кастро“ и повторно пак на „Уривање на Олимп“ од книгата „Внатрешен предел“. Сетете се на записите од Швајцарија, Галиција, Норвешка, Австралија потоа на песните „Застанат пред сидот“, Берлин 2003, на циклусот „Искачу-

вање на Олимп“ од книгата „Отаде забравот“, на песните „На плоштадот на робовите“, во Сиера Леоне 1974; на оние за Каиро, Шангај, Мелбурн, потоа на песните за големиот Кинески сид и Шангајската река па ќе се уверите дека мондијалноста на неговата поезија доаѓа од неа самата; таа го опева светот, а светот се открива од неа. Неговата поезија се раѓа, се случува и се одигрува на сите континенти. Во неа се открива и се огледува една своевидна поетска географија и топографија на целиот земен и небесен свет.

Но, зошто ве обременив со толку сувопарни податоци?

За да ја потврдам појдовната теза на овој оглед за мондијалната димензија на поезијата на Матеја Матевски и за Матеја Матевски како светски поет.

Притоа, што ни открива оваа трансмондијалност на неговите поетски теми?

Дека човечкиот род на оваа толку осамена планета *Земја*, која монотono кружи околу самата себе, опстојува низ трајната своја судбина, според која сè она што останало во човековото паметење не протатнело во фуриите на исчезнувањето, дека трагичните човечки егзистенцијални ситуации ни зборуваат дека е човечката историја една постојана крвава и иста реприза што ни се случува нам, населените во големата река на мрачниот Хераклит; дека и покрај веќе тривијалните атрибути за неговиот модернизам, по смртта на модерната, кај Матеја Матевски не продре лудоста на модерната сè да се ограничи на хоризонтот на современоста, туку тој нè соочи лице в лице со раскрвавениот лик на историјата што татни и протатнува на планетарната егзистенција на човекот во овој тегобен, тлеен и трошен свет.

Пишувајќи ги овие редови за оние *toposi mundi* во поезијата на Матеја Матевски, се присетив на една трагична исповед на Ниче од 1883 г. Во неа тој вели дека оној бавен пајак што се влече по месечината и самата таа месечина, потоа дека и ти и јас и ние вкупом додека, како во песните на Матеја, ги шепотиме на влезните порти на битието вечните прашања, како веќе да сме се сретнале некаде во минатото и како повторно ќе се сретнеме во иднината на тој долг наш непрекинат јансоносен пат на постоењето, толку е сè исто под небесниов вршник. Она, значи, што ја прави светска неговата поезија, а него светски поет, тоа е мондијалноста на неговите поетски светови. Оваа поезија, откривајќи ја во темелните засеци на столетијата денешната поетска феноменологија и онтологија на светот (толку пати битието се отвора

и се затвора, мислејќи се самото себе во неа), нè донесува пред прагот на еден од најголемите парадокси на човековата егзистенција, според кој во однос на многукратните загатки на светот, неговите мугри и неговите залези како да се едно и исто (муграта станува залез, а залезот мугра), зашто во поезијата на Матеја Матовски се работи за оние трајни модерни резонанции на древноста и на човековиот искон, за онаа вечна префигурација и постојаното продолжување на човечката трагедија во одгатката на смислата на човечкиот опстој под небесниов свод. Токму затоа пообемниот есеј за неговата поезија што го напишав поодамна го насловив како „Поет што го опеа раѓањето на трагедијата“.

Денес, во времето кога на Земјата ни се случуваат досега невидени антрополошки странпаци и тешки и крвави политички лудила, поезијата на Матеја Матовски му пркоси на своето време со своето зачудувачко контемплативно спокојство и смирение. Тој знае дека само на површината е видливо бранувањето, а неговата песна е свртена и нурната единствено и пред сè кон длабочината.

Во поезијата на Матеја Матовски длабоко се импрегнирани две големи поетски струи: елегиската и баладичната. И тоа трае веќе од „Дождови“ (1956), т.е. од првите негови песни. Елегиската струја меѓу нив дојде на антологиски начин до израз во „Залез“, „Саниториумска балада“, „Поле“ итн. Таа поетска струја го достигна својот апогеј во „Перуника“, секако, една од неговите најзначајни книги што мене длабоко ме плени. Таа елегиска, која би можеле да ја наречам *рациновска линија* во неговата поезија, многу блиска на елегичноста во поезијата на Лорка и на познатите елегии на Рилке, даде навистина врвни резултати. Баладичната струја, пак, инклинираше кон поетска рефлексивност, кон свртување и нуркање во темелните јазолни егзистенцијални драми на светот и човекот, кои толку густо се напластени во неговите последни поетски дела. На тој начин Матеја Матовски сосема спонтано ја вгради во својата поезија познатата теза на Адорно дека поетското искуство мора да стане философија, ако сака трајно да опстои, или во спротивно, воопшто нема да постои. Со тоа во баладичната струја метафизичките квалитети во неговата поезија станаа доминантни. Тие длабоко одсвонуваат како некое трагично *memorandum* во она што самиот поет во бројните ноктурна го нарече *шитама на свештошћ*. Во таа злокобна штама се проникнуваат пох *microcosmica* и пох *macrocosmica*, со што трагедијата и поезијата во неговото поетско

искуство се изедначија, станаа синоними, па така Аристотел и денес може да ја кладе *сејџа џаа кланица во убави џравила... / дури / џубликајџа џродолжува да џ ракојлеска на смрџџа*. Тоа ми дава за право да речам дека Матевски не е само голем поет туку и дека е судбински поет. Кај него и во неговата поезија нема ни трошка патетика, ни еден наместен и лажен гест. Тој е поет на големото отворање на енигмите на битието, кое во неговата поезија се распеало отворајќи ги своите темни порти да биде озарено од духовната светлина на песната. Во проникнувањето на овие две поетски струи во неговата поезија мене ме трогнаа и ме возбудија во иста мера и елегиската и баладичната струја во неговата поезија. Првата ми беше присрце, втората при ум. Сега, џавол ќе го знае зошто, кога го завршувам овој текст, најмногу мислам на оние негови елегични, просто ингениозни песни од „Перуника“. Можеби затоа што овој текст, кој го завршив денес рано насабајле и рано пред зори, го чув тажниот глас на пилето од песната што пееше за вечноста на убавината и смртта, за трошноста, минливоста и тлејноста на светот, за трајноста на убавината и песната.

(2005)

II

MATEJA MATEVSKI : LIFE AND WORK³

Mateja Matevski (1929) is a leading poetic figure of post-war Macedonian poetry. Although he sings in a small Slavonic language and belongs to a small Slavonic literature that came to full bloom after the Second World War, being a strong creative personality, he has risen to the heights of the most eminent European poets from the second half of the 20th century.

Mateja Matevski, a poet, literary and theatre critic, and translator of poetry and plays, is one of the middle generation of post-war Macedonian poets who appeared in the 1950s. This generation has been responsible for crucial changes in the form of the emancipation of poetic sensibility and modernisation of the language, and of poetic and belle-lettristic expression. Mateja Matevski's appearance on the scene of Macedonian poetry with his volume *Rains* (1956), together with earlier poems published in literary periodicals, was pivotal, as he was received with wide critical recognition and acclaim.

Mateja Matevski was born on 13 March 1929 in Istanbul, where his family was then working. Shortly after his birth, the family returned to Macedonia - at that time part of the Kingdom of Yugoslavia. He spent his childhood and the years of World War II and the fascist occupation there, afterwards continuing his education both in Skopje and in Belgrade. In Skopje he graduated from the Faculty of Philosophy and later (1962-3) studied modern French theatre in Paris at the Institut d'études théâtrales.

For twenty years he worked at Radio-Television Skopje (now Macedonian Radio-Television) as a journalist, a producer of cultural and literary programmes and a programme director. For several years he also worked as a teacher, an editor in a publishing house, and taught the history of world drama and theatre at the Faculty of Drama of the University of Skopje.

Mateja Matevski is a Member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, the President of the Macedonian PEN, and President of the Macedonian Literary Foundation.

³ Писмо до Нобеловиот комитет за доделувањето на Нобеловата награда на Матеја Матевски за 2000 година по предлог на МАНУ

He is one of the founders of the Struga Poetry Evenings International Festival and the Racin Meetings, important Balkan literary events. He has been editor of the literary journals *Mlada Literatura* and *Razgledi*.

Mateja Matevski has published numerous volumes of poetry, literary and theatre criticism and essays, and some thirty translations from Spanish (Lorca, Alberti, Padron, Pastori, Neruda, Jimenez, Octavio Paz, J.O. Prezn and others), from French (Andre Frenaud, Guillevi and A.Koltz), from Russian (Pushkin), from Slovenian (Presern, Minati, Zlobec, Pavcek, Zajc, Gradnik and others) and from Albanian (Adem Gajtani). Together with his wife he has translated from the French and published a volume of plays by Henrik Ibsen (*A Doll's House*, *Ghosts*, *The Wild Duck* and *An Enemy of the People*). He has translated part of the dramatic oeuvre of Lorca as well as his collected poems and has published translations of a great number of poets in literary periodicals, various collections and anthologies.

The poetry of Mateja Matevski has been translated and published in all European countries and elsewhere throughout the world, in journals, periodicals, collections and anthologies of Macedonian (and earlier of Yugoslav), European and world poetry.

His poems have been published in Italian, French, English, Spanish, Danish (together with Slavko Janevski and Blaze Koneski), Swedish, Polish, Czech, Slovak, Hungarian, Romanian, Turkish, Greek, Albanian, Serbian, Slovenian, Hindi, Norwegian and Bulgarian. In 1996 new publications appeared in Turkish, English, Portuguese and Albanian.

Mateja Matevski's poetic debut, at the outset of the 1950s, bore witness to his exceptional talent and signalled the first and crucial radical changes in Macedonian lyric poetry in the form of a tendency towards aesthetic and notional emancipation and modernisation. His first volume of verse, *Rains*, published in 1956, was an incisive liberation from the poetics of a false and superficial social commitment and of a retrograde folklorism and regionalism. Critically and selectively assimilating the most meaningful elements from the tradition of his own land with its Mediterranean air, this poetry brought with it an emancipation of the sensibility and of poetic language and expression in the spirit of a modern aesthetic approach.

A member of the second generation of Macedonian writers who appeared after the Second World War, he was open to the cosmopolitan style of the achievements and trends of modern European literature and

culture. His later volumes of poetry have only served to confirm the development of these fundamental determinations of his as a poet.

His first volumes (*Rains, Equinox, Iris and Lime-tree*) affirmed a combination of the lyrical and the meditative - and within these a profound and refined feeling for landscape - which enabled him to develop a form of metaphor which would give expression to man himself, his destiny and his metaphysical and existential fears amid the world's imperfection. A poetry inspired by neo-romanticism and symbolism, it has certain points of contact with the revolt of surrealism and with the nightmare and terror of expressionism, representing, as it does, the world with all its imperfections as a bloody arena in which man is torn asunder by the evil which is in him from time immemorial and which continually threatens and wounds him. In this arena he seeks, in vain but never without hope, a chink of light which would return their damaged cosmic harmony to life and the world.

The thrilling drama of humanity is played out in Matevski's poetry. Man is the axis of it all, the *dramatis persona* in whose form and experience the drama of humanity is portrayed. Matevski is a poet of a cosmopolitan longing and of universal human suffering.

His poetry seeks out possible soul-mates in history and in mythology; from Macedonia to Oewiêcim, to New York and to Mexico City there are strung such lyrical testimonies as his authentic images of the ruins of the ages and the ruins man has created, an archaeology of the past and the present that is at the same time an anatomy of fear, pain, tragedy and of hope. Between *The Birth of Tragedy*, the opening poem of the volume of the same name, and *The Bullet* there yawns a fearful existential void, both monstrous and miraculous, and in its forms and its message an anthropological abyss, but there are also transitions and bridges and a humanistic meaning to man's existence under the stars. This is a poetry which peers beneath the ruins of ancient civilizations and of our technical civilization, and notes the painful points of human existence only to inspire man's aspiration towards the Icarian heights of the soul and the spirit.

This tragic sense of the world and the unshattered hope of a humanist who suffers his own pains and those of the world, in metaphysical and existential perils, in historical and mythical reminiscences and in contemporary allusions, present in a refined, measured and concerned way the dark background which serves only to highlight his love for humankind, for nature and the world.

Achieving a high degree of balance and harmony of feeling and thought, Mateja Matevski sees the significance of poetry in its connection with man's fate and that of the world. Despite the bitterness and the awareness of the impossibility of achieving perfection, of overcoming the evil in man and around him, it does not abdicate from a movement towards the unattainable, that harmony and great cosmic unity of life.

This aspiration which is present in Matevski's writing, expressed in inspired and spontaneous lines with a thoughtful lyricism free from the pathos of long words and with a vast concern for man and the world, serves as a continuous confirmation of him as a modern European poet of great significance who elevates his experience, his traumas and his hopes to a universal plane accessible to the sensibility of the reader who reads him in his own language and of man in general wherever he may be on this tragic, unfortunate but not hopeless planet.

The lofty aesthetic, humane and moral qualities in Matevski's poetry have established him as a distinguished poet of our times and one worthy of the recognition of a Nobel award.

In the course of 1996 Mateja Matevski published a new volume of poetry entitled *Zavevanje (Permeation)* for which he won the highest Macedonian national literary award, the Clement of Ohrid Prize.

From the comments of the critics, who acclaimed this book highly, we would cite the literary critic and theoretician Academic Milan Gjurcinov and the poet and essayist Dr. Katica Kulavkova.

In the essay published as a foreword to the Macedonian-language edition of *Zavevanje*, and also in the English-language edition of Matevski's poetry also published in 1996, Milan Gjurcinov writes:

Most recently he has published an outstanding book of poetry, *Zavevanje (Permeation)*, which outlines and underlines some of the permanent and essential thematic issues that define his poetic profile and continue to play a decisive role in his poetic language and expression. In our opinion, the first of these is his *tragic perception of the world*, which is intricately embedded in his writing. The elegiac intonation, melancholic meditation, scepticism, bitterness, fear and sleeplessness are issues that have constantly featured in his poetry since his early volumes. This is how he himself formulated his basic poetic principle: "Poetry neither gives answers nor solves problems, but only attempts to do so. The constant search for answers keeps the human spirit awake, and thus, through dissatisfaction, toil, suspicion, bitterness and pain, it makes it active and

makes possible its historical integrity.” Throughout his poetic career, and especially during the last decade, such a perception of the world has grown deeper and more dominant; it has slowly become a major feature of his poetry that presents the drama of the poet’s encounter with his own fate and the fate of the world in general. It is not difficult to discern that this feature is accomplished by means of simultaneity: such a perception of the world is equally complementary to the universally metaphysical experience of the individual; at the same time, it is concurrent with the general spirit and atmosphere of the time and the historical epoch we should live in. Of course, this should not be understood literally, as Matevski has never been an “engaged (or committed) poet”, but simply a poet whose sensibility is capable of a seismographic recording and absorption of the pulse of his epoch. However, his inner impulses and the transposition of what has already been emitted are of crucial importance because only they can lead towards such a linguistic sublimation of the poem which is shaped as an utterly independent and autochthonous cosmogony, while the pulse of the epoch serves only as a distant background that provides the poem with the necessary authenticity and a sense of its belonging to this time and place.

In a critical review entitled *Temen vij mracen zmej*, published in the literary journal *Stozer*, No.3, Katica Kulavkova writes:

Zavevanje (Permeation) the latest step and the ultimate cry (like the sound of a flute, an elegy) of this poet, an elegiac writing in his symbolic poetic discourse, in which there come together a vocative lyrical rhetoric and a narrative summarising of his poetic messages. Milan Gjurcinov, in his foreword to *Zavevanje*, writes of his “tragic feeling for the world” and of his “elegiac intonations” as a constant in Matevski’s poetry. He concludes: “With the course of time, in his three recent volumes of poetry - *The Birth of Tragedy*, (1985), *Distancing*, (1990) and *The Black Tower*, (1992) - such a feeling for the world becomes increasingly profound and dominant, becoming the overall base upon which the drama of the poet’s confrontation with his own destiny and the present fate of the world takes place.” (Gjurcinov, *Foreword*, p.6)

Such a constructive and conceptual approach enables the poet to lean upon tradition, to re-phrase the well-known motifs, legends and themes and to offer his own synthesis with new insights into that which is already recorded in history and in literature. In this volume of poems the renowned Macedonian writer Mateja Matevski continues to follow his inspirational interest in a reinterpretation and actualisation of ancient Greek

cultural schemes and topics, of travellers' tales and of human survival in the metaphysical citadels of the hermetic "Black Tower", the primordial stronghold and symbolic dungeon. This is amplified with subjects from bestiary lyrics and is complemented by the "antique" in that it represents another, less intellectualised or scholastic visual and emotional projection of evil and non-existence, mindlessness and hatred.

In 1997 Mateja Matevski for his poetical work received the award "Macedonian Literary Sceptre" on first International festival of poetry "The celebration of the Lindens", in Skopje.

македонската поезија и во македонската литературна историја; тој ги поврзува епохите; епохите, пак, живеат во неговото дело, додека на новата македонска постасномска епоха тој ѝ беше највишиот, највисокиот и најцврстиот столб. Не е затоа случајно што сите *балкански циници* околу нас, но за жал, и во нас, сакаа и настојуваа да го понижат и да го урнат, но тој, како и младиот кедар од истоимената негова песна, чија сила била изложена на силни луњи и ветришта, но него никогаш не го сломиле, секогаш сè повисоко се извишувал спрема високото небо со секој иден ден.

Почитувани!

Има нешто судбинско што се плело во поезијата на овие наши врвни поети, како во поезијата на Блаже Конески така и во поезијата на Матеја Матевски. Затоа сакам нивното егзистенцијално оживотворување и осмислување во поезијата да го поврзам со пораката на Рембо дека поезијата не е само уметност туку и еден начин како да се живее и како да се биде. Дотолку повеќе што песните на Блаже Конески и на Матеја Матевски навираат од внатрешната драма на битието како неминовен израз и како израз на една неминовност таа песната да мора да се рече, зашто е создадена и создавана под императивот на оној *furog roeticus*, толку видлив во раѓањето на нивната песна како откривање на себе во песната и на песната во себе. Таков, имено, беше и така изврве Млечниот Пат на поетската и метафизичка галаксија на Блаже Конески и на Матеја Матевски (со повеќе нивни внатрешни поетски созвездија) создавани не само со *својата ѝоејска инџиуција* ами и со *својот заглабочен ѝоејски ум*. Нивните врвни поетски вредности настанаа со непосредното органско проникнување на лирската емоција и на лирската рефлексивност. Тоа ме наврати на ставот на Адорно за органската слеаност на поезијата и философијата и барањето певот на поетот да се воздигне на метафизичко рамниште.

Сега, кога се свртувам само кон поезијата на Матевски, можам да речам дека тој својата поезија ја воздигнува во трајна вредност и ставот на Адорно за неделивоста на поезијата од философијата целосно се исполнува во поезијата на Матеја Матевски. Тој став израсна во негов конзистентен поетички став, израсна во еден поетолошки систем, дури, би рекол, во една поетска и философска опсесија на неговата песна, која продира во *онџолошкајта џајна на биџиетџо*. Од песна во песна, во сите негови песни, се трага, во метафизичкиот простор на поезијата, по *биџиетџо*, кое, (како метафора

поим и како поим метафора), го среќаваме во бројни негови песни. Читајќи ги нив, ние честопати и не можеме да разлачиме дали сме во светот на некоја поетска онтологија или во светот на т.н. „чиста“ поезија – толку е таа всредсредена врз онтолошката драма на човековото суштество, изедначувајќи ја песната со битието, а битието со песната. А, таа онтолошка тајна на земниот живот Матевски ја гледа во еден и од еден судбоносен час за човечкиот род, кога се случува библиското слетување на Арарат. Во истоимената негова песна за слетувањето на тој 5.000 метри висок планински масив во Анадолија, Арарат е, всушност, првата земна станица на која стапнува Ное, единствениот справедлив човек во грешниот човечки род на Земјата, што, по Божји налог, спасувајќи се во првиот библиски потоп, станува со своите синови прв татко на денешното човештво. А, од Арарат, од високите небеса над Земјата се гледа она што останало по потопот – дека во *голем мейџеж е свейоџи*, дека е тој во некоја човечка дармадана, дека *џревога обзема сè на Земјата*, дека *уџлав и шџама е сè на неа*, дека земниов свет, од *сон и џрав*, во *џишина виши*, во тишина која е *остџарена*, но која не *сџарее*, па во космичка штама опстојува човекот што *се знае себеси не знаејќи се*. Пред стаписаните очи на нашиов век, неговата поезија ни открива (*дал сега ил во минаџоџо дамно*) дека човечката егзистенција во буљуци постојано ја напаѓаат некои нови Персијанци и варвари, исти како нив, зашто од памтивек, па сè до денес, е така: *На злостџорџи му се суди / додека се славиџ злостџорниџиџе* и зашто *човековоџо семе е фрлено на џоѓрешно месџо*.

Денес, во времето на доминацијата на политиката, естрадата и спортот, во времето кога на Земјата се случуваат невидени антрополошки странпацици и тешки и крвави политички лудила, поезијата на Матеја Матевски му пркоси на своето време со своето зачудувачко контемплативно смирение, во кое длабоко се лее и рее она што самиот поет во бројните свои ноктурна, го нарекува *шџама на свейоџи*. Во таа злокобна штама се проникнуваат пох *micocosmica* и пох *macocosmica*, со што трагедијата и поезијата се изедначуваат, стануваат синоними, па, како што ќе рече поетот, Аристотел може да ја кладе *сеџа џаа земна кланица во убави џравила...* / *дури* / *џубликаџа џродолжува да џ ракоџлеска на смрџџа*. Матеја Матевски е судбински поет. Кај него и во неговата поезија нема ни трошка патетика, ниту еден наместен и лажен гест. Тој е поет на големото отворање на енигмите на битието, кое во неговите песни се распеало, отворајќи

ги своите закатанчени темни двери за да биде озарено од нејзината духовна светлина.

Во поезијата на М. Матевски завеза трагичното време на европската цивилизација, речиси од античките времиња до наши денешни дни. И, во тоа е нејзиното големо поетско чудо: возобновувајќи го минатото со поетски реминисценции на човековите страдања, напрегања, очай и подвизи од дамнешните светови, поезијата да одекнува во нас како сегаприсутна стварност. Таа ни откри дека сè протатнува во оваа *јалан дуња*, но остануваат цивилизациските и историските траги трајно да сведочат за неискоренливото зло во човекот и за бескрајните кругови на земниот пекол. Во тие болни поетски реминисценции, од песна во песна се влече – по патишта замрсени, по патишта тајни и незнајни – судбината на овој свет и на трагичната коб на човекот во него. Тука е, на пример, Троја (а колку лукави и подли Трои се случуваат денес?), во која една војна не ни завршила, а веќе нова се подготвува. Тука се тие јансоносни опсади на човековото битие со оној егзорцизам на злото, кое се видоизменува, но не исчезнува, зашто *џрда ѝрелаџа е свейтоиѝ фрлен врз смейтоиѝ на омразѝа*. Таа морничава сегашна реалност во поезијата на Матеја Матевски нè соочува со беспаката на постоењето, во кои се случуваат масовни деградации и ништења на човекот; во кои тече и се лее млаката топла човечка крв по концертни сали и се надвиснуваат оние застрашувачки политички сеништа што катаден го загрозуваат човекот и неговата слобода. Тие сеништа на небиднината, кои во злодоба, *од мрак во мрак водѝи*, се познатите инквизиции и прохибиции, лустрации и фрустрации, кои никако да запрат и да сфатат еднаш оние што владеат со нас дека не може да се спали слободната човекова мисла, бидејќи Џордано (од истоимената песна), положен на клада, се преобразува во *ѝесна која џори*, а неговото тело, уште дури вивнува во пламен, се претвора во дух што заминува во вечноста. Така Џордано Бруно и Галилеј, така Саванарола и Јан Палах, сите тие факели во темнината на животот, стануваат потоа светилници што го осветлуваат патот на човечкиот род и ја чуваат *ѝајнаѝа на нейобеденаѝа смрѝи*. Тоа е, имено, таа метафизичка трансупстанцијација на денешните времиња во поетските светови на Матеја Матевски, во кои се довикуваат и проникнуваат меѓу себе епохите како да се родени посестрими. Во неговата поезија ги слушаме токму тие трагични резонанции на човечката историја, пред која сме постојано во пресрет. Таа ги буди боговите, а

тие *во крв разбудени* удираат еден на друг, делејќи го светот *во синори нови*. Тоа е, ете, историјата, сè иста и сè таква, од некогашната Троја до денешниов крвав злостор во Париз. Затоа и велíme дека поезијата на М. Матевски е соочена најнепосредно со драмата и трагедијата на денешниов свет.

Ако само фрлиме, макар и бегол вглед, на пример, во првиот циклус од неговата најнова книга нови песни, „Будење на кристали-те“, насловен „Бегалци“ и на истоимената песна, ќе забележиме еден речиси поетички пресврт во неговата поезија: сега човечкиот трагизам не изнурнува од големите космогониски митови, туку тие, таквите митови, како да станале катадневна реалност и неговата песна е свртена очи в очи со неа. Така, песната *Беѓалци* почнува со еден шокантен изблик: *Игаӣ. Игаӣ. Игаӣ. Беѓааӣ оџ сиӣе сѣирани*, како во песната да се пренесени телевизиските слики што катадневно ги гледаме во дневниците на ТВ-станиците. Но, тие ужасни слики не се само документ туку и една поетска метафора на човековата трагедија, која веќе ја доживеавме во неговата поезија порано изнурната од древните митови. Сега, меѓутоа, е обратно: древните митски слики станале сурова реалност. Тие трагични суштества бегаат од огинот на земјата што неа ја сотира, од морето, од пчетата на стрвните бранови што ги влечат кон темнината, кон длабочината од која нема кој да им подаде рака; тие бегаат од изворите пресушени на мајчините гради солзите што ги топат. Но, трагичната видлива реалност удира по дамарите на човечката совест, прашувајќи нè сите нас: Зошто оваа космичка штама, зошто рамнодушниот молк на планетата? Каде се луѓето, каде е човекот среде починката на своите спокојни сништа. Зарем сеќавањата во нас веќе изгаснале, зарем ги заборавивме бежаниите по кои минувавме не само ние туку и светот по кој тој поминал откако за себе знае. И, кога сето тоа се гледа, низ што тие минуваат, газени од везовите во кои умората и смртта се плетат, во кои земјите на слободата, како и нашата, со клоци и камења ги пречекуваат, нашиот поет вознемирен смета дека не боли толку тој ужас што нив ги следи колку што боли оглувеноста пред крикот и солзите в грло, заборавот на совеста, рамнодушноста на рацете извалкани од мастилниците на светот што пишуваат зборови кои само ветрот ги слуша.

Натопена со оној длабок трагизам на Унамуновото *ѣтрагично чувсѣивување на свейоѣӣ*, поезијата на М. Матевски во својата последна книга ѝ дава митска димензија на актуелната реалност. Тој во

книгата своја „Епилогот на лавиринтот“ ни открива зошто митот и поезијата не можат да се разделат кога е стварноста мит, а митот стварност. Одврзан од дамнини, митот денес е постојано тука, во нас, за пред нас, болно изранувани, да ја раскажува човечката живејачка како вечна приказна за човековото постоење под вршникот небесен. Но, митот за него е ем длабока поезија, ем длабока философија на човековиот опстој, ем денес реалност што се гледа. Таквата митска димензија во неговата поезија е најчесто сублимирана, од една страна, во метафизичкото овоплотување во поезијата на митот за Сизиф, кој го турка својот камен на животот угоре напразно, зашто тој постојано му се враќа удолу на земјата, но од друга, во малку познатиот египетски мит за големата бубалка *Скарабеј*, која горе на небото го турка *изгрејсонцејто*, да блесне *клојчето сончево зајалено*, а штом огрева утрото на биднината, никаде ја нема ветената зора: *Пусџина, сè е Пусџина*, вели поетот, зашто така е курдисан часовникот на овој тлеен и трошен свет, кој отчукува со *свејлинаџа на мракој* и со *темнинаџа на зората*, како во познатиот циклус за светулката. Во тој свој мит Матевски ја открива фрапантната идеја за *кусовечноста на свејлинаџа*, но, истовремено, и за *безмернаџа силина и неунитиљивосџ нејзина*, која е еонска, зашто, жаровита, светулката се топи во своите крилја, па светли умирајќи и, согорувајќи во својот сопствен лет, се претвора во звезда што блеска како *lux aeterna*.

Мојот пристап и во оваа беседа за поезијата на Матевски беше свртен повеќе кон метафизичките пластови во неа или, како што вели тој самиот, кон метафизичките јанси човекови денес. Но, тој не е само метафизички поет туку и врвен лиричар. Тие елегични, лирски навеви и топли струи, од кои толку обилно е заплистена неговата поезија, дојдоа до израз во бројните антологиски песни на овој исклучителен поет опседнати од духот на Медитеранот. Во нив го среќаваме оној посебен колорит во неговата поезија како одблесок на македонското поднебје. Во тие песни се отвора душата на кавалите. Од нив допираат до нас вжештени и разиграни ритми; се шири аромата на неговите јорговани, гороцвести, невени, јасмини, божури. Силно ги доживуваме оние усвитени сончани предели што заслепуваат од светлина и блесок, од вцрвенети, вжештени, вжарени поетски слики. Во нив сè е бујно, запалено, заљубено, залудено, како во прекрасната „Залез“ од првата книга, со оној фасцинантен рефрен: „*Румено. Румено. Ру-*

мено“, во кој *ѝрскааѝ жолѝи сонца*, се слуша како умира времето, а песната како *кроѝок кавал / љо чува сѝадоѝи на надежѝиѝ*.

Во симбиоза со јужниот медитерански дух, поезијата на Матевски се одликува со еден нему својствен, би го нарекол, *неоромантизам*, особено изразен во нејзиниот однос кон природата. Така, природните феномени низ кои таа се озарува: езерото, морето, луњата, молњата, полето, шумите, дождовите, дрвјата, цвеќињата итн., имаат антропоморфен вид, па така природните тајни се изразуваат како длабоки човечки тајни. Низ нив се остварува средбата на бескрајот на човечкиот дух со бескрајот на природата. Со тоа Матеја Матевски доаѓа до врвната точка на својот *ѝоеѝски ѝаниѝеизам*, откривајќи го односот меѓу човекот и природата преку колосалната питагорејска идеја за единството на космичката и човечката хармонија. И, тука треба гласовито да се рече дека ние ни до денес не сфаќаме оти еколошката и климатска катастрофа што ни се заканува доаѓа токму од нарушувањето на оваа хармонија, која е основната причина за човечката несреќа на Земјата. Неговата поезија го открива човекот како тескобно суштество. Тој се стреми да ја напушти таа теснотија, да се изедначи со космосот, да трае како космос, да биде битие на вечноста, но токму на врвот на неговата слава се крши и паѓа. Тогаш осознава дека е ограничено суштество, дека нему не му е дадено да биде тоа кон што вечно копнее – јатка и стожер на светот и вселената. Во тој скршен копнеж е скриена целата агонија на човекот во поезијата на Матеја Матевски. Отаде тој ламент, тој копнеж, тој стремеж кон целината во неговата песна, кон дофатот на целината на битието. А, токму тој опфат на целината, ќе рече тој во еден свој стих, единствено може да го смени лицето на човекот на земјата. Затоа и нè повикува: *Да излеземе ѝтреба*, треба да излеземе од тие темни дувла и пештери, од тие невиделици и делби, омрази и одмазди во кои сме вклетшени, за низ нив, минувајќи низ *сончани ѝорѝи*, да си подадеме раце страдни за човечка прегратка, со која поезијата се воздигнува во највиша и највозвишена форма на човечноста.

Лидија Капушевска-Дракулевска

ПОЕТСКИ ВРЕМЕПЛОВ

(Кон „санаториумскиите ѝесни“ на Матеја Матевски)

„Само тоа што не престанува да боли,
останува во паметењето.“

Хералд Вајнрих

Во стихозбирката *Ветероѝ и зрагоѝ* (2007), Матеја Матевски поместува една триделна песна насловена „Далечни светлини“, чиешто мото гласи: „Читајќи го ‘Волшебниот рид’ / Мисла на Голник 1949.“ Ако се следат трагите на мотото како специфична форма на интертекст, се доаѓа до една можна двојна перцепција на самата песна: евокацијата на еден од најпознатите романи на Томас Ман упатува на експлицитно изразениот афинитет на нашиот Матевски кон споменатиот автор или кон неговото дело, од една страна, а од друга, алудира на идејната тенденција на сопствената творба – суптилно упатува на некаква сродна атмосфера на изолација, болест, осама... Притоа, хронотопското вкрстување на прочитаното (сегашното) и доживеаното (некогашното) имплицира синхронско-дијахрониска релација и со делото на книжевниот предок, но и со сопствената поетска традиција; поконкретно, оваа песна ја продолжува линијата на циклусот песни „Ноќта во нас и околу нас“, најдолгиот и средишен циклус во збирката првенец на Матевски – *Дождови* (1956), кој тематски се врзува за поетовиот престој во санаториумот за белодробни заболувања Голник (Словенија) во далечната 1949 година. Оттаму, песната „Далечни светлини“ функционира и како *ѝесна омаж* за големиот германски автор, и како *ѝесна сведоштво*, која несомнено поседува автореференцијален карактер. Оваа песна е убав пример за т. н. психолошка трансцендентност на лирскиот субјект во време и простор:

...Оди ѿошамина а буген
 ѿо времѣо како да одиши шѣо се ѿласѣи
 во соноѣ бел Во шѣамаѣа мѣѣафизичка на белинаѣа.

Историјата на книжевноста познава слични примери на случајни совпаѓања на животните судбини или приказни од типот на посоченото вкрстување меѓу Матеја Матевски и Томас Ман на релација: реалност – креација. И двајцата автори, имено, иако временски и просторно далечни, различни по профилација и сензибилитет, ги поврзува една епизода од нивните животи, а тоа е реалниот престој во санаториум. Бергхоф, покрај Давос (Швајцарија), од една, и Голник на Крањска Гора (Словенија), од друга страна, се географски топоними што прераснуваат во наративен – кај Томас Ман во *Волшебниот рид*, односно во лирски топос – кај Матевски во посочениот циклус песни и во „Далечни светлини“. Кај Матевски, освен директни ре-минисценции и поетско сведоштво за престојот во еден конкретен простор, аналогно на искуството на Ман, постои и индиректно активирање на меморијата преку чинот на читање, со што се мултиплицира дијалогот со реалниот хронотоп. Треба ли да се спомене дека и авторката на овие редови во миговите на пишување на овој текст се наоѓа на домашно лекување токму поради еден друг вид белодробна аномалија?! Навистина, понекогаш, коинциденциите ѝ пркосат на нашата здраворазумска логика...

За воспоставениот линк со великиот Томас Ман, самиот Матевски ќе запише: „Многу подоцна, читајќи го Томас Ман (*Волшебниот рид*), амбиентот, атмосферата, психолошките состојби и судбините на неговите ликови, вчудовидувачки и трогливо ме враќаа кон мојот веќе далечен Голник, по кого чинам дека мојот живот потече по друг тек.“¹ Сличен е и пределот/пејзажот во кој се сместени санаториумските населби: и кај Матевски, како и кај Ман, се работи за планински алпски предел со борова шума, со снежни масиви, со патеки за прошетка и со тераси (Матевски верандата ја нарекува лопа, според словенечкиот јазик) на кои секојдневно туберкулозно болните биле изложени на студениот свеж планински воздух, кој се препорачувал за нивно закрепнување.

¹ Да се види четвртиот дел од „Записи по сеќавање“ (1949, 1950) на Матеја Матевски, кој, благодарение на љубезноста на мојот почитуван и драг професор, академик Влада Урошевиќ, имав можност да го читам во ракопис пред да биде објавен еден дел од овие записи токму на страниците на овој број на *Манускрипти*.

Аналогија постои и на релација: микро- – макрокосмос или индивидуа vs. колектив. Ако врз фонот на атмосферата во санаториумот Ман ја слика духовната состојба во Европа последните години пред Првата светска војна, личната драма на лирскиот субјект кај Матевски кореспондира со не помалку драматичната ситуација на поширок план во некогашна Југославија во тоа време – крајот на 40-тите години на минатиот век се години на Информбирото и на Голи Оток. Иако тотално неспоредливи, санаториумот, во крајна инстанција, асоцира на затворска келија: осамата, изолираноста, стравот, чувството на загроеност, надежта... се сродни емоционални доживувања, а самото лекување е пандан на корекцијата/превоспитувањето, значи има иницијационски карактер и претставува „симболичка смрт“. Од сеќавањата на Матевски дознаваме дека за време на неговиот престој во подножјето на Словенечките Алпи, членови на неговото најблиско семејство се наоѓале во затвор.

Речиси едногодишниот престој во Словенија (Матевски во два наврати го посетува Голник во текот на 1949–1950 г. – прво на лекување од туберкулоза, а вториот пат оди на заздравување во Маљево Брдо, во состав на истиот санаториум), е клучен не само за физичкото здравје на нашиот поет туку и за неговиот духовен развој и иднина. Таму тој е редовен корисник на библиотеката, а откако почнал да го совладува словенечкиот јазик, ги читал, како што пишува, големите словенечки поети: Прешерн, Кете, Мурн, Косовел, Жупанчич, Градник, Коцбек и др., обидувајќи се да прави аматерски преводи, што, според неговите зборови, „станува не мал повод“ за неговото „сè поинтензивно посветување на литературата.“ И додава: „Тогаш се обидов, поттикнат од доживувањето на неколкуте санаториумски месеци и од прочитаната странска лектира, а особено словенечката, српската и хрватската, да ѝ се вратам на мојата гимназиска љубов, поезијата и нешто да напишам. (...) Во мене созреваше чувството и сознанието дека поезијата е сепак мојата нејасна и недефинрана викација, што најпосле ќе почне да се артикулира со стиховите објавени во 1953, 54 и 55 година во ‘Млада литература’ и во ‘Разгледи’, со некои санаториумски балади и со циклусот ‘Ноќи во крајот каде тешко пеам’, што веќе во мојата прва книга ‘Дождови’, 1956 год. го добија своето, за мене, значајно место.“²

² М. Матевски, „Записи по сеќавање“ (1949, 1950), оп. цит.

Овие лични сеќавања претставуваат скапоцено сведоштво за поетските почетоци на нашиот Матевски и фрлаат една нова светлина врз толкувањето на неговите култни *Дождови*. Впрочем, од страна на критиката веќе е констатиран сродниот сензибилитет на Матевски во неговиот поетски првенец со словенечката (и воопшто со целокупната тогашна југословенска) модерна поезија, но акцентот најчесто е ставан врз неговиот афинитет кон западноевропските поетски искуства, особено на надреалистичкото, кое, несомнено, се пројавува во одделни песни од оваа збирка. Може да се рече дека „санаториумските песни“³ останале на маргините на некое посериозно херменевтичко промислување и тие речиси воопшто не биле, освен во некои ретки исклучоци, предмет на интерес во нашата книжевна наука. Иако во сенка на антологискиот триптих „Дождови“ и воведната песна „Сво-на“, кои се водечки во поглед на своите естетски квалитети, „санаториумските песни“ на Матевски се, исто така, парадигматични за неговата поетика и во многу нешто ги определуваат нејзините клучни и константни одлики.

Освен започнатата авантура на *слободниот сѝих* на јазичен план, што во нашата културна меморија е означена како клучна за поезијата со модерен сензибилитет, во овие песни доминира *лиризмот*, на кој Матевски ќе му остане верен приврзаник до крајот на својот опус. Токму лиризмот, според мислењето на критиката, „е влогот на Матеја Матевски во македонската поетска традиција од втората половина на XX и од почетокот на XXI век.“⁴

*Зората во моето поле
е како виолина најрејната
(...) Сонцето заигра по жичиите
и илисна млекојо на музикајта
по сонливајта шрева*

(„Писмо I“)

³ Во „санаториумски песни“ влегува циклусот песни „Ноќта во нас и околу нас“ (*Дождови*, 1956), кој се состои од три дела: 1. „Балади“, 2. „Пристани“ и 3. „Ноќи во крајот каде тешко пеам“.

⁴ К. Ќулавкова, „Лирата и лиризмот на лиричарот: кон поезијата на Матеја Матевски“, во: М. Матевски, *Койнеж по целина*, Скопје: МАНУ, 2014, стр. 51.

*Два најниски акорда
на темна̄та
клавијату̀ра
на облацӣте
се суорија*

*Два ѓо̀гледа
ѓод искрӣте нивни
се зачуорија*

(„Средба“ / Пристани)

Има многу музика во овие стихови, многу виолини, гитари, кавали, акорди, шумови, но и тишина низ која се артикулира импресивната лирска експресија на нашиот Матевски. И, неслучајно, лириката на Матевски, и тоа особено некои песни од *Дождови* (меѓу нив и „санаториумските“), биле поттик за многу музичари, кои ги преточиле овие стихови во музички партитури. Од Тодор Скаловски, кој на стиховите на прочуената песна „Залез“ компонирал музика за глас и симфониски оркестар во 1967 година, преку хорската композиција „Утро“ на Владо Чучков на словенечки и нотите на Стојан Стојков за песната „Пат“ – песна за низок глас и пијано во 1976 година, сè до делото на Томе Манчев „Санаториумска балада“ – циклус за глас и клавир (посветено на Милка Ефтимова) во 1983 година, се исцртува музичката траекторија на поезијата на Матевски, нејзината трансформација/алтернација во еден друг медиум, кој уште повеќе ја облагородува и ја продолжува нејзината емотивност.

„Гледајќи низ призмата на историската класификација на литературата, оваа поезија води потекло од интимистичкиот период на македонската (југословенската) поезија“ – истакнува Влада Урошевиќ во една своја студија за поезијата на Матевски, но со право констатира дека и покрај мекоста, нежноста и богатата резигнација како очигледни сродни белези со тој особен и краткотраен „*mal du siècle*“, кој во повоениот период се ширел низ југословенската поезија, поезијата на Матевски не е сентиментална, туку е полна со иронија и „нејзиниот вистински карактер непрестајно се двоуми меѓу благо насмевната меланхолија и трпка горчина, меѓу елегичност и скеп-

са“⁵. Веројатно голем удел во нијансирањето на толку препознатливата ранлива чувствителност со која зрачат стиховите на Матевски, во komponирањето на специфичната „динамичка рамнотежа помеѓу летот и стравот од падот“ во неговата поетика, одигрува токму младешкиот престој во санаториумот во Словенија. Нашиот поет тогаш имал само 20 години, а се соочил со смртта. „Во собата болните често се менуваа, некогаш дури ни не стасувавме да ги запознаеме: некои си заминуваа залечени или излекувани, или излегуваа за да се префрлат во друго одделение, некои пак ги изнесуваше, и по полноќ, будејќи нè, растрчаниот персонал. Тогаш на мој ужас сфатив дека и до мене некој може да умре“ – пишува Матевски во своите сеќавања.⁶

Таа душевна неугодност од средбата со неканетата гостинка, која демне како опасност и во секој миг го загрозува нашето крвко постоење, поетот ја изразил на еден генијален начин во песната „Санаториумска балада“, која восхитува со својата музикалност и која, во духот на баладичниот тон, пулсира во еден променлив (бавен и брз) ритам со тажна интонација. Дури и рефренот претрпува промени во дослук со градацијата на исклучително емотивната, иако на прв поглед номадска, егзотична приказна, која вообичаено би се претпоставила за: „Еден Циган без цигулка / Еден Циган без Циганка / Еден Циган без дружина“. Особено фасцинантно е опеана агонијата на болниот како борба со сениште/привид, при што целата епизода добива фантастичен призвук и ефект:

*Па наеднаш г̀рабна дизг̀ин
невидлив и ай̀ош и г̀рив
г̀о й̀ошера сиош̄ в й̀ош̄
и расй̀еан
Но в час коњош̄ се исй̀лаши
и се сой̀на Тој извика
на ус̄а со й̀ош̄ла й̀ена
румена
Не г̀о крена коњош̄ сакан
Не намес̄ӣи нови жици*

⁵ В. Урошевиќ: „Зеленило помеѓу сеќавањето и надежта (За поезијата на Матеја Матевски)“, во: *Алки ш̄ио се надоврзуваат̄*. Избрани дела, книга 6. Скопје: Магор, 2005, стр. 191.

⁶ М. Матевски, „Записи по сеќавање“ (1949, 1950), оп. цит.

*Под чергаџа в ѝламен сеџа
замолча.*

Финалето на баладата наликува на Рациновта „Ленка“:

*Ноќе веѝроѝ циџулкаџа
ја искрева наџ класјеѝо
и ѝлаче ѝо ѝаѝоѝ зелен
ѝѝо џи скри Циџаниѝе...*

Ете го во игра *ѝемниоѝ ѝризвук* во поезијата на Матевски, кој, како што со право констатирала критиката, ќе се провлекува перманентно и паралелно со екстатичното воспевање на животните радости, кои, исто така, се тематизирани низ љубовните стихови во песните: „Писмо I, II“, „Патувања“, „Пристан“. Во своите „Записи по сеќавање“, Матевски раскажува за своите први љубовни искуства: „Бидејќи кружеше мислата дека туберкулозата ја засилува плотната желба, блиската шума беше идеално место, во ноќната тишина опиена од месечината и флуидот на тревите и планинското цвеќе, да се откриваат и потврдуваат тајните и соништата на машките искуства. Вистински, незамислив амбиент во кој се соединуваа и се дружеа лирското и плотното.“⁷ Истите сеќавања добиваат свое поетско руво во „Далечни светлини“, преку стиховите за телото „што ќе ги памети долго плодовите свенати на плотта / во недоодната шума на снегот“.

Во „санаториумските“ песни, во духот на тоа воспевање на телесната желба, но и на насетувањето на мрачната страна на нештата, доминира ноќта како надворешен амбиент, декор, пејзаж: „Ноќта е темна ноќта е густа“ („Бессоница“); „Ноќта е црна постава на денот“, „Таа е темната утроба на гласот“, „Најмногу ги сака постелите кревки“, „Интимна е тогаш и гола како страст“ („Во пресрет на шумовите“); „Ноќ... / Колку мачно ли се чека една тешка ноќ / една темна ноќ што застрашува“ („Средба“ / Ноќи во крајот каде тешко пеам); „Ноќва е ваза длабока без сон / каде ‘рти цвеќето на немирот“ („Песна“).

На спротивниот пол од поетскиот немир и неспокој, од чувството на страв/загрозеност и свеста за безизлез, кои му се закануваат на осамениот поединец (сугерирани преку ноќното, мрачното, неизвесното), стои *ѝринциѝоѝ надеж*, како еден од основните принципи

⁷ М. Матевски, „Записи по сеќавање“ (1949, 1950), оп. цит.

на човековото опстојување. Парадигматична во оваа смисла е песната „На лопа“, која започнува со еден екстатичен, молбен копнеж на лирскиот субјект: „Кога ли еднаш ќе се сврши / ноќва без шум и звук на свона“, за да порача поетот во финалните стихови, стоички и решително, себеси, или пак, на некое универзално „ти“: „(Крени во себе палав вихор / по своната да бијат бијат).“ Интересно е што стиховите се дадени во заграда што, иако е стилска константа на секој од четирите катрени на споменатата песна, алудира на можен внатрешен монолог на лирскиот субјект. На тој начин двете компоненти – зазорот, од една страна, и надежта, од друга, која ѝ отвора пат на потребата од отпор – дејствуваат во симбиоза. „Надеж – тоа е она по кое поетот трага во многу свои песни. И тој ја наоѓа, и тогаш кога таа е скриена во пустелијата на зимата, на снегот, на смртта, на заборавот“ – истакнува Влада Урошевиќ⁸ и за илустрација посочува стихови токму од „санаториумските песни“ на Матевски:

*Побарај го слајот од надевање
во извезената кора на мразот
иод која тлее жуборот на едно кривко сеќавање.*
(„Писмо III“)

Единствено оружје на поетот во совладувањето на животните предизвици, на неподносливата тежина на постоењето, му е зборот, песната, пеенјето. Песната е неговата надеж да се опстои и покрај сè: „Песна добра како кроток кавал / што го чува стадото на надите“ – читаме во неговата истоимена песна („Песна“). Идентична поетска визија се провлекува и апостериори, во „Далечни светлини“ (*Ветерот и градот*), децении по младешкото соочување со гибелните последици на болеста, кога се сумираат искуствата минати и сегашни/идни:

*Тебе ти е сега сал зборот најсијурниот ти
низ крв и мрак И светлина е ноќна
и ти си единствен Постоње ти
му се отвора на светот...*

⁸ В. Урошевиќ: „Зеленило помеѓу сеќавањето и надежта (За поезијата на М. Матевски)“, оп.цит., стр. 186.

Контрастна е единствено перспективата на ноќта: зрелиот Матевски наместо за темна и црна ноќ, пее за *свејлина*, во согласност со осветлувачката моќ на зборот евоциран од белината на снегот, која изгледа смирувачки, алудира на сјај, на некаква свечена атмосфера, на возвишена хармонија, на бескрај... Илустративни во оваа смисла се почетниот и завршните стихови на третиот дел на песната „Далечни светлини“:

*Снего̄ӣ е свеј̄о̄ӣ њ̄вој (...)
 ...Врвица блескава низ белина̄та̄
 свеј̄ла во свеј̄лина̄та̄
 во која зборо̄ӣ сјае
 оур сенка̄та̄
 њ̄ӣ мене
 и ѓине
 во мӣџ̄.*

Сенката во овие стихови имплицира мемориско значење, не се однесува на лирскиот субјект „Јас“, „hic et nunc“, туку на некое минато „Јас 1“; таа е *ѓласо̄ӣ* на сеќавањето кој ја минува границата на хронотопите и се рефлектира во поетскиот збор како далечен спомен, одглас или трага на минатото. Од временска дистанца е испеана и „Балада за лисицата“ (*Предели њ̄окриени со вода*, 2006), уште една песна, покрај споменатата „Далечни светлини“, која преку мотото: „Голник, санаториум, 1949“, тематски се врзува за „санаториумските песни“ на Матевски. Повторно е зима, снежи, прошетките на жителите на санаториумот стануваат сè поретки „по разгазениот снег / по врвиците на некогашните треви / по покровот на белината“,

*И њ̄о̄га̄ӣ њ̄ред њ̄о̄гледо̄ӣ се вӣјурна
 сенка̄та̄ нејна од о̄ган
 небесно некое њ̄ело њ̄ӣо̄ си ја њ̄родолжува
 ноќ̄та̄ на њ̄а̄ѓа̄њето̄
 во свеј̄лина*

Иако поетската слика во оваа песна експлицитно се врзува за конкретен настан („големиот санаториумски кокошарник на малото возвишение ќе се раздвижеше од појавувањето на долгиот црвен опаш

на лисицата“ – пишува во своите сеќавања Матевски⁹), сликата на небеското тело и принципот оган кореспондираат со еден константен симбол во целокупната поезија на нашиот Матевски – ѕвездата како извор на светлина (во *Дождови*, *Рамноденица* итн., односно громот во *Перуника*, светулката во *Круџ*). Огнот е синергија на Еросот и Танатосот, на виталистичкиот (божествен, творечки) и апокалиптичниот (уништувачки) принцип, тој е двигател на преобразбата, впрочем како и водата, вториот доминантен елемент во поезијата на Матевски за кој се напишани многубројни студии и толкувања. Во „санаториумските песни“ и во двете подоцнежни рефлексии, исто така, е присутна водата како елемент на „материјалната имагинација“ (Башлар), преку нејзиниот трансформиран облик – снегот.

Ѕвездата е „плодоносен оган, осамен во длабочините на космосот и трагично опколен со непријателската празнина“ – пишува Влада Урошевиќ¹⁰ во своите толкувања за суштината на некои општи топоси во поезијата на Матевски, со право согледувајќи дека нашиот Матеја ја поистоветува судбината на осамената ѕвезда („противставена на минливоста и на празнината“), со судбината на поетот („опколен со мрак, но кој го носи зрното на смислата в рака, верувајќи дека тоа ќе из’рти со нова надеж“¹¹). Ако во една од „санаториумските песни“ – „Пат“ – Матевски изразува нијанса сомнеж: „Јас сум / ѕвезда што тлее / и која патот на ништото / сè уште не ја истрошил“, во финалето на „Балада за лисицата“ недвосмислено го сугерира поетовиот судбински предизвик да ги хармонизира животот и смртта, минатото и сегашното, случувањето и сеќавањето, светот на единката и светот на универзумот, поетскиот субјект и објект:

*И т̄оа ѝоревање на лишкај̄та ѝод̄онеј̄та ш̄т̄о бе̄а
ѝред врвицај̄та ш̄енка на крв̄ја*

*Измешана со крв̄ја наша на сне̄гој̄
уш̄т̄е т̄аа го сложува
зимскиој̄ мозаик на надеж̄та и смр̄т̄ја*

⁹ М. Матевски, „Записи по сеќавање“ (1949, 1950), оп. цит.

¹⁰ В. Урошевиќ: „Зеленило помеѓу сеќавањето и надежта (За поезијата на М. Матевски)“, оп.цит., стр. 185

¹¹ Исто, стр. 186.

Релацијата субјект – објект, иманентна за поезијата на Матевски воопшто, (тематизирана уште од парадигматичната песна „Трева“ во *Дождгови*), се проблематизира и во некои други „санаториумски песни“. На пример, во „Балада на долгата улица“ (*на, не за*), или во песната „На мансарда“, каде што читаме: „Ноќва сум мансарда од триесет желби / санаториумски.“ Од друга страна, поетот преку отвореното финале на својата „Балада за лисицата“ нуди една визија на вечно сегашно време или на запрено време. Впрочем, истата визија постои и во „Далечни светлини“, што ќе рече дека кога се пее од временска дистанца, авторот поетски медитира, а тоа лизгање помеѓу мислењето и пеењето (во хајдегеровска смисла), функционира како вистинска јанусоглава свест, која гледа и напред и назад, и себеси се сфаќа низ призмата и на укинување на времето по пат на заборав, и низ довербата во времето, на кое паметењето му дарува трајност. Времето има носечка улога во една од најубавите „санаториумски песни“ на Матевски, „Балада за времето“:

*Слушам како умира времето...
 (...) Тоа умира во сè што се раѓа
 ѝа вечно сум со неѓо ѝомал
 макар за еден чекор.*

Веројатно никаде на друго место, освен во болница/санаториум, времето не протекува толку бавно, а сепак, неминовно и незапирливо. Оттаму и впечатокот за неговата релативност, оттаму и филозофските меланхолични размисли за релацијата: човек – време. Времето игра клучна улога во поимањето на минливоста на животот и за местото на човекот како „зрнце смисла загубено во студенилото на вселената“¹²; тоа нашиот Матеја го сознал уште во младоста и неслучајно оној стих што како рефрен се повторува во споменатата „Балада за времето“, а кој гласи: „Слушам како умира времето“, може да се земе како амблем на целокупната негова поетска авантура низ времето.

Поезијата на Матеја Матевски зрачи во времето минато, сегашно и идно.

¹² В. Урошевиќ: „Поет замислен над судбината на светот (Поглед врз поезијата на Матеја Матевски)“, во: *Алки што се надоврзуваат*. Избрани дела, книга 6. Скопје: Магор, 2005, стр. 214.

Елизабета Шелева

ЦРНИТЕ КОРАБИ НА РЕЧТА

(Космогониската ѿемнина во ѿоезијата на Матеја Матеvски)

Десетина години наназад, почнувајќи од индикативно насловената книга „Раѓање на трагедијата“, па сè до најновата, „Завевање“, во поетскиот простор на Матеја Матеvски, како доминантна боја се јавува и опстојува „бојата на темнината“ и црнината. Распознатлива на неколку поетичко-реторички нивоа, збогатена со дополнителни конотации не само од поетичко-естетички туку и од поширок, духовен и мистички карактер, темнината суштествено го обележува новиот период во поезијата на Матеvски, пред сè преку трагичната перцепција на светот, меланхоличната медитација, космичката идентификација, тематската преокупација со црното, ламентот за злото и омразата, лунарната страна на човекот, херметичката поетска експресија.

Уште повеќе е индикативен податокот дека по објавувањето на програмски насловената збирка „Црна кула“, во 1992 г., Матеја Матеvски, досега единствен меѓу македонските поети, стана носител на Светската награда за мистична поезија, со тоа приложувајќи причина повеќе кон неговото творештво да се пристапи токму од аспектот на поетичката анализа и актуализација на топосот на темнината.

Медитеранската топлина, раскош и спокојство, кои порано владееја во хармоничниот свет на Матеvски, во „Раѓање на трагедијата“ (1985) отстапуваат пред напливот на метафизичкиот студ, на северните, есенски и мразни предели, пред стравот на лирскиот субјект („Азбуката е скудна за да го искаже стравот“), разбуден од неумоливите чекори на Времето и на смртта („Стравот лега по кожата на времето“, „Сè кон невратка се движи“, „Сенки од сенката што бегаат своја / глуво доба во глува несоница“, „чемерното теме на несоницата“).

Поетската атмосфера е натопена со едно злокобно претчувство на фаталноста, предодреденоста на „темната порака на смртта“, метафорично претставена преку „куршумот што по космосот ме лови“,

преку онтолошкиот сомнеж дека постои нешто злокобно, таинствено и моќно, што ги води и ги насочува настаните:

*Сè што се движи големо е сомнение
 подморна лишка тајна мисла зла намера
 сè што стогои тие чека на ширека
 од века до века, од века до века.*

Времето, демнежот на смртта, сомнежот во оностраниите, метафизички сили на злото и фатумот се овде поетски изедначени со надоаѓањето на мракот, темнината „темна темнина“, чемерот, но исто така и со „убавата игра“ – со заводливите естетски потенцијали на мотивот на темнината или со реториката на темнината, непросирноста, херметичноста на поетскиот исказ.

Во следната книга, „Оддалечување“ (1990 г.), поетскиот субјект продолжува да длаби во семантичкиот релјеф на темнината, на тој начин што јасно воспоставува паралелизам, односно *космичка изометрија*, помеѓу внатрешните трепети, немири, грчеви, кои го следат егзистенцијалното искуство на човекот, односно неговиот увид во временитоста и ограниченоста, смртноста, непознатото и неудобното (или Unheimliche) – од една страна и – космичките возбуди и промени, кои се забележуваат во природата, во вселената, кога ќе настапи вечерта, ноќта, „со лесната мистерија на мракот“, „во темното бдење на светот и светлината / пред портите на хаосот“.

Темелната просторна релација, воспоставена во оваа книга – далечината, има свое метафорично значење: таа се однесува на внатрешното самооддалечување во лирскиот субјект, соочен со заканите на својата конечност, со сознавањето на својата трошност, со лудидната несоница на мислата, со „црната потеря на времето“, „темниот татнеж на градите“, „волчицата на студот“, „ноќта на предметите / што се оддалечуваат / во себеси“.

Како што лирското јас се оддалечува постепено од светот или, пак, од себеси, од својата видлива и појавна природа, така, во истоимената поема од оваа книга, се оддалечува и лирското ти, „Во полусенка, во измаглина, во примрак“, како „град одронет од подземните води“, оставајќи го поетскиот субјект „како камен на лактен врз осаменоста своја“, врз „ломните латици на зборовите“. Споредбата со каменот, со неговата сувотија, облагородена со болката, укажува на

студот, тежината, неотповикливата осама, кои го обременуваат елегичниот свет, потонат „во сенка во магла во темничина“.

Инвентивната оптичка игра помеѓу блиското, познатото и далечното, непознатото, кои се прелеваат едно во друго, потоа умешното спротивставување и ненадејното сменување на светлината и сенката, помеѓу другото, сведочат за еден квалитет на лириката на Матевски што досега можеби не бил соодветно проучен и истакнат: *иманентнијата ликовносѝ*, богатата визуализација, префинетата изведба на поетските слики, просторната организација на поетскиот свет, што се прелева во умешно одбраните нијанси, во креативно воспоставените релации меѓу предметностите.

*Пладнејѝ својѝ ѝасѝел го ѝосѝила
но зрадојѝ го нема
но ѝебе ѝе нема
оодалечена во сенкаѝа на мојаѝа дамнешна мисла.*

Во рамките на суптилниот усет за визуелното облагородување на поетскиот исказ, Матевски ја применува и реторичката фигура синестезија, обединувајќи ги во единствен поетски мотив темнината, од една страна, и тишината, од друга, како две лица на космичката неизвесност, на Отсутноста, на флуидната непознаница, наречена човек.

*Прег молкојѝ шѝѝо се ѝлаши
од себеси
Црна
Осамена
Пѝиѝа.*

Низ богато и консеквентно изведениот семантизам на темнината во книгата „Црна кула“ (1992 г.), се насираат неколку конвергентни мотивски јадра, суптилно обликувани во рамките на темниот дискурс, во сугестивното асоцијативно преплетување и само рамковно навестување, кое толку се ценеше во круговите на симболистичките поети.

Овде конкретно се загатнува мотивот на мракот во човекот, односно на човекот како извор на мракот („Има ли пат за човекот / од мракот / Од темните сили / свои“), или човековиот ум, како „темница

темна“, од која се раѓаат сите злокобни сили. Тоа, всушност, значи поетска асимилација на една дуалистичка, гносистичка концепција, за двојната, амбивалентна основа и на светот, во кој се сплотени доброто и злото, како рамноправни принципи на постоењето. Мракот и мистичката самонасоченост на човекот, покрај тоа, се предизвикани од постоењето и искуството на т.н. кризни ситуации и гранични искуства, смртта, болеста, страдањето, борбата, апсурдот.

*Дури се крие човековото дрво
залудно
во својот страв и молк
преди глумивото си на темнината.*

Самопознавањето на лирскиот субјект се движи во насоката на сознавањето на својата космичка предодреденост „светот во човекот се слева“, „космосот што низ тебе се прекршува“, отаде, како и во дамнешните алхемичарски визии, се воспоставува поетската хо-мологија помеѓу внатрешното или микрокосмосот, од една страна, и глобалните процеси или макрокосмосот, од друга: увидот во темната суштина на човекот е истовремено космолошки увид во црната битијност на светот, и *vice versa*.

*Иде црната кула по мене како црна сенка
црна ивица
црна лишка од црните шуми на умот
Набљудува во нокта моја душка и се заканува
Црната кула од дамнина
Од длабока небиднина.*

Величествениот поетски симбол, црната кула „неодгатливата“, „неронливата“, „утроба темна на темнината“, претставува поетска квинтесенција на темното, суверено и моќно, лирско „нигredo“, кое ги фокусира во себе сите длабоки непознаници на човековото, темно и неизбежно алтер его, неговиот морбиден Двојник, мистичен (не) пријател, огледална проекција и еротска опсесија „темнината и плотта постелата ја делат на тревата“. Заканувачката темнина, која води кон разложувањето на лиците, кон преткосмолошкиот Хаос и без-

обличност, се стреми „да надвиши сè“, да ја потврди својата надмоќ над светот, да победи, како негова трансцендентна смисла и принцип.

*Темни ѝомори игаѝ од олабочиниѝе на човекоиѝ
црни семиња од кои црниѝа кула се раѓа
да му зборува со друг̄ глас со ѝемниоиѝ со неѓовиоиѝ
дека ѝосѝои ѝаа сѝоред неѓоватиѝа лика
во оѓледалоѝо на молкоиѝ и ѝемнинаѝа.*

Победничкиот ритам на темната наезда, сугестивно претставен со интенционалното изоставање на интерпункциските знаци и паузи, и со наизменичното вклопување на кратките со подолги стихови и поетски фрази, меѓу другото, го потврдуваат и циклусот песни „Ноктурна“ со својата лунарна, ноќна нијансираност, како и поемата „Летот на црната птица“, која семантички ја дополнува симболиката, искажана низ поемата „Црна кула“.

*Дур ѝолеѝува од сигоиѝ на осмаѝа
црниѝа ѝѝица на крвиѝа моја
ѝо крвиѝа моја црна
ѝо недоодицаѝа
на болоѝ.*

Лирскиот субјект, како гнездо и мрестилиште на мракот, мрак што се самоопева во својата темна суштественост, во својата осаменичка, со болка натопена егзистенција, ја потврдува мислата на Харолд Блум, дека „дијалектиката на космичката љубов и омраза управува со поетското отелотворување“, а во исто време се покажува созвучна со тврдењето од еден мистик, дека „стравотното молчење, ужасната осаменост го опфаќаат секого што ќе се осмели да ги насеги последните, најдлабоки основи, темели на опстанокот... големата, темна тајна.“

Поинаку кажано, помеѓу мистиката и поезијата опстојува една тенка, вибрирачка нишка, често прескокнута од едната кон другата насока, а сето тоа, во име на интуитивната верба, во постоењето на еден врвен, оностран принцип на создавањето, кон кој што можат да се доближат само одбраните, и само по високата цена на аскетата.

Веќе посочената ликовност на поетските дела на Матевски може да се доживее и во следната визуелна анимација на црниот принцип, како апокалиптичен, есхатолошки, онтолошки предзнак:

*Црнатӣа ѝӣица со клуноӣ црн
звездий̄е ѓи колве
со крилоӣо црно како ѝокров црн
ја ѝокрива вселенатӣа
Црнатӣа ѝӣица ш̄ӣо леӣа
Црнатӣа ѝӣица на мојатӣа крв.*

Метафорите и симболите на црното: скорпијата, калта-волчицата на студот, црната кула, црната птица, да го забележимо и тоа, генерички му припаѓаат на еден род, на еден пол, на *женскиоѝ*, оживувајќи ја архетипската фигура на Лилит, мрачната, демонска мајка што ги растргнува своите чеда и партнери во митолошките претстави на старите народи. Црното, Никта, во грчката митологија е, да потсетиме, ќерка на хаосот, темнина на почетоците, корелативна на кинескиот јин: на женскиот, земски, инстинктивен, мајчински принцип, така што може да се прифати во двојна смисла: од една страна, деструктивна, фатална, смртоносна, а од друга, латентно плодносна, бремена темнина и црнина, антиномична, антилогиска, нескротлива со умот, митолошко-ритуална боја, во нејзината полиморфна, опсесивна симиоза.

Апсолутната вредност на црната боја, меѓу другото, ја посочува и мотивот на раѓањето на поезијата од Мракот, високата вредност на „темната изненада“ со која зрачи песната; дијаболичната драма во внатрешноста на зборот; исконската, темна гласовност на писмото.

*Луња црна од чавки од ѓаврани од врани
на сонцеӣо му сени
се е озвучено од ѓласовий̄е ѝајни
во заѓаӣкаӣа на ѓовороѝ.*

Респектот кон енигматската неповредливост на поетскиот јазик, заштитата на неговата автономија, определувањето на неговиот извор во космичката темнина, нè упатуваат на комплементарноста меѓу иманентната поетика на Матевски и поетиката на (нео)симбо-

лизмот, која, исто така, инсистира на суверената надмоќ на тајната во поезијата врз заштитата на убавината од очите недостојни за неа, врз иницијациониот карактер на уметноста, алузивната магија на јазикот, растројството на сетилата и умот, мистичниот занес, „космичката идентификација“ на поетот, шаманското дејство на песната.

*Го бараме на ситие сирани иој збор
иосилен од свейлининиа –*

вели лирскиот субјект, мислејќи на темниот збор, на темниот, кошмарен бог на поетското создавање, неподатлив на строго разумските операции („Пелтечи умот / по друмиштата на јазикот / по места темни“). Поезијата е вражалка против мракот, иако од него, благодарение на неговото оксиморонско зрачење, се раѓа, таа, поезијата, сепак е бунџи против танатолошките сили, опачните, мрачни пориви.

*А луѓето глупо минуваат ирчајки ио својот зов
кон темнината своја
иуѓинци нема во него улишје
ишо не знае за себеси.*

Како што кажува Вико, „пишувањето поезија е обид да се побегне од смртта“, и во овие песни на Матевски, тоа длабоко упориште на создавањето, исто така, може да се пронајде во речиси ритуалното повторување на атрибутивната определба на црното, онака како што во дамнина нашите предци ја изгонувале смртта, пред сè сопствениот страв од неа, со помошта на чудотворните, магиски бајачки, ренденки, молитви, тажачки: „тревите на црниот цвркот“, „црниот превез на градот“, „црниот лет на ветерницата“, „црниот одар на денот“, „таинственото кубе на ноќта“, „во невратка црна ја расејува / својата црна пепел“, „катранот на ноќта“, „згуснатиот мрак на времето“, „кружењето по темнината“, „пустите дувла на темницата“, „чемерно семе на времето“, „лостот на темницата“.

Кулминацијата на темните расположенија, односно на темницата како метафизички квалитет во поезијата на Матевски, настанува со најновата книга, „Завевање“ (1996 г.), во која завевањето метафорично го опфаќа завевањето или заборавот на светот, на Битието (како што би рекол М. Хајдегер), во епохата на глобалната криза на метафи-

зичките концепти и, од друга страна, загревањето како синонимна ознака на бришењето, на *йонишијувањеио*, на непостоењето на светот, загрозен од растечкиот наплив на Ништотноста, на празнината: „тоа загревање црно / на светот“, „од сите страни на битието“, „брише сè во мапата на погледот“.

Претворени во онтолошки императив, темнината и црнината во „Завевање“ ја актуализираат елејската тема на Небитието, на небиднината, како комплементарен дел на Битието, како природа на Другото, различното, и така ја потврдуваат суштинската врска и сродност помеѓу „мислењето и пеењето“, разоткриена уште кај претсократските мислителите и валидна сè до денес, во знаменитата определба на поезијата како кука на Битието.

Одбирајќи да го тематизира антилогискиот, апоретичниот поим на Небитието, поетскиот субјект уште еднаш ја покажува суштинската доблест на творештвото, на поетиката, која, според Платон, е токму „приведување до подоцнежна суштина, на она што е претходно без битие“, или „минување од небитие во битие“, „трансцендента вознесеност“, „ентузиасмос, или божјо присуство“, посееање по алогичното, по неискажливото, недофатливото.

*Гусиоий мрак на калиа е искушение на калиа
низ кое се движиме морни
иоа иемно лейило со кое се врзуваме долго
за иайочноио сиебло во лулкаиа на бишиейо.*

На тој начин, креацијата го повторува егземпларниот модел на космогонијата (Мирча Елијаде), неуморното пресоздавање на светот од почеток, од ништотност, така што поетскиот текст прераснува и се доживува како текст на Вселената, низ кој пулсираат отчукувањата на Битието или, според зборовите на Јосиф Бродски: „Најдобрата поезија постигнува метафизички удар со последните редови, кои зјаат во чистиот *chronos*“.

*Деной е кобна веси
суден знак
белинаиа на свеиоий
бол
и мрак.*

Уморни од „залудните ветувања на векот“, обземени од паноптикумот на темнината, уметниците, денес, го испишуваат естетичкиот императив на темнината, во различните медиуми. Следејќи го концептот на Веницијанското биенале '95, Соња Абациева, забележува: „Танатос во уметноста“, „црни визии на времето“, „моќ на негативната енергија“ во ликовните уметности, обележани исто како и поезијата, од „морбидната клима на крајот од векот“.

Затемнетоста, сознаена како општ естетички принцип (Хуго Фридрих) на уметноста од XX век, е фундаментален елемент и на космичкиот песимизам на Емил Сиоран, кој буквално вели: „Светлината не е субјект на поезијата. Сонцето го опишува лакот на среќата, но поезијата постои само во мугрите и предвечерието.“

Движејќи се по мрачните спирали на убавината, во привилегириониот „простор за самотија – универзумот“ (Е. Сиоран), лирскиот субјект на Матевски пее за:

*темнаџа химна на калиџа
во која дрочи сѐ
во која приџаено
нишиџоџо ни се клешџи.*

И овде, како и во претходните книги, благодарение на постапката на симболизација, односно метафоризација, создадени се неколку автентични поетски ликови, меѓу кои универзалниот симбол на ништожноста, Калта, односно импресивниот бестијариум на злото, олицетворен во: волците, скакулците, лазачите, мршојадите, чакалите, скорпијата, пајакот.

*Душкааџи џие душкала на џуџи џемни војски
на ноќџа на времињаџа
џо џраџиџе на душиџе џемнаџи
со ноќџа во своиџе шеџи
здружени со маџлаџа и ноќџа
да џо исџураџи својоџи џемен џлас.*

Досега можеби најдлабоко и најрадикално, Матевски нурнува во архетипските корени на злото, мракот, насилството и уништувањето, кои се вплеткани во дуалистичката основа на светот и на човекот.

Преку оваа впечатлива поетска „анатомија на злото“, се покажува дека тоа, всушност, одамна е присутно и владее во сенка, дека се води борбата меѓу Еросот, животот, љубовта и Танатосот, смртта, омразата, меѓу смислата и апсурдот, меѓу надежта и нихилизмот. Овој свет е свет на кој му се закануваат растечката уста и гладот на Ништо-то, и затоа кај Матевски оваа закана реско одзвонува и предупредува –

*И тијој штио убива убиен дамна е веке
мршов во крвиџа своја,*

или:

*Моретио глаби во суштината своја
а светиот суштината своја ја губи.*

Загубата, бесмислата, парадоксот се неминовните придружници на ваквата состојба на духот, кога царува „хоризонтот – ништожност“, „подземната филозофија“, „пријателот – студот“, незаситените крилја на мракот. Во своевидната „естетика на грдото“, Матевски, како порано и Бодлер, раскошно го обликува имагинарниот предел на песната, населувајќи го со разновидни аспекти и квалитети на темното, окултното, неудобното, злокобното.

„Зборот е сон / светот е нож“ – лаконски ги згуснува своите сознајби лирскиот субјект, „боговите мрзнат во луѓето“, продолжува понатаму тој, во истиот дух на црните пророштва, во речиси дантеовските визии на подземните, пеколни испаренија и гргорења, кои лудно ги насетува.

*За тебе само тијрн еден зрее
на сенката твоја ѝ се радува*

– со темна, фатална извесност лирскиот субјект оди во пресрет на смртта, силата на уништувањето, која магнетски го привлекува и опсесивно се вградува во неговиот творечки универзум, меѓу поетските предметности, каде што избива уште еден суштински мотив: мотивот на „гнетење“, орално уништување на светот, од страна на подземните суштества на мракот: „ситни сенки / усти темни на летото / во кои се гнете / светот“. Во загревањето, заборавот на светот, кој го диктираат

исконските сили и суштествата на мракот, не постои речиси никаква утеха, ниту надеж:

*Деноӣ е
кобна вест̄ӣ
суден знак
белина̄ӣа на свей̄о̄ӣ
бол
и мрак.*

Мотивот на темнината, со оглед на тоа, е длабоко поврзан со есхатолошките мотиви за уништувањето и крајот на светот, за предвидувањето на големата, фатална катастрофа, за разобличувањето на сите телесни и духовни облици, за своевидната апокалиптична наезда на злото, хаосот, деструкцијата.

Речиси мистичката празнина, во која запаѓа лирскиот субјект, меѓутоа, се покажува како продуктивна, кога се во прашање креативното надградување на овие мотиви и нивното кохерентно обликувано структурно јадро.

Искуството на темнината е стимулативно, раздвижувачко во однос на обликотворните предизвици и можности, во однос на високата моделативна вредност, и богатата семиотичка виртуелност, која ја содржи во себе латентно.

Така, есенцијалната смисла и книжевното творештво се доживуваат како „осветлување и разгонување на внатрешниот мрак“ (Мишел Фуко), а писмото – како моќен сојузник во духовната борба на човекот против мрачните и опструктивни сили, кои го опседнуваат, без разлика на тоа дали е нивното потекло е еднадвор, екстериорно, од „светот нож“, или, пак, доаѓа однатре, од самоподвоениот и саморазорен субјект.

Песните од доцното творештво на Матеја Матевски, објавени на почетокот од новиот милениум, во книгите: „Внатрешен предел“, „Отаде заборавот“ и „Копнеж по целина“, се потврдуваат како натамошен чекор во неговото креативно зреење, еднакво како поет и како продлабочен мислител на базичните принципи на човековата егзистенција во модерниот свет.

*И така од време едно во друго
Се пресијувааш
Време сијанувајќи.*

(„Темни капки“)

Тие се втемелени во поетичката постапка инаку препознатлива за овој автор – неговата интровертна поетика на саморефлексија и себеогледување. Лирскиот субјект се наоѓа во период на продлабочен духовен вриеж, суштински засегнат од прашањата на смртта, осаменоста, копнежот, недостигот на време и можности да се дозакружат сите предизвици на егзистенцијалната потрага.

*Каде е молкој и крикој каде е
Не слуша никој и никој не не слуша
Ни сенка со сенкај се разбира
Ни зборој со збор се оружја.*

(„Време на молчење“)

Тој е соочен со неизбежната инсомнија како темна заднина на неговата креативна битка. Битка за Песна, битка за духовно спокојство, битка за човеков устрем пругоре. Без оглед на сета апсурдност на индивидуалните напори, лирскиот субјект ѝ е посветен на оваа бескрајна и страсна борба за живот, борба за љубов, борба за смисла во општата бесмисла и насилство на битисувањето.

Оттука, секоја песна е уште едно парче и составка на постојаното себеоткривање. Неговиот „внатрешен предел“ се открива како преполн со повеќе значајни глетки и слики. Затоа и читањето на оваа книга повеќе личи на прошетка низ мрачните предели и шуми на себноста: негова најинтимна, па сепак метафизичка инвокација.

*Но тој поглед во сеоифајниот предел
Како поглед во себеси
Од корењето и минералиите иде*

Појавниот пејзаж и неговиот опис во песната, меѓутоа, ги доловуваат трансцендентните аспекти на човековиот живот. Сугестивната слика на „згаснати огледала“ е само еден од многубројните симболи

на трагичниот апсурд на животот: гладот за живот сè уште постои, додека телото доживува пад на биолошката изведбена сила.

Лириката на Матевски е медитативна, контемплативна, во себе распливната, со своите внатрешни недоумици дотерана до сидот, сидот на зборовите, сидот на живејачката, сидот на надежта.

*А всушност сè е
И ошсекогаш одење низ себе“*

(„Стикс“)

Главниот предизвик е како да се хармонизираат егзистенцијалните парадокси и креативно да се живее со нив.

Како што парадигматично се кажува во „Монолог на градите-лите“, песната може да биде претставена преку сликата на „небесната кула на молчењето“ или „згаснатата пепел“ – но таа секогаш опстојува на рамништето на онтолошкиот предизвик: како да се разоружи смртта, креативно играјќи токму со едниот од нејзините атрибути, тишината.

*Молкој е нашиој дом
Нашиој единсјивен бој*

Песните од подоцнежните книги на Матевски не се читаат со чувство на пријатност и олеснување. Тие бараат длабока посветеност од читателите, страстен пристап, моќно соучество од нив – зашто поетот неслучајно таму вели: „чувствувам како се старее покрај зборовите.“

Тешкиот товар на нивната егзистенцијална тегобност, бидувајќи притоа придружен со транспарентните принципи на поетската „градба“ – придонесува за лажниот впечаток дека овие текстови се лесно читливи и едноставни.

Тие, напротив, бараат храбар потег од својот читател – да се соочи со вистината за исчезнувачкиот живот и тело, за неизлечливата самотија и тага на пишувачкиот субјект, за фаталната битка отаде пределот на изгубените илузии.

„Потребата да се преиспишува и да се преработува текстот го прави ненаселлив. Сепак, подобро тоа отколку сонот на самозадоволството и конечноста на смртта“ – ќе истакне Едвард Саид, во својот

претсмртен запис „Меѓу световите“ (Књижевна smotra, Загреб, бр. 17, 2000: 122).

Впрочем, речовита поткрепа за делотворноста и опстојувањето на таквата реторика на непомирливоста еднакво е присутна во доцниот опус на еден од вредните пријатели, истовремено и преведен собеседник на нашиот Матевски, португалскиот поет Казими́ро де Брито. Токму за неговото дело ќе се каже дека претставува своевиден „поетски арс мориенди“, со оглед на тоа дека смртта е „впишана во текстот не само како книжевна тема туку и како херменевтичка рамка, која ќе го дозаврши самиот опус“ (Сибилa Петлевски, Књижевна republika, Загреб, бр. 7/8, 2003: 117).

Сепак, потрагата по сеопфатниот збор, кој „сите ќе ги збере во пазувата своја“ – не останува осамена во доцното пеење на Матевски. Зборот се бара како понада, како лек за нешто отаде самоцелната реторичка разонода и егзибиција.

Во следниве стихови, лирскиот субјект убедливо ќе ја посочи фундаменталната тегобност на модерните времиња: „но чекориме само по трагите на ветрот и правот“ или „удобна е горчината на биднината штира.“

Но, главната поента на егзистенцијалната драма и натаму останува на страната на креативната побуна („Простум сал сништата стојат“), чијашто супериорна потврда ја сведочиме читајќи ги овие необични, искрени и неуморни записи за универзалната трагика на човековото постоење.

Ако се согласиме со мислата на Жак Мазуи, дека „коренот на секоја поезија се наоѓа во негацијата“, поточно, во надминувањето на сето тоа што конкретно и безутешно му се заканува на човекот, будејќи ги неговиот страв и песимизам, тогаш во завршните стихови од песната „Епитаф за бестијариумот“, („обожаватели на пепелта / на плачката на тажачката / мртви сте“), испеани во духот на древните бајачки против болеста и смртта, ќе ја препознаеме магиската поента, не само на лирскиот дуел на Матевски туку и пошироко – на поетичкиот двобој меѓу светлината и темнината.

Весна Мојсова-Чепишевска

КОЛЦЕТО НЕГОВО¹

Нашата последна средба, онаа очи в очи, се случи во „Матица екслузив“, а поводот беше промоцијата на неговата збирка стихови „Зад лавиринтот“ (Скопје: Матица македонска, 2014). Зашто, претходно јас го среќавав Матеја Матевски постојано! Го среќавав додека го читав, додека им зборував на своите студенти на часовите по Современа македонска книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ за неговата поетика, додека им ги читав и им ги толкував неговите стихови на странските македонисти на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, додека читав за него, додека пишував за него... Го среќавав, ама никогаш дотогаш не сме се сретнале и не сме се погледнале очи в очи како на таа наша прва и последна средба. „Зад лавиринтот“ излезе како **дваесетта одделна книга поезија**, и тоа во годината на 85-годишнината од неговото раѓање (1929–2014). И тогаш во мојата промотивна реч (прочитана на 20.2.2014 година) го допре многу токму тоа што сум успеала оваа негова радост да ја поврзам и уште со неколку јубилеи, а напишав и кажав дека:

„...оваа негова збирка, освен што се случува и во годината на два негови исклучително интимни јубилеи, се случува и во времето на 75 години од култните Рацинови ‘Бели мугри’ (1939), како прва збирка на македонски народен јазик, и 70 години од излегувањето на Шоповите ‘Песни’, како прва збирка стихови на македонски јазик во слободна Македонија (1944). Но, оваа негова 2014 година е јубилејна и за неговата Македонска радиотелевизија, која слави 70 години од Македонското радио и 50 години од Македонската телевизија, во кои тој се оствари и како новинар, и како уредник, и како директор.“

¹ Текстот е пишуван и прочитан на собирот „Некаде свони: Збогувања со Матеја Матевски“, кој се одржа во просториите на ДПМ на 14.6.2018 г.

Но, како тогаш, за таа пригода, ги прочитав стиховите на Матеја Матовски од неговата збирка „Зад лавиринтот“?

Како се прегрнуваат „времето и биднината / на распаќето на несекнатите зборови“ (2014: 34)?

Или како да се читаат по признанието на самиот поет дека „нема голема поезија / но сите се трудат да ја има“ (2014: 57)?

За Елиот книжевноста е еден „идеален поредок со споменици“, кој се модифицира со воведувањето на секое ново уметничко дело. Тргувајќи од оваа своја појдовна определба на книжевноста, тој го истакнува значењето на **дијалошката конфронтација со „мртвите поети“** во естетичкото превреднување на значењето и местото што го зазема секој современ поет, и воопшто, уметник. Уверението дека „сегашноста исто толку го менува минатото колку што минатото управува со сегашноста“ е втората и, секако, револуционерна придобивка на неговиот есеј „Традицијата и индивидуалниот талент“.

Овие искажувања, заедно со глобалното свртување кон **принципот на циклизмот**, во доменот на философијата на историскиот развој, го фаворизираат концептот на вечното враќање. Од друга страна, овој концепт ја оспорува линеарноста на историјата, т.е. ја промовира идејата дека **нема ништо ново** и дека **сè е веќе или некогаш веќе сторено, видено, кажано**. Па, така, наместо монолошкиот концепт на субјектот, знакот и текстот, се афирмира дијалошката философија, т.е. се нагласува развластувањето или, поточно, децентрирањето на „јакиот“ субјект, а со тоа се става акцент и на Другиот. Сè повеќе се актуализира поимот на писмото и се превреднува активната улога на читателот како дијалошки партнер во конкретизацијата. Тоа значи дека приматот и толкувањето на структурата како стабилен систем се заменети со концептот на текстот, чија основна одлика е содржана во комуникативноста, допирот и упатеноста кон другите текстови.

„Животот по својата природа е дијалогичен. Да се живее, значи да се учествува во дијалог: да се прашува, да се одговара, да се согласува итн. Во тој дијалог човекот учествува секогаш и цел живот: со очи, раце, душа, дух, тело, постапки. Тој целиот се претопува во збор, а тој влегува во дијалошкиот строеж на човечкиот живот, во светскиот симпозиум“, вели Михаил Бахтин (1986: 337).

Токму така, како еден **светски симпозиум** ги прочитав стиховите од збирката „Зад лавиринтот“ на Матеја Матовски.

Лавиринтот од поетски слики, од животни и творечки воздишки, Матевски го гради од песок и дожд, во тишина. Тој свој „убав и раскрвавен толку лавиринт на бидноста“ (2014: 7), тој свој „лабиринт недосеглив / Загатка што само себеси / се разврзува“ (2014: 11) го доградува низ сериозен дијалог со самиот себе, со своите пријатели, со своите претходници и современици, со своите сакани, со самото време и со доживеаниот и преживеан простор, и сето тоа во името на човековото опстојување. Во духот на Бахтиновиот дијалогизам, оваа негова збирка се чита како потврда на една своевидна онтологија на философскиот дијалог. Таа е вистинска **философска гозба (симпозиум)** или, во случајот на стиховите на Матевски, **калорична книжевна гозба**, за што се залагаше и големиот антички философ и писател Платон, гледајќи на целината на животот, на постоењето, на смислата на егзистенцијата токму низ **призмата на непрекинатиот, поттикнувачки сеприсутен и севремен дијалог**.

„Јас настанувам во допирот со Ти, настанувајќи јас, Јас говорам Ти. Целиот вистински живот е средба“, ќе напише Мартин Бубер во својата книга „Ја и ти“ (1977: 34). Во согласност со своите определби, Бубер и јазикот го толкува и го определува на подвоен начин: не само како говор за нешто туку и како обраќање, ословување, довикување на некого, едноставно како **Разговор**. „Светот за човекот е двоен поради неговиот подвоен став. Човековиот став е двоен, поради двојноста на основните зборови што тој може да ги каже. Едниот основен збор е парот Јас – Ти. Другиот основен збор е парот Јас – Тоа. Според тоа, и човечкото Јас е двојно“, поентира Бубер (1977: 27).

Ваквата двојност извира од целокупниот концепт на збирката „Зад лавиринтот“. Матевски „ја боледува судбината на човекот“, како што пишува Раде Силјан во поговорот, и тоа најпрвин во релацијата Јас – Тоа, остварена преку личното спровирање низ сонот и животот, низ празнината, длабочината и молкот, низ „румениот крин на зората“ (2014: 21), во допирот со тревките и водите сместени во очудени пејзажи, а потоа запишани во „тетратката отворена на летото“ (2014: 37). „Во просторот недосеглив / низ времето што снове“ (2014: 22) ја создава својата градина од разнородни билје, од лески, лилјани, од китки и венци, од дрочни гранки на јаболката, од шибјак, даб, од момирок, сјаен лискун, горско лисје, невени, жолти коси на пченки во летна омарнина, цветни латици (од циклусот „Леска“), ја трае низ

зборови „... градината / на мудрите виденија / во тишина што развива и виши“ (2014: 23).

Овој поетов дијалог потоа продолжува и во циклусот „Полифем“, каде што низ дијалогот со/за Сизиф, со скарабеј, Гилгамеш, низ ламентот за Дамаск ја искажува својата длабока тагата за Истокот, во кој е сместен неговиот роден крај. И во тоа читаме една само нему позната носталгија, **не за југот, туку за истокот**:

*Тогаши на кејенек ѝослан беше ѝејсијаѝа ѝиѝо ниѝу две раце
да ја измераѝ можайѝ Блескаше во ведринаѝа баклаваѝа
со кривки јајки и шербејоѝ складниѝе арабески
ѝиѝо ѝи ѝокажува.
(2014: 51)*

Во една филозофска спрега ги става дури и Сизиф и скарабејот, едниот тркалајќи го студениот камен, а другиот вжештеното сонце.

Разговорот продолжува со тоа што прави еден пресврт и во циклусот „Препознавање“ преку еден дијалог-монолог ја ситуира сопствената ситост меѓу два жада:

*Сиѝ Сиѝ оо деноѝ и оо свејоѝ Сиѝ
оо мракаѝа ѝиѝо се шири Сиѝ
оо себеси и оо сејо Сиѝ
оо болкиѝе мои ѝивоѝ Сиѝ
оо чемеров ѝиѝо не сѝоил Сиѝ
оо јадоѝ ѝиѝо не се смирил Сиѝ*

(2014: 64)

Всушност, некаде длабоко внатре, во самиот лирски субјект, се воспоставува и опстојува дијалектиката, агонот меѓу јас и не-јас, меѓу принципите на идентичноста и другоста.

Но, она што во оваа пригода сакам да го споделам во овој миг на збогување со Матеја Матевски е токму **збирката во самата збирка** „Зад лавиринтот“, чии стихови се доживуваат, според зборовите на Раде Силјан, поместени во поговорот кон ова издание, како „антологиски лирски портрети на личности, кои оставиле длабоки траги во литературата, музиката, театарот и сликарството“ (2014: 120), но

кои исто толку оставиле и неизбришливи траги во неговата душа, во неговиот живот, во неговиот творечки порив.

И, така започнува танцот на вториот пар, на парот Јас – Ти низ страниците на циклусите „Кралскиот бастум“ и „Современици“. Тоа се **стихови мини-енциклопедија**. И стих по стих, песна по песна, Матеја Маевски започнува еден суптилен дијалог со своите **книжевни татковци**.

Триптихот „Момето одит на езерото“, „За македонските работи“ и „Колцето негово“ како да му пркоси на триптихот „Дождови“ од далечната 1956 г. Во дијалогот со Миладиновци, Мисирков и Рацин, кои ги доживува како своја **лична**, но и **национална вертикала**, ја наметнува **смиреноста** (и како доминанта и како зрелост) **по совладаноста на оној немир**, на чувството на загрозеност манифестни во влезната „Страв“ и излезната „Коњи“ од триптихот од 1956, пеејќи:

*Та зборој̄ нагоаџа од несекнај̄шӣе з̄рла
како з̄олемај̄а вода
шӣо им з̄овори
на сий̄е
за момеј̄о шӣо одӣӣ
момеј̄о на езерој̄о*

(2014: 89)

Уште поемотивен е разговорот што го почнува за/со своите сопатници и пријатели, домашни и речиси сите по потекло од Прилеп и Прилепско, со исклучок на сликарот Чемерски, па така тука се: поетот и лингвист Конески, ликовниот уметник Петлевски, скулпторот Митриќески, актерите Милчин и Гешоска, виолончелистката Тасеска. И пее за нив со пиетет, со (страхо)почит кон нивната уметност, како кога за Конески вели: „...сенката негова во висините / во светлина се претвора веќе“ (2014: 93), или кога за Милчин признава: „Иде гласот од небеса / да ѝ збори на земјата / со јазик што трпки крева“ (2014: 95), или кога за Митриќески кажува: „Глината да зборува ја учи / во време пелтекаво / Каменот му пее во раката / Го сонуваат обраните стебла / и орегот учудено веќе / нова лика покажува“ (2014: 98).

Но, бидејќи на денот (14.6.2018) кога се збогуваме со нашиот Матеја Матевски (1929–2018) во просториите на ДПМ, во тоа исто време, ама на друго место, во Велес, се случуваат „Рациновите сред-

би“, посакав да се гушнеме токму со неговата песна посветена на Рацин, напишана таму некаде уште во 2003-тата, а потоа сместена во поетската објава „Елегии за тебе – реквием за Рацин“ (Скопје: АЕА, Мисла, 2009):

КОЛЦЕТО НЕГОВО

Во домој на Рацин, 2003

*А еден ден во нејасна̄та изма̄лина
се по̄адоа не̄говӣте ра̄це
од ӣресушена̄та г̄рӯшка
од изроне̄та̄та
во забора̄вената̄ ӣемнина*

*Дамнешни криста̄ли
рас̄турени по̄ по̄чвата̄та земна*

*Линии скла̄дни во воздухо̄та̄ ги обновуваа
неко̄гашӣните форми
дури се будеше мемла̄та̄ од ӣркало̄то
Со нив по̄чнуваше земја̄та̄ да се врӣи
околу зборовӣте
изречени во невреме*

*И ӣладне̄то̄ по̄в̄торно ја вос̄еваше
глӣната̄ што̄ се ра̄ѓа
во не̄говӣте оланки
и сит̄е крикови несекна̄ти и дални
и клико̄та̄ небесен
и сончевио̄та̄ оган
нараснуваа во бла̄до̄то̄ шест̄о
на ломната̄ ма̄терија на надеж̄та̄*

*Израс̄туваше од неа зборо̄та̄ во све̄тла̄та̄ ӣреобразба
Зрачно̄та̄ хоризон̄та̄ ӣак
над чардацӣте*

*џи ѝрибираше
ѝомнењейѝо и смрѝиѝа
со заѝирчаносѝа на водѝиѝе и времѝеѝо*

Но, како крајно интимно го означив и муабетењето, беседењето што Матовски во својата збирка „Зад лавиринтот“ го остварува и со своите странски пријатели, најголем дел од нив врзани со Струга и Струшките вечери на поезијата. Тоа е дијалог што се води помеѓу т.н. мало и големо време. **Малото време**, поточно современоста, најблиското минато и предвидливата иднина, или длабината, празнината, невидната белина, како што ја именува Матовски, и **големото време** – оној бескраен и незавршен дијалог, во кој не умира ниту една смисла, или метежните јазичи што талкаат по лавиринтот на вистината, според Матовски, се во постојана спрега во целата збирка. Значи, воспоставувајќи ги координатите на големиот дијалог меѓу поетиката и историјата, т.е. дијалогот меѓу делото и културната историја, стиховите на Матовски ги опфаќа, во една комплексна целост, и синтагматскиот и парадигматскиот аспект на дијалогот. Тој, од една страна, го актуализира во голема мера запоставениот, а мошне значаен удел на книжевно-уметничката традиција, т.е. на културното сеќавање. Имено, таа традиција иманентно влегува и се вградува во креативниот запис на новонастанатиот текст.

Па така, сите поетски реминисценции:

- за Гонгора и за неговата вечна куќа, поточно за москитата;
- за Чехов, за Џојс, за Тагоре и неговите песни кои „се тука како кафез со птици“ (2014: 73);
- за Френо и неговата Бургоња;
- за Гилвик и неговиот дом во кој Маријана ги реди лебот и сирењето;
- за стиховите на Гилвик, кои ги грее „насмевката што сето / езеро ги собира“ (2014: 77);
- за Фолен и неговите дрочни провансалски лозја „по кои сјае румената роса во која светот се раѓа“ (2014: 79);
- за незаборавните мигови во домот на Лундквист и за катадневното повеќечасовно раскажување на стари дански приказни на Марија Вине;
- за Алберти и за неговата некогашна тага за страдањата на векот и крвта;

– за Ружевиќ и за Ба Ѓин...

...сите, буквално сите до еден, ја збогатуваат сликата зад лавиринтот како новонастанат текст.

Од друга страна, семиотичкото начело „секогаш веќе“ (принципот на циклизмот) ја приклучува и димензијата на хронотопичната, историчната неповторливост и иновативноста на актуелното толкување. „И да се заборава историјата таа еве на вратата пак / на градите и умот клука ...“ (2014: 112) – пее Матевски.

Затоа, и во стиховите од збирката „Зад лавиринтот“, традицијата настапува во содејство со современоста и модерноста, впрочем како и во целокупната негова поетика. Токму така се чита и доживува неговата **биднина**, неговата **измамна бидност**, која како да ѝ пркоси, како дури да ѝ противречи на **Шоповата небиднина**. Токму така се читаат и оние поетски слики од кои не се откажува. А, токму тие – сликите на дождот, водите, песокот, сјајниот смарагд на морето, создадени „со младешки дух од прекален мудрец“ (Силјан, 2014: 122) (о) стануваат истовремено и негови вечни и сечии, севремени симболи.

Секако, тука се и вечните и актуелни теми, и тоа не само во оваа збирка туку и во целокупното негово творештво, видени и испеани низ призмата на еден специфичен поетски аспект, како во онаа последна негова песна со која се затвора и последната негова 24-та збирка „Темни деноноќија“ (Скопје: Матица македонска, 2017), со што се заокружува изразот на големиот творечки капацитет именуван како МАТЕЈА МАТЕВСКИ:

ВИСТИНАТА

Таа секогаш одеше најрего

*Ја ѓонеа ја ѓашкаа
со ѓрезир ја убиваа*

*Оѓкако сѓана ѓоа шѓо се случи
ѓо неа сега ѓажаѓ
и оѓлакувааѓ*

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин, Михаил. *Естетика словесногo творечества*. Москва: 1986.

Бубер, Мартин. *Ја и ти*. Београд: 1977.

Eliot, Tomas Stern. „Tradicija i individualni talenat“ во *Eseji*. Beograd: 1963.

Капушевска-Дракулевска, Лидија. „Педесет години од *Дождови* на Матеја Матевски“ во *Каледоској*. Скопје: Магор, 2011.

Матевски, Матеја. *Елеџии за тебе – реквием за Рацин*. Скопје: АЕА, Мисла, 2009.

Матевски, Матеја. *За лавиринтот*. Скопје: Матица македонска, 2014.

Матевски, Матеја. *Темни деноникија*. Скопје: Матица македонска, 2017.

Мојсова-Чепишевска, Весна. „Времето и небиднината на распаке на несекнатите зборови“ во *Синтези*. Скопје: 2014, бр. 35, 73-75.

Силјан, Раде. „Матеја Матевски – поетски мудрец со младешки дух“ во *За лавиринтот*. Скопје: Матица македонска, 2014.

Владимир Мартиновски

ЕГЗИЛОТ ВО ПОЕЗИЈАТА НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ¹

1.

Со името на Матеја Матевски се поврзуваат и зачетоците и развојот, но и кулминативните точки на македонскиот поетски модернизам. Поетскиот опус на Матеја Матевски е обемен и поетички доследен од првата до последната поетска објава. Ретко може да се говори за толку совршено заокружен поетски опус. Бројот на поетски првообјави на овој врвен поет, книжевен и театарски критичар и преведувач е еднаков на бројот на часовите во едно деноноќие – 24: *Дождгови* (1956), *Рамноденица* (1963), *Перуника* (1976), *Круж* (1967), *Лија* (1980), *Раѓање на ѿраѓедојатија* (1985), *Оддалечување* (1990), *Црна кула* (1992), *Завевање* (1995), *Мрѿвица* (1999), *Внаѿрешен ѿредел* (2000), *Оѿаде заборавоѿ* (2003), *Којнеж ѿо целина* (2005), *Предели ѿокриени со вода* (2006), *Вейроѿ и ѳрадоѿ* (2007), *Поѿекла* (2008), *Елеѿии за ѿебе – Реквием за Раѿин* (2009), *Нирвана* (2010), *Зѳура / Одеа ѿо водаѿија / Саќе* (2011), *Корени во вейроѿ – Враќање во Сѿамбол* (2012), *Зао лавиринѿоѿ* (2014), *Молох – ѿеш ѿо свейоѿ* (2015), *Будење на криѿалиѿе* (2016) и *Темни деноноќија* (2017).

Овенчана со огромен број престижни национални и меѓународни признанија, поезијата на Матеја Матевски одамна е препознаена како висока поетска вредност. За оваа поезија како да гласи Раѿиновата синтагма „куќа – цел свет“: напишана на македонски јазик, но преведена и прифатена од голем број културни средини низ светот, поезијата на Матеја Матевски со децении со леснотија патува „пеш по светот“, како што гласи поднасловот на поетската книга *Молох* (2015). Во долгата низа престижни признанија за поетското

¹ Беседа по повод омажот за Матеја Матевски на СВП, одржан на 23 август 2018 година.

(и препејувачкото) творештво на Матеја Матовски, во оваа пригода да ги наведеме барем: „Златниот венец на СВП“ (2011), „11 Октомври“, „Браќа Миладиновци“ (двапати), „Кочо Рацин“, „Григор Прличев“, „Кирил Пејчиновиќ“, преку „Горанов вијенац“, „Блез Сандрар“, „Премио Медитеранео“, „Фернандо Риело“, „Жупанчичева листина“, „Ергуван“, „Атлантида“, „Триесте поезија“, „Златен клуч на Смедерево“, „Јан Смрек“, „Легија на честа“, Повелбата „Блаже Конески“ на ДПМ (2015)...

Соочени со опусот на Матеја Матовски, не можеме да не констатираме дека постои суштинска врска меѓу творечкиот и препејувачкиот чин, меѓу индивидуалното творештво и дијалогот меѓу различните поетски традиции. Поезијата на Матовски е во постојан дијалог како со македонската поезија така и со главните текови на светската поезија. Таа е препеана на речиси сите европски и на огромен број светски јазици. Од друга страна, како редок полиглот, Матовски е еден од најзначајните книжевни препејувачи во македонската културна средина – тој е вистински медијатор меѓу поетските традиции. Преку неговите препеви од шпански јазик, македонските читатели ги запознаваа и ќе ги запознаваат во иднина делата на Лорка, Хименес, Алберти, Неруда, Мистрал, Пас, Пренс, Ваљехо, Борхес и стотици други шпански и испаноамерикански поети. Матовски препејува и од каталонски, и од галициски, и од португалски, и од француски, и од италијански, и од албански, и од руски, како и од сите јужнословенски јазици. Огромна е листата на поети лауреати и учесници на СВП чии песни се препеани токму од страна на Матовски. Да споменеме макар неколку: Ружевич, Енценсбергер, Боура, Падрон, Бонфоа, Дарвиш, Оока, Арапи...

2.

Во оваа пригода би можеле (а и би морале) да посочиме дека токму таква, универзална и космополитска, наша и светска, длабоко хумана и мисловно богата е поетската визура на Матеја Матовски. За да го илустрираме неговиот космополитски поетски хабитус, но и синтагмата „поет замислен над судбината на светот“, која ја заслужуваат големите поети, накусо ќе продискутираме неколку негови песни суштински поврзани со темата на егзилот.

Во прв ред, станува збор на песната „Бегалци“, со која се отвора поетската книга *Раѓање на кристалиите* (2016), која е претпоследна стихозбирка на Матевски. Тоа е песна што непосредно нè соочува со тематската ориентација на поетот кон актуелните драматични собитија, какво што е бегалската криза, особено интензивирани во текот на 2015 година. Во скорешната песна на Матевски се забележува поетската доследност во однос на неговите рани поетски објави, кои се наоѓаат во темелите на македонскиот модерен поетски израз. Имено, воведните стихови од оваа потресна поетска визија (*Идаи Идаи Бегааи од сиие сиџрани / на ѿагаѿа На неѿоврајнаѿа болка Од омразаѿа / кон замисленаѿа надеж*) по својот тон, драматизам и поетска синтакса потсетуваат на воведните поетски визии на една од раните антологиски песни, песната „Дождови“: *Присѿиѿааѿи ѿпроми ѿприсѿиѿааѿи уморениѿе коњи на ѿросѿороѿи (...) Тройааѿи бесѿрекин сами ѿред заѿворениѿе ѿрозорѿи*.

Поетските слики во песната „Бегалци“ на Матеја Матевски како да создаваат еден слоевит „лирски колаж“ од сликите што секојдневно можеме да ги видиме не само преку екраните туку и пред нашите очи: бегалците, кои *бегааѿи од сиие сиџрани / на ѿагаѿа*, кои бегаат *од омразаѿа кон замисленаѿа надеж*. Читајќи ја оваа апокалиптично драматична песна на Матеја Матевски, која би можела да се спореди со Пикасовата „Герника“, пред нашите очи дефилираат поворки луѓе на кои *нема кој да им ѿодаде рака*, луѓе што *бегааѿи од класѿеѿо изгорено од извориѿе (...) Дечиња деца ѿаѿѿковѿи сиѿарѿи обезглавени / од црниѿи седеф на ножѿи*.

Предочувајќи ги ужасите на војните (кои никако да престанат), но и на голготите на прогонетите, поетската визија на Матеја Матевски имплицитно (но извонредно моќно) повикува на темелна ревизија на состојбата на човековите вредности во денешниов свет. Истовремено, песната „Бегалци“ како да е навраќање на топосот на егзилот, третиран уште во песната „Прогонети од рајот“ во *Рамноденица* (1963), но и на песната „Бегства“, објавена во *Оѿаде заборавѿи* (2003).

Темата на прогонството во лириката на Матевски има митско-религиски импликации. Во песната „Прогонети од рајот“ не само што има повеќе алузии на Адам и Ева непосредно по прогонството од Еденската градина (*Сега сме голи и сами / ѿред оваа ѿусѿелија на мракоѿи*) туку поетот преку поетските слики прави алузии и на

Новиот завет: *И не можеме повеќе да го видиме она убаво дрво со ѝлодови / на кое го расјнавме бога и се ојќажавме од бога.* Имено, во оваа рана песна на Матевски постои примордијална врска меѓу прогонството од рајот и моралниот пад на човештвото: *Дури и од оној шћо ме сћвори се ојќажав и фрлив со камен / ѝо неговаша добрина.* Прогонството во оваа песна е, исто така, неразделно од страдањето: *Толку е шћешко и сћравливо и заморно ова градење на ѝајшћиша / низ нишћошћо од нишћо.* Страдалничката димензија на прогонството е тематизирана и преку поетските слики од песната „Бегства“. Во неа, загрижениот поетски глас во бегствата бара можен спас од заканите:

*Бегајте дури е време
од шћајнежсој шћо свейој го шћресе
во кулаша шћо се урива
Но каде ѝо врвици какви
ѝод сћреи
среди цвеќешћо веќе шћо свенува*

*Бегајте во бејсћиво ѝрејворени
во бежанијашћа на вековешће*

Од друга страна, песната „Бегалци“ ја покажува моралната слика на денешново човештво низ призма на односот со бегалците, со што одново се алудира на една митско-религиска матрица. Уште во древните митови за *шћеоксенија* односот кон прогонетите и непознатите гости се сметал за еден вид „испит“ за моралната слика на човештвото. Оттука, во песната „Бегалци“ на Матевски, денешниот однос кон бегалците, кои мораат да минуваат *низ шћелови и ѝендречи (...)* *гзени од возовишће*, води кон горчливо сознание за рамнодушноста кон страдањето на другите, во која тоне современиот свет. Во таа смисла, „Бегалци“ на Матевски би можела да се чита и како поетско надоврзување на знаменитата песна „Musée des Beaux Arts“ од уште еден струшки венцоносец – Вистан Хју Одн.

Впрочем, прашањето на односот кон бегалците во оваа песна на Матевски поетски е овоплотено преку доловувањето на универзалната димензија на прогонството. Поетот нè поставува пред лавина прашања: *Каде сме / скриени во дувлашћа на амбариишће и азнашћа* *Од самиишће нас / некогашни 3 ар сћоменишће во нас веќе изгаснале / ни ги*

исѝразниле ѓлавииѝе од бежаниииѝе ѝо кои минувавме / ѝо кои минал свеѝоѝ оѝкако за себе знае (...) Зар оѓлувело се ѝред крикоѝ и солзиѝе в ѓрло. Поинаку кажано, песната на Матевски ни предочува еден силен парадокс: поранешните прогонети, изгнаници, бегалци како да не се засегнати од маката на сегашниве, денешниве. За поетот Матевски, тоа што денес (ни) се случува е поттик за одново да се постават прашањата од аголот на Гогеновата слика: „Од каде доаѓаме? Кои сме? Каде одиме?“.

Уште од првите поетски објави, критичарите и проследувачите на поетскиот опус на Матеја Матевски го нотираат комплексниот симболизам на светлината и темнината во неговиот слоевит поетски свет, кој драматично се проникнува со темата на егзилот. „Тој го следи патот на светлината од утро до вечер, и во тој пат ги наоѓа законите на човековата судбина (...) Има песни по чие читање остануваме притиснати од огромната количина на темнина која блика од нив“ – вели Влада Урошевиќ. „Тука е тоа ноќно сонце што огреало во планина (...) Тука е таа црна црнина што бела белина свива и таа ноќ што се распослала по сина месечина“ – забележува Георги Старделов. „Одмерени и припитомени, но едновременно, неспокојни и вознемирени, одбивајќи да се сведат на податок или емоција, стиховите на Матевски стојат блиску до сенестите ведрини на животот.“ – констатира Милан Ѓурчинов.

3.

Сочувствувајќи нè со прогонетите, понижените и навредените, вцасувајќи се од *сидовииѝе кренаѝи и ѝеловииѝе*, како и од несоодветната помош (*ѝпрошкиѝе фрлени во човековѝа ѓлаг / и солзиѝе со солзавец шѝо ѝ ѓи бришаѝ*), поетот, со огромна доза на засраменост, потиштеност, очај и резигнираност, доаѓа до едно исклучително поразително, дури и трагично сознание во однос на „напредокот“ на човештвото: *Пак се е исѝо ѝод космичкиоѝ круѓ Поука нема.* Од оваа перспектива, би требало да се истакне дека поезијата на Матеја Матевски суптилно повикува на ревизија на човековите изгубени вредности.

Во поезијата на Матевски не се сочувствува само со прогонетите луѓе туку и со сите форми на живот што се под закана. Така, во песната „Бегање пред огнот“, Матевски пее: *Како да ѝе заѝѝѝѝѝам*

о кројко зеленило / од ѿојлаваѿа на оѿној... Токму низ призма на поетската емпатија манифестирана во песните на Матеја Матевски, можеме да забележиме дека секоја „(по)етика“ подразбира и артикулитра некаква „етика“.

Читајќи ги песните на овој поет поврзани со прогонството, одново се уверуваме дека поезијата на Матеја Матевски импонира со уметничката симбиоза и уникатната рамнотежа меѓу лирските визији и поетските слики, длабоката рефлексивност и суптилната емотивност, еруптивната мисловна сила и одмереноста во оркестрирањето на поетските пораки, хипнотичната ритмичност и фантазмагоричната сугестивност на поетските слики, метафизичките немири и спокојните лирски созвучја, модерниот сензибилитет и усетот за традицијата, дијалогот меѓу личното и општочовечкото, локалното и универзалното, митското и современото, историското и актуелното.

ОТВОРЕН АРХИВ

Хусто Хорхе Падрон

Матеја Матевски
СВЕТУЛКА

Вовед и препев: Хусто Хорхе Падрон
Превод на шпански: Клеопатра Филипова

ВОВЕД

Напуштањето на социјалистичкиот реализам и неверувањето во прозаичниот догматизам што го застапуваше ова движење ѝ овозможи на македонската книжевност од педесеттите години да се пробие во тековите на европската авангарда, со што се овозможи широк спектар на стилови и тенденции. Новиот сензибилитет јасно се перципира во делата на младите творци кои се појавуваат, особено длабејќи во сопственото внатрешно искуство и постигнувајќи поголем естетски квалитет во својот израз. Можеби Федерико Гарсија Лорка, со својата имагинарна сензуалност и драматичност, е токму поетот што им влијае најмногу. Есенин, на второ место, ќе го замени Мајаковски во изборот на новата генерација, што значи дека интимниот и описен тон добива предност пред радикалниот и директен говор, кој беше присутен во политичката и во урбаната тематика на претходната лирика.

Во составот на овие творци со посебен интензитет се истакнува Матеја Матевски. Во него кулминира обновувањето на традицијата иницирана од генерацијата на педесеттите години, при обидот да воведат поезија што се поврзува со најважните современи струи на шпанската и на француската поезија. Неговиот стил го карактеризира воздржаниот тон на елегантен и сериозен израз, во кој се спојуваат

надреалистичката техника и енергичната сензорна слика на еден актуелен и обновен симболизам. Оваа книга ја надминува космогонијата на телуричното и човечкото преку една структура богата со нијанси, значења и изненадувања. Концизен и магичен дијалог во кој зборот ги отвора тајните врати на парадоксалната и, во исто време, мистериозна реалност. Инспирирани најчесто од природата, нејзините слики ја задржуваат свежината и блесокот на една бесконечна младост, постигнувајќи истовремено ретка синтеза на една мисла со филозофски корени и на еден префинет и емоционален лирски израз. Од друга страна, може да се забележи во јазикот на авторот голема прецизност и пролиферативна семантичка отвореност, во хармонична тензија со немирниот дух, кој ја кове својата трансценденција. Тој е трагично замислениот човек, кој ни зборува од сферата на најдребното, без разлика дали станува збор за капка вода, за зракче светлина или за светулка, со цел да ни ја долови, низ трогливи зборови, неговата визија за светот, со едноставна продорна луцидност, за да го предупреди и да го спаси најдоброто од нашата совест.

Уште од самото објавување на неговата прва книга „Дождови“ (1956), неговата релевантност може да се спореди во Југославија со појавата на најдобрите книги на Миодраг Павловиќ во српската литература. Страниците на оваа книга се понижене со еден убедлив, акутен, сладок и болен интензитет во набљудувањето на природата и на животот, папочно поврзан со чудесната минливост. Во својата втора стихозбирка „Рамноденица“ (1963), тој воспоставува едно продлабочување во маглата на човечкото суштество и во неизбежните факти кои ги одредуваат и ги прават болни наши траги на земјата. „Перуника“ (1976), неговиот трет придонес, претставува дијалог со својата родна земја и неговите предци, што тој ги воскресва во категорија на архетипски вредности.

Една година подоцна, во 1977 година, се појавува една од централните книги на Матеја Матевски, „Круг“. Постојат две силни струи кои ги опфаќаат неговите стихови: страста на животот со сјајна егзалтација на сетилата и мрачната и заканувачка компензација на сопственото згаснување. Од една страна, двобојот меѓу Ерос и Танатос, кој би можеле да го симболизираме во ликот на едно дрво од светлина и убавина што се издига на земјата во потрага по небото, а од друга страна, упорното подземно длабење на сопствените корени

кои се стремат да го нурнат во непробојната темнина. Во оваа дијалектичка тензија никнуваат најдобрите дострели на оваа книга песни.

Овој избор припаѓа на вториот дел на „Круг“. Преку централниот симбол на светулката, во еднаесетте текстови што го сочинуваат овој циклус, поетот ја толкува „големата тема на убавата светлина“ и опачината на нејзината минливост, осветлувајќи ја нокта на човекот за да згасне „во отворени дланки на зората“ пред „прагот на големото сонце“. Овие текстови се во согласност со трансцедентниот симболизам. Го поседуваат бранливиот и обновен тек на еден алегоричен ритуал. Поетот е извршител пред космичката ноќ. Ги набљудува и ги определува во своите стихови ритмите на животот во интимниот сооднос со енигмата на универзумот, во утробата на осветлената мечта карактеристична за креативната состојба. Имагинацијата ја поттикнува себожната желба да биде активен и симултан дел од сè што е создадено. Матевски ја симболизира митската свест на исконскиот човек. Светулката ја претставува човековата надеж да ја пронајде, во својот идеализам, силната судбина со која ќе ѝ се наметне на негативната инерција на темнината, на својата слепа вечност. Светлината го претставува творењето, заведувањето на зборот за да ја исфрли празнината на смртта. Таа, исто така, го открива светлиот пој на зборот што го надминува своето значење и ја поттикнува бегливата трајност што живее во човекот од неговото постоење.

Од „Круг“ понатаму, поезијата на Матеја Матевски е збрана во неговите книги „Липа“ (1981), „Раѓањето на трагедијата“ (1985) и „Оддалечување“ (1990), кои ја потврдуваат целосната зрелост на поетот и каде што поезијата на Македонија го достигнува својот врв. Целокупното негово творештво ни открива глас на голем поет, кој ги надмина маргините на својот јазик и литература и кој, од самиот почеток, ја возвиши својата мистериозна и длабока убавина за да го збогати културното наследство на својот народ и да стане универзален.

(1992)

*Превод од шпански:
Клеоџајтра Филијова де Хорхе Падрон*

Хусто Хорхе Падрон

РАЃАЊЕТО НА ТРАГЕДИЈАТА

кај издавачот „Ediciones E. Noceda S.A.C.“ од Лима, Перу, 2005

Превод на шпански: Клеопатра Филипова

Избор, препев и предговор: Хусто Хорхе Падрон

ПОЕЗИЈАТА НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ

1.

КРАТОК ВОВЕД ВО ПОЕЗИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА

Македонската поезија во изминатите шеесет години претрпе навистина една чудесна еволуција. Овој вртоглав и оригинален развој се истакнува по својата виталност и ретка способност да го совлада, во толку краток временски период, тоа што на други традиционални лирики им било потребно цел еден милениум. За да го разбереме овој единствен феномен, мораме да се вратиме во неговото минато, во деветтиот век, кога монасите Кирил и Методиј ги префрлиле на словенски јазик древните верски текстови служејќи се со азбуката која тие самите ја создале, наречена глаголица. Децении подоцна нивните ученици ја развиле оваа азбука и во чест на Кирил ја нарекле кирилица. Со текот на времето таа ќе стане општо писмо за повеќето словенски народи, а прифатениот говор бил оној што го говореле Македонците од солунското подрачје.

Овој културен процут ја достигнува својата кулминација со основањето на првиот средновековен словенски наставен центар, именуван како Охридска школа. Нејзин основач бил ученикот на Методиј, кој живеел кон крајот на деветтиот и раниот десетти век, Климент Охридски.

Во XI век или, поточно, по поразот на Беласица во 1014 год, цар Самоил починал од болка, откако ги видел ослепени своите четинаесет илјади војници. Потоа следува еден многу долг период на

угнетување и понижување на македонскиот народ, особено во времето на доминација од страна на Турската Империја, која ги окупираше териториите на Македонија во XIV век. Пет века Македонците страдале под јаремот на Османлиите. Обесправени и економски покорени, тие исто така, биле лишени од можноста да го користат својот јазик и да ја развиваат својата култура. Немаат друг избор, освен да ја користат својата орална поезија како алатка за да се заштитат и да си го зачуваат својот длабок идентитет, претворајќи ја во симбол на својата борба и отпор. Истовремено, тоа им овозможи да ги зачуваат своите културни и уметнички традиции и по секоја цена да го продолжат непоколебливиот стремеж кон сопствената слобода. До средината на деветнаесеттиот век народната поезија ќе биде единственото средство за уметничко изразување. Токму тогаш македонската литература ја користи можноста да се искаже, особено преку своите поети, чии дела се појавуваат спорадично, далеку од нивната родна грутка. Тие овозможуваат да се реализира националното протестно движење.

Крсте Мисирков беше првиот теоретичар, кој ги поставува темелите на јазикот што подоцна го кодифицира Блаже Конески. Најпознат претставник на македонската поезија од 19 век бил Константин Миладинов (1830–1862), кој под романтичниот штит на една длабоко субјективна, евокативна и емоционална лирика го напишал своето кратко, но сепак, интензивно дело. Неговата песна „Г’га за југ“, една од најпознатите творби од македонската книжевност, го отвора секоја година меѓународниот поетски фестивал „Струшки вечери на поезијата“. Бездруго, македонски поет со најголем порив и со највисоки достигнувања од тој век е Григор Прличев (1830–1893). Неговиот стих: „Совршенство или смрт“ ја карактеризира ригорозноста на неговата книжевна определба. Таа утопија на совршенство како неуморна цел на неговото творење ја согледуваме во неговата најдобра творба, извонредната епска песна „Сердарот“, која претставува неверојатна и чудесна симбиоза со Хомеровиот стил.

Почетокот на современата македонска поезија го бележи книгата на Коста Рацин „Бели мугри“, објавена во 1939 година. Современите македонски поети и оние од деветнаесеттиот век ги дели повеќе од половина век креативен молк поради војни, анексии, економски проблеми, политички притисоци и други причини, кои го парализираа развојот на оваа култура. Создавањето на новата литература изискува формирање вистински литературен јазик. Беше неопходна

систематизација и единство на јазичните структури за да се избегнат дијалектните дисперзии и лингвистичките притисоци од страна на соседните земји. Во случај на потреба да избереме едно темелно име на современата македонска поезија, тоа би бил без сомнение гореспоменатиот Коста Рацин (1908–1943), кој го опева својот народ и својата угнетена земја. Тој беше еден вид пророчен водач за идната слобода на Македонија, борбена пресвртница против опскурантизмот и општествената мизерија. Рацин покажа со својот книжевен опус дека дотогаш прогонуваниот и забранет македонскиот јазик е кадарен да ги пренесе со комплетни регистри дури и најсложените естетски изрази на човечката душа, покажувајќи зрелост на јазик кој наскоро ќе го достигне својот слободен развој.

Беше од огромно значење одлуката донесена на Првото заседание на АСНОМ 1944 година, во манастирот Прохор Пчински, со која македонскиот народ, како и сите други југословенски народи и народности, се здоби со целосно право слободно да го развива својот јазик и својата култура. Македонскиот се воведо како службен јазик и со тоа се претвори во темелник на својот културен напредок. Токму од овој датум започнува новата литература.

Сметам дека реномето и престижот на македонската поезија денес главно се должат на три генерации и нивните три поети претставници. Првата од нив, генерацијата на четириесеттите години, ја претставуваат творци како што се Блаже Конески, Славко Јаневски и Ацо Шопов. Тие го рефлектираат необичниот феномен на една забрзана естетска еволуција, која ги бележи посебните одлики на современата македонска лирика. За мошне краток временски период ги асимилираа, во процесот на своето творење, големите светски литературни движења, со цел да го доловат својствениот поетскиот израз со модерен ригоризам, кај што може да се забележат извесни траги на симболизам, идиличен романтизам, експресионизам, надреализам, па дури и магичен реализам, без оглед на тоа што може да се потврди дека овие движења придонеле со својата природна суштина и со обемниот развиток во историјата на неодамнешната литература.

Во педесеттите години се случила значајни промени во југословенското општество, кои нормално го засегаат развојот на литературата. Напуштањето на догматизмот и на социјалистичкиот реализам, кој немаше посебен ефект, придонесе македонската култура да се отвори кон меѓународните текови, со што се овозможи еден широк

спектар на стилови. Таа промена се забележува конкретно во новиот поетски јазик, кој се вклопува во индивидуалниот и во внатрешниот свет на поетот, усвојувајќи го симболизмот и европскиот надреализам, при што Федерико Гарсија Лорка влијае со поголем интензитет. Есенин ќе го замени Мајаковски во изборот на новата генерација, што значи дека интимниот и описен тон се наметнува на радикалниот и директен говор, кој се беше инсталирал во политичкиот и во урбаниот пејзаж на претходната лирика. Истовремено, промени претрпува и прозодијата, а стихот присвојува еден поиндиректен и суптилен израз. Зборот е збогатен со естетска облека и полифонија со посложени регистри. Исто така, би требало да го спомнеме влијанието на современите француски и англосаксонски поети. Македонска поезија го достигнува својот врв во текот на овој период со делата на Гане Тодоровски, на Анте Поповски и, пред сè, на Матеја Матевски.

Генерацијата на шеесеттите години е составена од група креатори кои се враќаат во истрагата на историската сушност и чии најистакнати претставници се Влада Урошевиќ, Петре Андреевски и Радован Павловски. Преку еден обновен симболизам, во древните легенди и митови ги наоѓаат главните извори на својата инспирација. Ги истражуваат културните влијанија на византиската и на отоманската цивилизација, кои со векови им ја окупирале татковата грутка. Нивната тема е, општо земено, традиционалното гледиште нијансирано со интроспекцијата на различните креативни темпераменти. Дава впечаток дека оваа поетска генерација прави еден вид синтеза, спојувајќи го архаичното и народното на генерацијата од четириесеттите години со префинетата и интернационалистичка чувствителност на генерацијата што им претходи.

2. ОПШТИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЛИРИКАТА НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ

За Матеја Матевски може да се потврди, не плашејќи се да бидам непрецизен, дека е тој македонскиот поет со најголемо меѓународно признание. Неговото творештво го кулминира обновувањето на традицијата иницирана од неговата генерација, обидувајќи се да воведо поезија со дотогаш непозната чувствителност во земјата, која се поврзува со најважните современи трендови на шпанската и на француската поезија. Воспоставува мудар спој меѓу надреалистичката техника и енергичната сензорна слика на еден актуелен и обновен симболизам, проследен со беспрекорна дикција, која ја открива космогонијата на човечкото и овоземското. Овој израз допира во песната до една независна реалност, еден концизен и волшебен дијалог, во кој зборот ги отвора таинствените врати на парадоксалното и мистериозно постоење. Говориме за поезија издлабена со нијанса, со местоположбата на зборот за да ја разубави целата своја атмосфера. Волтер рече дека поезијата е создадена само од убави детали, можеби со намера да ги избегне патеките што ја водат кон прозата. Мислам дека токму ова е тоа што го негува Матеја Матевски, бидејќи во неговите стихови ја забележувам таа очигледна диспозиција никогаш да не се оддалечи од своите суштински чувства, обидувајќи се да ѝ го наметне рувото со хармонични звуци, каденци и спокојни тензии, кои ќе ѝ дарат хармонија на целината. Истовремено, тој е и импресионистички сликар – чии, не секогаш, глатки потези се стремат кон целокупната визија – но, исто така е и композитор, кој оди по стапките на духот за да ја долови таа целосна полифонија. Не станува збор за барутна патека низ која бега пламенот, туку за брилијантен сплет на хорска оркестрација. Во оваа позиција е местото каде што нијансата, суптилниот детаљ, ја стекнува важноста на трајниот момент, кој лебди во емоциите. Поетскиот тон се идентификува со богатиот сензибилитет, со префинетиот витален импулс и со длабоката и пантеистичка мисла, обдарени со голема набљудувачка моќ, која се препознава себеси и се справува со таа луцидна и воздржана страст за да го посведочи неговото постоење и неговата љубов кон зборот. Не ни предлага никакв морал, покажува капацитет за истрага чиј глас распрашува и се нуди како чувствителна и критичка свест пред ефемерната и ограни-

чена судбина на човекот, прифаќајќи ги ограничувањата на неговата природа и конечност. Облечена честопати со едноставност, неговата поезија секогаш ја поседува моќта на скромното и чудната убедливост на вистината. Тивка, спокојна поезија, која го зацртува загадниот трепет на дните и која ја познава, со длабока мудрост, човечката осаменост. По избор или судбински, понекогаш е пристојно разочарана солза, која назира во страницата за да му ја дари на читателот очајничката тага и трогливиот трепет на утехата. Предлага надеж без фанфари, приспособена на човечкото, ископување во пејзажот и душата, за да изнајде скриени спомени кои ќе ни помогнат да ја осветлиме темнината на нашата реалност и да ги разјасниме прашањата за светот.

3.

ДВАНАЕСЕТТЕ СТИХОЗБИРКИ ОД ПОЕТСКОТО ТВОРЕШТВО
НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ

Уште од самото објавување на неговата прва книга „Дождови“ (1956), неговата релевантност во Југославија може да се спореди со појавата на најдобрите книги на Васко Попа и Миодраг Павловиќ во српската литература или Славко Михалиќ во хрватската поезија. Страниците на оваа книга се пронижени со еден убедлив, акутен, сладок и болен интензитет во набљудувањето на природата и на животот, папочно поврзан со чудесната минливост. Зборот се преобразува за да ни ја даде магичната димензија на човекот во речиси мечтателниот и рурален пејзаж, каде што, како што тој самиот потврдува во својата песна „Залез“ – „сè е чудно разгалено“. Најверојатно, најдобрата и најдолга творба од оваа стихозбирка е таа што ѝ го дава насловот на книгата. Мошне суптилна е намерата на поетот да го опфати пулсот на човечкиот живот во склоп на природата како единка, усогласувајќи ги концептите на животот, времето и природниот свет. Телурична, визионерска поезија, која пулсира со својата верност во емоцијата на убавината.

Во својата втора стихозбирка – „Рамноденица“ (1963), тој воспоставува едно продлабочување во маглата на човечкото суштество и во неизбежните факти кои ги детерминираат и ги чинат болни нашите траги на земјата. Неговиот израз претрпе процес на индивидуализација, добивајќи попрецизна контура, во која тој му обрнува поголемо внимание на единството на композицијата. Свежата сугестија на говорот, визуелната фантазија и неговата убава метафорична концентрација се од посебно значење. Лирика што извира од експресивниот трепет, суптилно надреална, која се лулее и се прекрива во превезот на зборот и се губи заталкана низ фрагменти од спомени, каде што ќе остави многу нешта во непознатите очи на светот.

Следува „Перуника“ (1976), која претставува дијалог со родната земја и со своите предци, кои тој ги воскресва во категорија на архетипски вредности. Мрачна медитација која води кон еден занесен копнеж по далечното. Неговите зборови се истанчуваат како дождовни капки, кои звучат изнемоштено во нашата непроспиена совест, како да бараат од нас да се соочиме со болната реалност што нè води кон бегство. Поетскиот одраз во овие песни станува инструмент спо-

собен да ги мери светите и тајни мисли на нашата потсвест. Стилот содржи деликатен поетски израз, чија разголеност, украсена со фантазија и опсени, се зацртува врз една основа од сугестивни и дифузни ефекти на сенки и фуги.

Подоцна истата 1976 година се појавува една од централните книги на Матевски, „Круг“. Постојат две силни струи што ги прегрнуваат неговите стихови: страста на животот со блескавата егзалтација на сетилата и темната и заканувачка компензација за сопственото згаснување. Од една страна, дуелот меѓу Ерос и Танатос, кои би можеле да го претставиме во сликата на едно дрво од светлина и убавина што се извишува од земјата во потрага по небото и, од друга страна, упорното подземно длабење со сопствените корени, кои се обидуваат да го нурнат во најдлабоката темнина. Токму во оваа дијалектичка тензија никнуваат најголемите дострели на оваа стихозбирка. Треба да го нагласиме особено вториот дел, каде што се појавува циклусот посветен на светулката. Составен од единаесет суптилни текстови во кои се распаѓа „големата тема на убавата светлина“, и опачината на нејзината минливост, осветлувајќи ја ноќта на човекот за да згасне „во отворени дланки на зората“ пред „прагот на големото сонце“. Овие текстови се во согласност со трансцендентниот симболизам. Го поседуваат бранливиот и обновен тек на еден алегоричен ритуал. Поетот е извршител пред космичката ноќ. Ги набљудува и ги определува во своите стихови ритмите на животот во интимниот сооднос со енигмата на универзумот, во утробата на осветлената мечта карактеристична за креативната состојба. Имагинацијата ја поттикнува себожната желба да биде активен и симултан дел од сè што е создадено. Матевски ја симболизира митската свест на исконскиот човек. Светулката ја претставува човековата надеж да ја пронајде, во својот идеализам, силната судбина со која ќе се наметне на негативната инерција на темнината, на својата слепа вечност. Светлината го претставува творењето, заведувањето на зборот за да ја исфрли празнината на смртта. Таа, исто така, го открива светлиот пој на зборот што го надминува своето значење и ја поттикнува бегливата трајност што живее во човекот од неговото постоење.

Неговата петта книга е „Липа“ (1980). Светло опевање на постојаните жители на шумата, особено одредени дрвја. Чувствителноста на Матеја Матевски во овие страници е со најдетална шумска прецизност. Во нив ја доловува хуманата страна на есента и разлистете-

ните гранки, кај што се спојуваат големите конвергентни води, ветерот и неговото ехо, гласот на дрводелецот, текот на времето и зад сето тоа, смртта што „чмае / со сонцето зад својот грб“. Гласот на поетот звучи како далечни струни на харфата, кои ни ги раскажуваат и ни ги пеат енигмите на природата и нејзината фузија со сè што е создадено во тој миг кога речиси секогаш господари залезот. Неговиот јазик е разлистен, а звучноста му се возвишила во мистеријата што се разврзува пред очите на изненадата. Мошне успешни се неговите песни посветени на брезата и на липата, со вербалната страст и длабоката меланхолија што го апсорбира заедно со чувството за убавина и навестувањата на смртта што го опкружуваат.

Со неговата шеста книга песни, „Раѓање на трагедијата“ (1985), македонската поезија го достигнува своето највисоко ниво. Поезијата на Матевски добива симболична вредност со поголема трансценденција. Проследен со еден ублажен, маестрален и строг израз, таа ги толкува бајките и античките грчки митови за да ги претвори во светлина на нашата современост, давајќи им восхитна енергија за да може да ни го наслика големиот гоблен на тегобата пред човековата судбина. Неговите длабоки митолошки, драмски и филозофски познавања ги користи во креирањето на еден убав поетски сплет, каде што се спротивставува немоќта и стравот на античките богови кон денешното нуклеарно оружје. Творецот ги меша времињата, ги разградува, ги прави безвременски. Неговата порака е речиси пророчка, нè предупредува за неизбежната деструкција, нудејќи ни темни претскажувања на измачената совест пред неминовната судбина, која повторно нè пади од портите на животот. Неговата песна одекнува со порив на една универзална совест, копнеејќи по човековиот опстанок. Од оваа извонредна книга би издвоил шест беспрекорни песни кои ја отсликуваат суштината на содржините: „Раѓање на трагедијата“, „Епидаурус“, „Пантомима“, „Крвава македонска свадба“, „Сфинга“ и „Куршумот“, кои претставуваат неопходен дел од секој негов поетски избор.

Во 1990 година се појавува неговата седма збирка песни, „Оддалечување“, чии најкарактеристични стихови би можеле да бидат: „Сè бега се оддалечува и губи“ и „сал тагата останува“. Оваа книга има умерена, стриктна дикција, како да е мерена во грамови. Песимизмот осцилира меѓу тишината и смртта, исцрпен во своите синкопи, како опсесивен круг што нè опкружува и нè камшикува, каде што сонцето повеќе не ја наоѓа нашата сенка. Тегобната клима, длабоко

болна, ја претскажува атмосферата на неговата следна стихозбирка, „Црна кула“, небаре книга предвесничка на смртта, која ќе ги опкружува неговите најблиски. Ги слуша своите нови стихови како заглушено време кај што претходната светлосна природа се претвора во „тастер што сето тоа го регистрира / со крвта ранета своја / како гласот на древната сага / на мртвиот летописец / што копнее по тишина“.

Кога ја објави својата нова книга поезија, „Црна кула“, 1992 година, страшното веќе се случи. Поетот пишува за неизлечливата болест и смртта на својата сопруга, верна, несобична и незаборавна придружничка уште од младоста, Зага Матевска. Со оваа трагична и потресна книга Матеја Матевски достигнува еден од највисоките врвови на елегичната поезија од Македонија. Поетот го набљудува светот од работ на бездната. Овие песни се напишани со екстремната мачнина на душата во својата крајна немоќ, во која насираат патетичните емоции понижен од уметничката возбуда на овие восхитувачки стихови со силна автентичност, која Борис Пастернак ја протолкува со зборовите: „Најневообичаените откритија се направени кога уметникот е совладан од што сака да каже. Потоа, заитан, го користи стариот јазик кој се трансформира однатре“. Остава впечаток дека поетскиот збор на Матевски вртоглаво е извлечен од неговата утроба со една асиметрична емоција, која го истакнува гестот, болката и човечката трагедија, која од несреќниот момент станува неповратна. Кога е болката огромна, таа нè прави деца, таа бесконечна чедност, како што велеше Рилке, која потпомага која било конвенција да го изгуби своето значење и да нè испрати во мрачната бездна од која веруваме дека никогаш не можеме сосема да се извлечеме. Таквата загуба нè уништува, добива аспект на очај, радикално ја менува визијата за иднината. Каде би можела смртта да откорне некое суштество кое длабоко сме го носеле во нашите срца, ако не е токму од срцето? Веројатно ублажената духовна сила на Матеја Матевски ја мотивирала неговата истрајност цврсто да поверува дека смртта никогаш не е над нашата издржливост и дека поетскиот збор му е дојден на помош за да го возвиши со интензивен и стоен израз сеќавањето на Зага Матевска во оваа трогателна книга.

„Завевање“, објавена во 1996 година, е негова деветта книга песни. Во неа се враќа на истата тема и на истиот суров и драматичен акцент од „Раѓањето на трагедијата“. Насловите како „Делфи“, „Враќањето на победниците“, „Враќањето на кралот“, „Филипики“,

„Маратон“, може да ни дадат идеја за намерите на авторот. Тој користи стари мешини за да наточи во нив нови зборови од крикот на крвта и од „ножот... што не знае за прошка“, за да ги донесе отровните плодови на разјарената меморија. Овие песни се претставени со еден мошне префинет и елегантен поетски израз, кој, и покрај благородната резонанција, не им ја намалува жестоката убедливост, како што се случува со познатата песна „Мигот на скорпијата“, и со многу други, кои продираат неумоливо во самата внатрешност на поетот со пустошот роден во темницата на омразата и смртта.

Се враќа во 1999 година со „Мртвица“, последната збирка песни објавена од Матовски во 20 век. Тој не ја напушти темната симболика на неговата претходна книга, но неговите архетипови и елементи се од секојдневниот и реален живот: песочниот часовник, сидот, мигот, карпата. Камениот симболизам сè уште е присутен, а исто така, и атмосферата на празнина и ништожност како „измамна меѓа“ и „штира сенка“, кои се чини дека ја присвојуваат осамата на поетот во сеопфатната ноќ што го опкружува „распнат меѓу вистината / на збиднувањето постојано / и смислата недосеглива на битието / што го исполнува“. Така завршува песната насловена како „Сократовиот трем“, наведувајќи: „Зашто не постои врата / и крај на патот нема.“

Во новиот милениум Матеја Матовски се појавува со својата нова книга поезија „Внатрешен предел“ (2000), во која го менува својот тон и перспективата. Тој го набљудува безвременскиот свет и го претвора во свој внатрешен предел. Се чини дека поетот талка во сопствената оддалеченост. Тој е свесен дека навлегувајќи во своето далечно зеленило ќе се потсети на тишината и дека таа ќе биде неговата тажна придружничка што ќе го следи до извесниот крај, кој веќе го претчувствува. Тука е присутен тон претпазлив и очекуван, сред тивкиот шепот на сенките, каде што пулсира мистеријата и збиениот и тежок свет станува конфузен и изгубен спомен, проголтан од песокот на времето и распаѓањето на мислата.

Матеја Матовски ја објавува својата последна стихозбирка до денес во 2003 година, со наслов „Отаде заборавот“. Можеби тоа е неговата најнихилистичка книга. Единственото што стои простум се со ништата, и потврдува: „Не самнува чекањето / Се мрачи зората / Јачи темната гора на душата / дури се рушат / крвките сенки на виделото.“ Имам впечаток дека неговата поезија, како и душата што ја пишува, се затвора во себе во „времето на молчење надвор / на крик внатре / во

коренот на битието“. Тој успеа да достигне таква прецизност што ја разголува дури и самата празнина, оставајќи ни го пустинскиот ветер и една нечовечна безнадежност, како крик изгубен во споменот на она што не се враќа повеќе. Или, пак, можеби е инертноста на конечното, придушената исповед на еден блиска и очигледна завршница, во која животот престанува да биде дури и копнеж за да може недвосмислено да го каже неисповедното: тивкиот ужас на животот.

ЗАКЛУЧОК ЗА ПОЕТСКИОТ ОПУС НА МАТЕЈА МАТЕВСКИ

Набљудувајќи ја во широки црти неговата поезија, од моја перспектива како читател, се осмелувам да забележам дека најзначајните книги што ги напишал Матеја Матевски се: првичното изненадување на прослаavenата „Дождови“; експресивната зрелост и дијалектичката тензија што ја наоѓаме во „Круг“, а особено во прекрасниот циклус посветен на светулките; возбудливиот натуралистички израз на „Липа“; силниот и маестрален драматичен интензитет на „Раѓањето на трагедијата“, можеби неговата најдобра книга и задолжителна референција на современата македонска лирика; екстремната и трагична емоционална тензија на „Црна кула“ и високата поетска температура и длабоката зрелост на „Завевање“. Тие се високите врвови на овој вербален и импозантен планински систем, кој го покажа во текот на повеќе од половина век својот висок тон и одржлива вредност, од својот прв настап во 1955 година досега, достигнувајќи ја секогаш тешката поетска совршеност. Луис Росалес рече: „Не постои поет што би ја сменил својата ориентација за да го исправи она што го направил: обично се менува за да не се повторува и за да осветли нови духовни простори, нови витални состојби или нови форми на изразување. Во поезијата нема напредок. Постојат само откритија и секое откритие нè навраќа на почетокот.“ Сметам дека од „Завевање“ до „Отаде заборавот“ неговиот опус прогресивно станува, поскрбен сè додека не допре до таа очајна и ледена искреност, да ја препознае непромислената и незапирлива инерција на секој крај. Можеби се должи на поводот произлезен од некој поетски закон, кој го упатува својот творец кон вистината, затоа што поетот е свесен дека поезијата не може да се лаже, бидејќи таа обично знае да се оддолжи со најлоша одмазда. Ако мисијата на поетот не е ништо друго освен да помогне да ни го открие постоењето и да ни ја доближи нашата најдлабока реалност, поезијата на Матеја Матевски ни остава големо сведоштво за вистината на животот, без измами и трикови, токму така како што ја почувствувал овој примерен човек и трансцендентен поет.

*Превод од шпански:
Клеоџајтра Филијова де Хорхе Паорон*

Збигњев Бјењковски

ХАСИД И ПОЕТ

Тајната на постоењето, битието, тајната на непостоењето, Ништото, сè тоа што се содржи во широкиот концепт на апсолутот, религиите и филозофиите си го презеле и по свое го решаваат. Верата и познанието, вооружени со догми и аксиоми, ја чуваат преземената зона од профаните, бранејќи ја од сомнежот и од незнаењето. Но, човекот не би бил човек кога не би се „фрлил со мотика на сонце“ и во темнина. Откако постои светот, еретици и слободоумници оделе на ацилак до забранети цели, осигурени од анатема и остракизам, бидејќи копнежот за лична и интимна врска со Конечноста, без посредство на свештеници и мудреци, била посилна од стравот пред кладата и лудилото. Денес застрашувачката функција на анатемата и остракизмот успешно предизвикува чувство на потсмев, внатрешна цензура на конвенцијата. Со јавниот потсмев се носиме користејќи ја вообичаената профилактика на автоиронијата: во нашето размислување и зборување апсолутот го ставаме во наводници, за секој случај. Само хасидите и поетите сè уште имаат смелост „да се појавуваат со мотика“, да поставуваат наивни прашања и лекомислено да одговараат. Мистицизмот и поезијата произлегуваат од исто стебло: од потребата самостојно да се истражува. Пред две години понудените *Хасидски приказни* од Мартин Бубер, по внимателно проучување, ми ги открија длабоките, суштински разлики што постојат меѓу двете храбрости. Храброста на хасидите воодушевува со несебичноста. Постоеше, значи, од повеќето нас незабележана, цела заедница обединета со непоколебливо, и посилно од верата, уверување за можноста од непосредна, индивидуална комуникација со суштината, со тајната на битието и небитието, со Нештото и Ништото на постоењето. Мистицизмот на хасидите е копнеж да се достигне самата, чиста, неманипулирана со интелигенција, мудрост постигната со самиот начин на живот. Не била изнесена на олтарите ниту величена од уметноста. Била одвај

егзотика, фолклорен обичај, за да излезе без потомци од овој свет. Еве еден пример за оваа ревносна проникливост – *Последното чудо* (преведено од Павел Херц):

„Магид од Мездрич рекол: Создавањето на небото и земјата е изведување на Нешто од Ништо, спуштање долу на она што е горе. Но, хасидите, ослободувајќи се од телесното, постојано размислувајќи за Бог, гледајќи ја, сфаќајќи ја и утврдувајќи ја вистината, правејќи го своето дело како да е во Ништото, пред Создавањето, повторно го менуваат Нештото во Ништо. И, всушност, тоа е чудесно: да се подигне тоа што е долу. Така вели Гемара: Последното чудо е поголемо од првото.“

И желбата на поезијата, нејзиниот максимализам, е да го догледа „последното чудо“: да го достигне почетокот, првото нешто од непостоењето што може да се изведе со збор. Дали е поетот хасид, а поезијата форма на мистицизам? По сè изгледа, не. Поезијата не го напушта телесното, не се откажува од реалноста на постоењето, не бара ослободување, туку се стреми да се спои со светот, со секоја манифестација на животот. Не се стреми кон апстракција, туку кон конкретизација на искуството на битието. Не е Бог, создавањето е она што е свето за поезијата. Поезијата не ги вознесува спасението и рајот, туку осудата и перспективата на пеколот. Поезијата не е понизно одрекување, туку гордост поради откритието и еуфорија на восхитот. Единственото што ги поврзува поезијата и хасидизмот е потребата за самостојна, непосредна комуникација со апсолутот, либертинската потреба за ерес.

Оваа потреба е толку поагресивна колку што културата (која ја ослободува) располага со подинамична енергија, минато што не врзува, чувство на младост. На урнатините на старите култури, новото расте. Од таа културна младост доаѓа инвазија на поезијата на латиноамериканската литература. Во старата и уморна Европа чудото „културна младост“ се појави и во Македонија. Во таа затворена и чисто словенска земја, пред наши очи се роди свеста за културната автономија. Првиот учебник по граматика на македонски јазик го напишал Блаже Конески, современ писател. Генерација директно повоена, која одговара на генерацијата на Колумбовците, е првата генерација што преку народна песна и усна традиција ја доведе македонската поезија директно до европските врвови. Тоа чудо, бидејќи е апсолутно чудо, произлезе од судирот на наивноста на примитивното со фор-

малната рафинираност. Една од тие поезии ме фасцинираше по мерка на нејзината амбиција. Стиховите на Матеја Матовски, бидејќи неговата поезија ми е на ум, ме погодија со некоја непредвидлива сила на наивност. Читајќи ги стиховите не бев сигурен дали поетот знае што зборува. Рафинирани, многу суптилни претстави во служба на примитивни, елементарни чувства. Висока култура на форма во служба на наивноста. Неколку од тие стихови преведов пред неколку години. Поетот случајно го запознав пред сликата на Вермер во Државниот музеј во Амстердам. Се дружев со оваа сложена, дуална личност. Ми се допадна церемонијалната едноставност на неговата непосредност, го посетив и неговиот дом во Скопје, го запознав семејството, неговата жена Загорка и синот Денко, но не очекував дека едно од најбогатите искуства (не само естетски) ќе ми го донесе неговата поезија. Матеја Матовски, авторот на четири реномирани збирки песни во неговата земја, ми се појави наеднаш како одличен визионер во песната *Ой̄крива̄ње на ѝус̄ѝна̄ѝа*. И сега, кога барам феномен во современата поезија што би можел да го споредам со проникливоста на хасидскиот мистицизам, се повикувам на оваа песна на Матеја Матовски. Тоа е сеопфатен, формално консеквентен трактат за битието, структурата на материјата, материјалот на постоењето. Ова е најамбициозниот современ обид за освојување на светот, кој ми е мене познат, со трогателна мисла: и покрај постојните системи на размислување, наспроти филозофските конвенции и теории на познание да се стигне до суштината, да се оствари „последното чудо“.

*Требаше најѝрво да се обземе нишѝоѝо
како да се обзема ѝразниоѝ мрак на слеѝилоѝо
како да се обзема ѝусѝелијаѝа на соноѝ*

Поетот како да ги прислушувал желбите на хасидите за тоа Ништо од кое се појавува постоењето на Нештото. Но, поетот нема можност за мистично бегство во апстракција, дури и во таков концепт на апстракција каков што е празнината. Бидејќи пустината не е само сликовит поим за празнина. Таа е и материја. Значи, поетот не се стреми кон мистично одрекување, негирање на битието, туку кон „барање низ празната материја на јадрото во таа пустелија што зрачи – зрното песок среде песочиштата песок“. Антиномија што не може да се надмине, неостварлива цел: тој би сакал „да ја завојува неа, врз нејзината

пустиња пустињата негова да легне“, но „во пустињава место за две пустињи нема“.

Поетот не е во состојба сомнежот, сопственото чувство на ништожност, својата опустошеност и осаменост да им ги наметне на битието и на реалноста. Нема да скроти „задоволна и спокојна волчица – по нејзините боски песокта го цица богатото млеко на песокта“. Може да се негира Нештото со мистичното Ништо, но не може да се уништи. И пустината би можела да ни се чини како оптимален простор за искуства со Ништото, но и таа се создава, расте, атакува со реалноста на просторот, на супстанцијата, на песоковоста на песокот.

*Во ѿаа ѿразнина ја барав маѿеријатиа на духоѿи
јатиќатиа на времеѿо семеѿо на оѓноѿи
за да ја сфаѿам свеѿлинаѿиа низ окоѿо шѿо ми ѿроѿаѓа*

Пустината во песната на Матеја Матевски, исто како и морето на францускиот поет Сен-Џон Перс, е стихија хуманизирана со ужас, неспокој, копнеж и љубов. Ако Сен-Џон Перс со длабока струја, бран и бура ја изразува моќта на суштественото, неуништливата енергија на постоењето, Матевски ја изразува со песочна бура, камшикување, непопустлив песок. Во поезијата дури и од сомнеж, исто така и од сомнеж, се раѓа еуфоријата на постоењето. Поезијата е потенцијален убиец на мистиката. Поетот и хасидот се Авел и Каин во размислувањата за битието.

(1989)

*Превод од ѿолски:
Соња Миленовска*

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите

Подготовка
Лексикографски центар

Корица
Владимир Боројевиќ

Јазична редакција и компјутерска реализација
Бобан Карапејовски

Печат
„Винсент графика“ – Скопје

Тираж
300 примероци

Четврта година на излегување
Овој број е печатен во ноември 2018 год.